

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XVIII. YÜZYILDA GÜMÜŞHANE DARPHANESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyya ÇALIK

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA, 2024

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XVIII. YÜZYILDA GÜMÜŞHANE DARPHANESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyya ÇALIK

TARİH ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sıddık ÇALIK

ANKARA, 2024

ONAY SAYFASI

Sümeyya ÇALIK tarafından hazırlanan “XVIII. Yüzyılda Gümüşhane Darphanesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Sıddık ÇALIK	AYBÜ/İTBF	
Kabul ☒ Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Naime Yüksel KARASU	AYBÜ/İTBF	
Kabul ☒ Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Abdüllatif ARMAĞAN	Ankara Üniversitesi/D.T.C.F.	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 16/07/2024

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Muhammet Enes KALA

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Tarih (16/07/2024)

İmza

Sümeyya ÇALIK

"Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

Mustafa Kemal ATATÜRK

TEŞEKKÜR

Tezin hazırlanması konusunda yardımcı olan, değerli bilgilerini benimle paylaşan ve kütüphanesinden faydalanmamı sağlayan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Sıddık ÇALIK'a teşekkür ederim. Katkılarından dolayı hocalarım; Dr. Öğr. Üyesi Naime Yüksel KARASU ve Dr. Öğr. Üyesi Abdüllatif ARMAĞAN'a teşekkür ederim.

Bana her zaman destek olan canım babam Cahit ÇALIK'a, kendi ayaklarının üzerinde durmasıyla çocukluğumdan beri bana ilham olan sevgili annem Songül ÇALIK'a, en iyi arkadaşım ve çok iyi bir akademisyen olduğuna gönülden inandığım ikizim Arş. Gör. Seda ÇALIK'a, manevi amcam olarak gördüğüm saygıdeğer hocam ve hemşehrim Prof. Dr. Temel ÇALIK'a teşekkürlerimle...

Berber aynı zorlu yüksek lisans sürecinden geçtiğimiz ve tezlerinde bana teşekkür etme nezaketinde bulunan dostlarım; Uzm. Psk. Dan. Enda ÖZBAŞ, Uzm. Öğrt. Zeynep Eslem DUMAN ve Uzm. Öğrt. Zeliha ÇINAR YAĞDIRAN'a teşekkür ederim.

Yüksek lisans döneminde tanıştığım arkadaşlarım; Arş. Gör. Ayşe Nur ALAGÖZ'e, arşiv belgesi okumalarımda bana oldukça yardımcı olan, sorularımı bıkmadan yanıtlayan sevgili Arş. Gör. Fatma Süheyla İSLAMOĞLU'na ve Arş. Gör. Güllü KOÇER AK'a yardımları ve arkadaşlıkları için teşekkür ederim.

Tüm okuyucular ve Gümüşhaneli hemşehrilerim için faydalı olması dileğiyle...

ÖZET

XVIII. Yüzyılda Gümüşhane Darphanesi

ÇALIK, Sümeyya

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Sıddık ÇALIK

Temmuz 2024, 111 sayfa

Osmanlı Devleti, madencilik faaliyetlerine oldukça önem vermiş, ocaklardaki faaliyetin kesintiye uğramaması için büyük çaba sarf etmiştir. Gümüşhane ve havâlisi ise eskiçağlardan beri kuzeyden-güneye ve doğudan-batıya uzanan ana yolların kavşağında olması sebebiyle stratejik, sahip olduğu altın ve gümüş madenlerinden dolayı ise iktisâdi öneme sahiptir. XVIII. Yüzyılda gümüş üretiminde Gümüşhane madenleri, Keban ve Ergani madenleri ile birlikte ön plana çıkar. Gümüşhane'nin zengin; altın, gümüş ve bakır madenlerinden üç çeşit para kesiminde faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra Kapıkulu ve Yeniçeri maaşları büyük ölçüde Gümüşhane külçelerinden kesilen sikkelerle ödenmiştir. Gümüşhane'de görevli olan teknik personel deneyimli ve bilgili olduğu için farklı madenlerde de istihdamı sağlanmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem nitel araştırma yöntemidir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan tarama-derleme yöntemi ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmış olup, araştırmanın temel verisini Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde çeşitli fonlarda yer alan 57 arşiv belgesi oluşturmuştur. Araştırmada, XVIII. yüzyılda Gümüşhane madenlerinden çıkan cevherler ve bu cevherlerin kullanım alanları, Gümüşhane Darphanesine verilen sermaye, görevli olan personel, maden çıkarımı ve nakliyesinde yaşanan zorluklar arşiv belgelerinden hareketle tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane Darphanesi, Osmanlı ekonomisi, XVIII. yüzyıl.

ABSTRACT

Gümüşhane Mint in 18th Century

ÇALIK, Sümeyya

Master's Thesis, Department of History

Advisor: Prof. Dr. Sıddık Çalık

July 2024, 111 pages

The Ottoman Empire gave great importance to mining activities and made great efforts to ensure that the activities in the mines were not interrupted. Gümüşhane and its surroundings have been strategically important since ancient times, as they are at the crossroads of main roads extending from north to south and east to west, and have had economic importance due to their gold and silver mines. Mines of Gümüşhane and the Keban and Ergani came to the fore in silver production in the 18th century. Gümüşhane's rich gold, silver and copper mines were used in three types of currency. In addition, the salaries of Kapikulu and Yeniceri were largely paid with coins cut from Gümüşhane ingots. Since the technical personnel employed in Gümüşhane were experienced and knowledgeable, they were also assigned to other mines.

The method used in the study is qualitative research. In the research, the survey-compilation method and document analysis were used, and the basic data of the research consisted of 57 archival documents in various funds in the Ottoman Archive of the Presidency of the State Archives. In the study, the ores extracted from Gümüşhane mines in the 18th century and the usage areas of these ores, the capital given to the Gümüşhane Mint, the personnel in charge, the difficulties experienced in mining and transportation were determined and evaluated based on archival documents. XVIII. The ores extracted from Gümüşhane mines in the 18th century, the areas of use of these ores, the capital issued at the Gümüşhane Mint, the personnel in charge and the difficulties experienced in mineral extraction and transportation were identified and evaluated based on archive documents.

Keywords: Gümüşhane Mint, Ottoman economy, 18th Century.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
1. Amaç ve Kapsam	1
2. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
3. Problem Cümlesi	2
4. Kaynaklar.....	3
5. Yöntem.....	4
5.1. Araştırmanın Yöntemi.....	5
5.2. İncelenen Dokümanlar.....	7
5.3. Verilerin Analizi	7
6. Gümüşhane'nin Tarihi Coğrafyası	8
6.1. Gümüşhane'nin Coğrafyası.....	8
6.2 Osmanlı Fethine Kadar Gümüşhane'nin Kısa Tarihçesi.....	9
6.3. Gümüşhane'nin Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi.....	13
BÖLÜM I.....	18

OSMANLI MÂLÎ SİSTEMİ.....	18
1.1. Osmanlı İktisâdi Sistemi	18
1.2. Osmanlı'da Para	21
1.2.1. Osmanlı'da Bakır Para.....	23
1.2.2. Osmanlı'da Gümüş Para	25
1.2.3. Osmanlı'da Altın Para	28
1.2.4. Osmanlı'da Nikel Para	31
1.3. Osmanlı Darphaneleri.....	31
1.4. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Madencilği.....	36
BÖLÜM II	41
GÜMÜŞHANE DARPHANESİ.....	41
2.1. Fizikî Yapı	42
2.2. Gümüşhane Darphanesi İçin Verilen Sermaye	44
2.3. Gümüşhane Madeninden Çıkarılan Cevherler	46
2.4. Cevherin İşlenmesi ve Sikke Basım Süreci	55
2.5. Gümüşhane Madeninden Çıkarılan Cevherlerin Kullanım Alanları	58
2.6. Karşılaşılan Zorluklar.....	61
2.6.1. Ulaşım ve Güvenlik Sorunları.....	61
2.6.2. Cevherin Çıkarılmasında Yaşanan Zorluklar	64
2.6.3. Maden Mülhâkatındaki Ormanların Tükenmesi	65
2.7. Görevli Personel.....	67
2.7.1. Emîn/Nâzır	68
2.7.2. Diğer Görevliler	71
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	77

KAYNAKÇA.....	79
EKLER.....	90
EK 1. Gümüşhane İl Haritası	90
EK 2. Gümüşhane İl ve Bucak Merkezlerini Gösteren Harita	91
EK 3. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'da darb ettirdiği H. 1477-1478 tarihli ilk Osmanlı sultânîsi	92
EK 4. Gümüşhane madenine sermaye olarak gönderilen paranın salimen varması için Üsküdar'dan Gümüşhane'ye kadar olan mahaller vali, kadı, ayan ve iş erlerine verilen hüküm.	93
EK 5. Keban ve Ergani madenlerinin matlup vechile işletilmesi temin edilmek üzere mezkûr Madenler Emîni Hacı Yusuf'a prustad amelesi ile baltacı gönderilmesine dair Gümüşhane Madenleri Emîni Hacı Mehmed'e verilen hüküm.	94
EK 6. Gümüşhane merbutatından Koğans kazasından Ergani ve Keban madenleri için baltacı amelesi ihracına dair Gümüşhane Madeni Emîni Mustafa Paşa'ya verilen hüküm.	95
EK 7. Gümüşhane ve tevâbi madenlerinden çıkarılıp Darphane'ye teslim edilen altın ve gümüş miktarını içeren tahrir.	96

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.sf.	Aynı sayfa
AE.SMHD.I.	Ali Emiri, Mahmud I
AE.SMST.III.	Ali Emiri, Mustafa III
AE.SOSM.III.	Ali Emiri, Osman III
akt.	Aktaran
bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bs.	Baskı
C.	Cilt
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.ML.	Cevdet Maliye
C.DRB.	Cevdet Darphane
çev.	Çeviren
çev. ed.	Çeviri editörü
D.T.C.F.	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DİA	Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
edt.	Edition
gr.	Gram
H.	Hicri

HAT	Hatt-ı Hümayun
haz.	Hazırlayan
IRCICA	Islamic Conference Research Centre for Islamic History, Art and Culture
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Kdz.	Karadeniz
Lev.	Levha
M.	Milâdi
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
mm.	Milimetre
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TS.MA.e	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve diğerleri
yak.	Yaklaşık
Yay.	Yayınları
yay. dan.	Yayın danışmanı
yay. haz.	Yayına hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Nitel Araştırmanın Özellikleri.....	6
Tablo 2. 1554 ve 1643 Yılları Arasında Gümüşhane'nin Tahmini Nüfusu	16
Tablo 3. Akçenin Zaman İçerisinde Geçirdiği Değişiklik.....	27
Tablo 4. Nikel Paraların Ölçüleri	31
Tablo 5. Osmanlı Darphaneleri	33
Tablo 6. 1781 Yılına Ait Gümüşhane'den Çıkarılan Altın ve Gümüş Miktarı.....	51
Tablo 7. 1784 Yılına Ait Gümüşhane'den Çıkarılan Altın ve Gümüş Miktarı.....	52
Tablo 8. 1787 Yılına Ait Gümüşhane Madenlerinden Çıkarılan Saf ve Mahlût Sim Miktarı	52
Tablo 9. 1788 Yılına Ait Gümüşhane Madenlerinden Darphâne-i Âmire'ye Teslim Olunan Zer ve Sim Miktarı	53
Tablo 10. 1791 Yılına Ait Gümüşhane ve Tevâbi Madenlerinden Gelen Saf ve Mahlût Sim Miktarı.....	54
Tablo 12. Gümüşhane Madenleri Eminlerinin İki Yıllık Maaşları	71

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Para Basım Süreci	57
----------------------------------	----

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde madencilik faaliyetleri stratejik öneme sahiptir. Bundan dolayı devlet, maden ocaklarının işletilmesinin üzerinde önemle durmuştur. Osmanlı Devleti'nde Darphane-i Âmire olarak adlandırılan ve merkezi bir konuma sahip İstanbul Darphanesi'nin yanı sıra Anadolu ve Mısır olmak üzere farklı yerlerde muhtelif darphaneler bulunmaktadır. Bunlardan biri de bulunduğu konum ve iktisâdi durumu açısından oldukça önem taşıyan Gümüşhane Darphanesidir. Yapılan literatür incelemesi kapsamında Osmanlı para tarihiyle ilgili önemli çalışmalar bulunmasına karşın Gümüşhane Darphanesinin XVIII. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi veren araştırmaların sınırlı olduğu görülmüştür.

Gümüşhane yöresi, eskiçağlardan beri hem stratejik hem de ekonomik yönden önemli noktalardan biri olmuştur. Gümüşhane, coğrafi konumu itibarıyla ana yolların kavşağında bulunmaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde ise stratejik açıdan askeri güzergâh yolu olarak kullanılmıştır (Yıldırım, 2010: 582). Bölge, tarihsel süreç içerisinde pek çok devlet arasında geçen uzun mücadelelere tanıklık etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'ı yenilgiye uğratmasıyla Gümüşhane Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi sırasında Harşit vadisinden geçerken tamamı ormanlarla kaplı olan bu bölgeye gümüş madenleri bulunmasından dolayı Gümüşhane ismini verdiği söylenmektedir (Gümüşhane il yıllığı, 1968: 158). Buradaki madenler yöresine şehrin nakli için ferman çıkarılmış olup, padişahın emri ile bu bölgeye 50 kadar ev ile Süleymaniye Camii yaptırılmıştır. Böylelikle daha sonra Süleymaniye Mahallesi olarak isimlendirilecek olan eski Gümüşhane'nin temelleri atılmıştır. Bundan sonra yörede pek çok maden ocağı açılmış ve gümüş madenleri işletilmeye başlanmıştır.

1. Amaç ve Kapsam

Araştırmanın amacı, XVIII. yüzyılda Gümüşhane Darphanesi'nin sosyo-ekonomik durumunu tespit etmek ve bunun yanında darphanenin Osmanlı ekonomi sistemi içerisindeki rolünü anlamaktır. Bu bağlamda, söz konusu yüzyılda darphanede basılan sikkeler ve materyalleri ile gönderildikleri yerler ve gönderilme amaçları hakkında verilere ulaşmak amaçlanmıştır. Bu nedenle Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Gümüşhane Darphanesi ile ilgili arşiv belgeleri söz konusu yüzyılı kapsayacak şekilde taranmış ve transkript

edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi ile sistematik biçimde incelenerek kategorilere ayrılmıştır. Ardından çalışmanın ana başlıkları oluşturulmuştur.

1765 tarihli fermanda, devletin “*vâridât-ı cesimesi*”¹ olarak belirtilen Gümüşhane madenlerinin bu yüzyıldaki durumunun tespit edilmesi hedeflenmektedir. Yapılan literatür taramasında Osmanlı para tarihiyle ilgili önemli çalışmalar bulunmasına karşın Gümüşhane Darphanesi’nin XVIII. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi veren çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bundan dolayı araştırmanın literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Araştırmanın kapsamı, literatürdeki boşluk nedeniyle XVIII. yüzyıl olarak belirlenmiştir. Bu nedenle araştırmanın kapsamını 1700-1799 yılları oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma aşağıda yer alan sınırlılıklar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

- Araştırma, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde konu ile ilgili tespit edilen 57 arşiv belgesi ile sınırlıdır.
- Araştırma, M. 1700-1799 tarihlerini kapsayan 18. yüzyıl ile sınırlıdır.

3. Problem Cümlesi

Bu çalışmada aşağıda yer alan problem cümlesine ve alt problemlere yanıt aranmıştır.

- 1.4.1. XVIII. yüzyılda Gümüşhane Darphanesinin durumu nasıldır?
- 1.4.2. XVIII. yüzyılda Gümüşhane Darphanesinde hangi madene ait sikkeler basılmıştır?
 - 1.4.2.1. XVIII. yüzyılda Gümüşhane Darphanesinde “altın” sikke basılmış mıdır?
 - 1.4.2.2. XVIII. yüzyılda Gümüşhane Darphanesinde “gümüş” sikke basılmış mıdır?

¹ BOA, C. DRB. 3/123 (H. 18-11-1178 / M. 09-05-1765).

– 1.4.2.3. XVIII. yüzyılda Gümüşhane Darphanesinde “bakır” sikke basılmış mıdır?

- 1.4.3. XVIII. yüzyılda Gümüşhane Darphanesinin Osmanlı iktisadi sistemi içerisindeki önemi nedir?

4. Kaynaklar

Çalışmanın temel kaynağını, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bunlardan özellikle Cevdet fonunda yer alan Cevdet Darphâne (C. DRB.) belgelerinden oldukça istifade edilmiştir. Araştırmada yine aynı fonda yer alan Cevdet Maliye (C.ML.) ve Cevdet Askeriye (C.AS.) fonlarında yer alan belgelerden yararlanılmıştır. Topkapı Sarayı fonunda yer alan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), Ali Emiri (AE.) fonunda yer alan; Abdülhamid I (AE.SABH.I.), Mahmud I (AE.SMHD.I), Osman III (AE.SOSM.III), Selim III (AE. SSLM.III) ve Hatt-ı Hümayun (HAT) vesikalarından yararlanılmıştır.

Arşiv belgelerinin yanı sıra Gümüşhane’nin tarihi ve madenleri hakkında bilgi edinmek amacıyla kaynak eserlere başvurulmuştur. Bu bağlamda Evliya Çelebi tarafından neşredilen *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Kâtip Çelebi tarafından neşredilen *Cihânnümâ*, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi’nin, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (I)* adlı eseri ve Raşid Mehmed Efendi’nin *Târih-i Râşid (I)* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Arşiv vesikaları ve kaynak eserler dışında Osmanlı Devleti’nin iktisadi sistemi, Osmanlı Devleti’ndeki darphaneler, XVIII. yüzyılda Osmanlı madenciliğinin durumu ve Osmanlı para tarihi hakkında bilgi edinmek amacıyla telif-tetkik eserler incelenmiştir. Bunlardan özellikle Halil Sahillioğlu tarafından kaleme alınan *Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme* adlı doktora ve *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740* adlı doçentlik tezi ile aynı müellif tarafından yazılan “Akçe”, “Darphane”, “Dinar”, “Dirhem” ve “Emin” başlıklı ansiklopedi maddelerinden oldukça faydalanılmıştır. Osmanlı darphaneleri ve basılan sikkeler ile bunların materyali hakkında bilgi edinmek için Nuri Pere tarafından kaleme alınan “*Osmanlılarda Madenî Paralar, Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı Madenî Paralar Koleksiyonu*”, Cevriye Artuk ve İbrahim Artuk tarafından hazırlanan “*İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*” ve yine aynı müellifler tarafından kaleme alınan ve I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi’nde sunulan

“Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış” adlı bildiriden oldukça istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı iktisadi sistemi hakkında Mehmet Genç tarafından kaleme alınan “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri” adlı makale ile “Osmanlılar (İktisadî ve Ticarî Yapı)” başlıklı ansiklopedi maddesi; Şevket Pamuk tarafından kaleme alınan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, A monetary history of the Ottoman Empire” ve “Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları” adlı eserler ile Ahmet Tabakoğlu tarafından kaleme alınan “Türk İktisat Tarihi” adlı eserden yararlanılmıştır.

Gümüşhane Darphanesi ile ilgili özellikle Ömerül Faruk Bölükbaşı’nın “Osmanlı Taşra Darphaneleri (1697-1758)” başlıklı makalesinden, Mustafa Altunbay tarafından Trabzon Tarihi Sempozyumu’nda sunulan “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri” başlıklı bildiriden ve Osman Köse tarafından Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu’nda sunulan “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri” başlıklı sempozyum bildirisinden ve Abdürrahim Şerif’in “Tarihte Gümüşhane Madenleri” adlı makalesinden epeyce faydalanılmıştır.

Çalışmanın iktisadi boyutunun yanı sıra Gümüşhane tarihi hakkında detaylı bilgi edinmek amacıyla Gümüşhane tarihi hakkında yazılan eserlerden de istifade edilmiştir. Gümüşhane Valiliği tarafından hazırlanan *Gümüşhane il yıllığı 1967 ve Cumhuriyetin 50. yılında Gümüşhane: 1973 il yıllığı* adlı iki il yıllığı çalışma açısından oldukça faydalı olmuştur. Ayrıca; Metin Tuncel tarafından kaleme alınan *Gümüşhane* başlıklı ansiklopedi maddesinden, Bilgehan Pamuk tarafından kaleme alınan “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler” ve “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası” başlıklı makaleler ile *Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)* başlıklı bildiriden ve Kemal Saylan tarafından kaleme alınan “Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918) ile Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)” adlı eserlerden yararlanılmıştır. Sözü edilen telif-tetkik eserler dışında; Gümüşhane tarihi, Osmanlı iktisadi sistemi ve Osmanlı darphaneleri hakkında yazılan muhtelif eserlerden de faydalanılmış, söz konusu eserlerin tümüne kaynakça bölümünde yer verilmiştir.

5. Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın yöntemi, incelenen dokümanlar ve verilerin analizi alt başlıklarına yer verilmiştir.

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kullanılan yöntem nitel araştırma yöntemidir. Nitel araştırma, dünyayı görülebilir kılan bir takım yorumlayıcı uygulamaları içeren ve durumu gözlemleyenin dünya üzerinde bulunduğu noktada gerçekleşen faaliyettir². Nitel araştırmanın amacı, insanların hayatlarından nasıl anlam çıkardığını anlamak, anlam oluşturma sürecini tasvir etmek ve insanların deneyimlerini nasıl yorumladıklarını açıklamaktır³. Nitel araştırma tanımlayıcıdır, toplanan veriler sayılardan ziyade kelimeler, bütünsel resimler ve anlam derinliğiyle biçimlenir⁴. Nitel araştırma; röportajlar, gözlemler ve doküman incelemesi gibi çeşitli yollarla toplanabilecek verileri kullanarak bir olguyu anlamayı hedefleyen tanımlayıcı açıklamalar sağlar. Analiz edecek dokümanlar kamuya açık kayıtlar, ders kitapları, dergi makaleleri, mektuplar, filmler, günlükler, raporlar veya diğer belgeler olabilir⁵. Nitel araştırmalar, değişkenlerin bilinmediği ve keşfedilmesi gereken bir araştırma problemini ele almak için en uygun yöntemdir, özellikle “nasıl” ve “niçin” sorularını cevaplamaya çalışır. Böylece araştırılan sosyal olay veya olgunun derin bir şekilde incelenmesine imkân verir⁶. Nitel araştırmacılar, dokümanları inceleyerek, davranışları gözlemleyerek veya katılımcılarla görüşerek bizzat veri toplarlar. Genellikle tek bir veri kaynağından ziyade mülakatlar, gözlemler ve dokümanlar gibi çoklu biçimlerde veri toplanır⁷.

² N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, *The SAGE handbook of qualitative research* (5th ed.), Thousand Oaks: Sage Publications, 2018, s. 43.

³ S. B. Merriam, & E. J. Tisdell, *Qualitative research: a guide to design and implementation* (4th ed.), San Francisco: John Wiley & Sons, 2015, s. 14.

⁴ R. C. Bogdan & Biklen K. (2007). *Qualitative research for education: an introduction to theory and methods* (5th ed.), Boston: Pearson Education, 2007, s. 6; D. Ary, L. C. Jacobs & C. Sorensen, *Introduction to research in education*. Belmont, CA: Wadsworth, 2010, s. 421.

⁵ Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H., *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill, 2012, s. 478.

⁶ Snape, D & Spencer, L, The Foundations of Qualitative Research. J. Ritchie & J. Lewis (Eds.), *Qualitative research practice: a guide for social science students and researchers* (1st ed.), London: SAGE Publications, 2003, s. 4.

⁷ John W. Creswell, *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (3. Baskıdan Çeviri), gözden geçirilmiş 6. baskı, çev. ed. Ş.B. Demir & M. Bütün, Siyasal Kitabevi, Ankara 2021, s. 46.

Tablo 1. Nitel Araştırmanın Özellikleri⁸

Özellikler	<i>LeCompte & Schensul (1999)</i>	<i>Hatch (2002)</i>	<i>Marshall & Rossman (2010)</i>
Yakın etkileşim için bir veri kaynağı olan doğal ortamda (aland) gerçekleştirilir.	✓	✓	✓
Veri toplamada temel araç olarak araştırmacıya güvenir.		✓	
Çoklu yöntem kullanımını içerir.	✓		✓
Tümevarım ve tündengelim arasında gidip gelen kompleks muhakeme içerir.	✓	✓	✓
Katılımcıların bakış açıları, yorumları ve çoklu sübjektif görüşlerine odaklanır.	✓	✓	
Bağlam veya katılımcının/alanın (sosyal/politik/tarihsel) ortamlarında yer alır.	✓		✓
Önceden sıkı belirlenmiş bir desen yerine zamanla beliren ve gelişen bir desen içerir.		✓	✓
Yansıtıcı ve yorumlayıcıdır. (Araştırmacının biyografilerine/ sosyal kimliklerine duyarlıdır).			✓
Bütüncül ve kompleks bir resim sunar.		✓	✓

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan tarama-derleme yöntemi kullanılmıştır. Tarama-derleme yöntemi bir konuyla ilgili önceki ve mevcut bilgileri özetleyen, eleştiren, konuyu alt başlıklarına ayıran ve çalışmanın arka planını oluşturan kaynakların sentezinin

⁸ Creswell, *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*, s. 47.

yapılmasıdır⁹. Tarama-derleme yöntemi belirlenen konu ile ilgili bilgilerin tespit edilmesi ve araştırmanın temelini oluşturacak kuramsal çerçevenin belirlenmesini sağlar. Araştırmanın ana problemi ve alt problemlerine ilişkin bilgiler şekillendirilir, ardından araştırma problemi tanımlanır¹⁰.

Araştırmada kullanılacak olan diğer bir yöntem, nitel araştırmalarda kullanılan doküman incelemesidir. Doküman incelemesi, basılı veya elektronik materyalleri kapsamak üzere bütün belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistematik bir yöntemdir. Nitel araştırmaların doğası gereği doküman analizi de anlam çıkarmak, ele alınan konu hakkında kavrayış oluşturmak için verilerin incelenmesi ve yorumlanmasına dayanır¹¹. Doküman incelemesi; dokümanlara ulaşma, orijinalliğin kontrolü, dokümanların anlaşılması, verinin analiz edilmesi ve verinin kullanılması olarak beş aşamada sıralanabilir¹².

5.2. İncelenen Dokümanlar

Araştırmada, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan araştırmanın konusu ve zaman sınırlamasıyla ilgili 57 arşiv belgesi incelenmiştir. Bunlardan 39'u C. DRB. (Cevdet Darphâne), 2'si C. AS. (Cevdet Askeriye), 1'i C. ML. (Cevdet Maliye), 5'i TS.MA.e (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak), 5'i HAT (Hatt-ı Hümayun), 1'i AE. SABH.I. (Ali Emiri Sultan Abdülhamid I), 2'si AE. SMHD.I (Ali Emiri Sultan Mahmud I), 1'i AE. SOSM.III (Ali Emiri Sultan Osman III) ve 1'i AE. SSLM.III (Ali Emiri Sultan Selim III)'dür.

5.3. Verilerin Analizi

Çalışmada, veri analiz yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, bilgi edinmek amacıyla çeşitli materyalleri analiz etmeye ve yorumlamaya dayanır. Bu materyaller ders kitapları, mektuplar, günlükler, filmler, raporlar ve diğer belgeleri içerir. İçerik analizi dokümanların incelenerek araştırmacının cevaplayabileceği en iyi soruyu bulmasıyla başlar ve

⁹ V. L. Plano Clark & J. W. Creswell, *Understanding research: a consumer's guide* (2nd ed.). Pearson, Boston 2015, s. 119.

¹⁰ Ş. Büyüköztürk, E. Kılıç Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz & F. Demirel, *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 1. bs., Pegem Akademi, Ankara 2008, s. 47.

¹¹ Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.

¹² Ünsal Sığı, "Nitel Araştırma Yöntemleri", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Yeni Perspektifler*, güncellenmiş 2. baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2023, s. 484.

yöntemin sistematik ve tarafsız olması gerekliliğini vurgular¹³. İlgili materyal; dikkatli, ayrıntılı, sistematik biçimde incelenir ve yorumlanır¹⁴. Tarih ve edebiyat alanında yapılan araştırmalarda tarihi belgeler ve edebi eserler içerik analizi kullanılarak analiz edilmektedir¹⁵. İçerik analizi, verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşılan sistematik bir süreçtir, veriler araştırmacı tarafından derlenerek kodlanır ve kategorilere ayrılır¹⁶. İçerik analizi çalışmalarında temel hedef, ele alınan konu kapsamında daha sonra yapılacak olan akademik çalışmalara yol gösterici olmak ve konuyla ilgili genel eğilimin tespit edilmesidir¹⁷. İçerik analizi; meta-analiz, tematik içerik (meta sentez) ve betimsel içerik analizi olarak üç kategoriye ayrılmaktadır¹⁸.

6. Gümüşhane'nin Tarihi Coğrafyası

6.1. Gümüşhane'nin Coğrafyası

Gümüşhane, Doğu Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde yer alır. Doğusunda Bayburt, batısında Giresun, kuzeyinde Trabzon ve güneyinde bulunan Erzincan ile komşudur. Gümüşhane'nin; Merkez, Kelkit, Köse, Şiran, Kürtün ve Torul olmak üzere 6 ilçesi bulunmaktadır. Nüfus ve yüzölçümü yönünden en büyük ilçesi Merkez ilçedir, buraya bağlı 20 mahallesi ve 92 köyü vardır¹⁹.

Tarih boyunca tarıma yön veren en önemli unsur coğrafya olmuştur. Gümüşhane de kuzey ve güney olmak üzere birbirinden farklı iki coğrafyaya sahiptir. Bölgenin kuzey bölümü dağlık ve kayalık olması sebebiyle toprak bakımından oldukça zayıftır. Buna karşın Şiran ve Kelkit kazalarını içine alan güney bölümünde ise geniş düzlükler vardır²⁰. Yörede bölgesel olarak çam,

¹³ D. Ary, L. C. Jacobs & C. Sorensen, *Introduction to research in education*. Belmont, CA: Wadsworth, 2010, s. 29-30; A. Koçak & Ö. Arun, "İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu", *Selçuk İletişim*, C. 4, S. 3, s. 22.

¹⁴ H. Lune & B. L. Berg, *Qualitative research methods for the social sciences*, 9th ed., England: Pearson Education Limited, 2017, s. 182.

¹⁵ S. B. Merriam & E. J. Tisdell, *Qualitative research: a guide to design and implementation* (4th ed.), San Francisco: John Wiley & Sons, 2015, s. 179.

¹⁶ Ary, D., Jacobs, L. C., & Sorensen, C. K., *Introduction to research in education*. Belmont, CA: Wadsworth, 2010, s. 457; Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S., *The SAGE handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018, s. 1074.

¹⁷ Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N., Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 2021, s. 190.

¹⁸ M. Çalık & M. Sözbilir, "Parameters of content analysis". *Education and Science*, 39(174), 2014, s. 34.

¹⁹ Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018.

²⁰ Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1850-1918)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 89.

yaban kavakları ve meşeler gibi ormanlık alanlardan oluşan bir bitki örtüsü görülmektedir²¹. Gümüşhane, Harşit Çayı ve Kelkit Irmağı olmak üzere iki önemli akarsuya sahiptir. Bölgede kışlar soğuk ve karlı, baharlar yağışlı ve serin, yazlar ise kurak ve sıcak özellik göstermektedir²².

Gümüşhane, kültür tarihi açısından oldukça zengindir. İlde 24 adet arkeolojik sit, 1 adet doğal ve arkeolojik sit, 1 adet doğal ve kentsel sit ve 1 adet tarihi sit olmak üzere toplam 27 adet sit alanı bulunmaktadır. Gümüşhane, Roma döneminden itibaren önemli bir merkez konumunda olmuştur. Bu durum, ilin tarihi İpekyolu üzerinde bulunması, stratejik bir konuma sahip olması, zengin maden kaynaklarını bünyesinde bulundurması ve farklı medeniyetlerin burada yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Gümüşhane'nin sahip olduğu kültürel değerlerin istenilen ölçüde turizme kazandırıldığını söylemek güçtür. Bu nedenle Gümüşhane'nin söz konusu potansiyelinin anlatılması, kültürel mirasın yaşatılarak toplumsal bilincin sağlanması için katkı yapılması önerilmektedir²³.

Gümüşhane'nin 429 yaylası arasında Kadırga, Kazıkbeli, Taşköprü, Güvende, Camiboğazı ve Zigana Yaylaları tesis sayısı, ulaşım, diğer altyapı ve üstyapı olanakları bakımından öne çıkmaktadır²⁴. Kürtün İlçesi Süme Köyü sınırları içerisinde olan Kadırga Yaylası merkez ilçeye 90 kilometre mesafededir²⁵.

6.2 Osmanlı Fethine Kadar Gümüşhane'nin Kısa Tarihçesi

Gümüşhane, Anadolu'nun Kuzeydoğu bölümünde yer alan önemli merkezlerden biridir. Bölgenin tarih öncesi çağlarıyla ilgili bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Bu bağlamdaki ilk çalışmalar İ. Kılıç Kökten tarafından yapılmış ve 1944 yılında Belleten Dergisi'nde

²¹ Filiz Erşen, *Eski Gümüşhane (Gümüşhane/Merkez) Manganez Yataklarının Mineralojik ve Jeokimyasal Özelliklerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gümüşhane 2013, s. 2.

²² Neşegül Selvi, *Kültürel Mirasın Turistik Değer Olarak Kullanılarak Sürdürülebilirliğinin Sağlanması: Gümüşhane Santa Harabeleri Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2023, s. 33-34.

²³ Elif Öktem, "Gümüşhane İlinin Kültürel Turizm Potansiyeli", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. 12, 2022, s. 273-282.

²⁴ İsmail Çalık vd., *Gümüşhane'de Yayla Turizmi (Sürdürülebilir Turizm Bakış Açısıyla)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2021, s. 2.

²⁵ Gümüşhane İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018.

yayımlanmıştır. Kökten (1944), Sünür²⁶, Pulur²⁷, Hindi²⁸ ve Siptoros²⁹ yakınındaki höyüklerde araştırmalar yapmıştır³⁰. Gümüşhane'deki tarih öncesi çağlara ait en erken bulgular Geç Kalkolitik³¹ döneme aittir. Köse, Kelkit ve Şiran ilçelerinde yapılan arkeolojik kazılarda, bölgede Geç Kalkolitik Çağ'ın yaşandığına ilişkin kanıtlar bulunmuştur³². Bununla birlikte bölgede; Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Çağ'a ait herhangi bir buluntuya ulaşılmadığı bilinmektedir³³.

M.Ö. 1200 yıllarında Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından Van Bölgesi'nde kurulan Urartu Krallığı'nın sınırları Gümüşhane yakınlarına kadar genişlemiştir³⁴. M.Ö. 547/46 yılında Pers Kralı Kyros'un Lydia Krallığı'nın başkenti olan Sardeis'i ele geçirmesiyle Batı Anadolu'da Pers hâkimiyeti başlamış, bu hâkimiyet M.Ö. 334 yılında yapılan Granikos Savaşı'nda Büyük İskender'in kazandığı zaferle son bulmuştur³⁵. Pers İmparatorluğu'nun bütün toprakları "satraplık" adı verilen idari bölümlere ayrılmıştır³⁶. Pers hâkimiyeti döneminde Gümüşhane ve çevresi Doğu Karadeniz Satraplığı içinde yer almıştır³⁷. Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 331 yılında Pers İmparatorluğu'na son vermesiyle Gümüşhane ve dolayları Makedonyalıların idaresi altına geçmiştir. Büyük İskender'in komutanlarından olan Filkos'un Gümüşhane'de gümüş madenini bulduğu için Büyük İskender'in buraya önem

²⁶ Çayır yolu, Bayburt.

²⁷ Gökçedere, Bayburt.

Bunun için İ. Kılıç Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, C. 8, S. 32, 1944, Lev.: XCV, s. 674'e bakılabilir.

²⁸ Söğütlü, Bayburt.

Bunun için İ. Kılıç Kökten, a.g.m, Lev.: XCV, s. 674'e bakılabilir.

²⁹ Oruçbeyli, Bayburt.

Bunun için İ. Kılıç Kökten, a.g.m, Lev.: XCV, s. 674'e bakılabilir.

³⁰ İ. Kılıç Kökten, a.g.m, s. 674 vd.

³¹ Kalkolitik terimi, bakır (Khalkos) ve taş (Lithos) kelimelerinden türetilerek, Kalkolitik Çağ ya da Bakırtaş Çağı anlamında kullanılmıştır, zamanla "İleri Üretimcilik Çağı" olarak da adlandırılmıştır. Bu devrin en önemli özelliği, taş aletlerden yine yaygın bir şekilde yararlanılmakla beraber madenlerin de kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Bu devirde en çok kullanılan maden bakırdır (Veli Ünsal, "Kalkolitik Çağ'da Orta Kızılırmak Havzası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 72, s. 307; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 13). Anadolu'nun Kalkolitik Çağı hakkında araştırmacıların ortak bir görüşü yoktur fakat bu dönem genellikle M.Ö. 5500-3000 yılları arasına tarihlendirilmektedir (bkz. Veli Ünsal, "Kalkolitik Çağ'da Orta Kızılırmak Havzası", s. 307).

³² Sagona-C. Sagona, *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, An Historical Geography and a Survey of the Bayburt Province*, Volume I, Louvain: XXIV, Peeters Press, 2004; akt. Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 1. bs, İstanbul 2014, s. 16.

³³ Betül Şenbak, *Şiran ve Çevresi Höyük ve Kaya Mezarları*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, s. 14-15.

³⁴ *Cumhuriyetin 50. yılında Gümüşhane: 1973 il yillığı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, s. 1.

³⁵ Serap Özkan Kılıç, *Pers Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 1.

³⁶ E. Reyhan & T. B. Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 263.

³⁷ Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, s. 17.

verdiği söylenmektedir³⁸. Evliya Çelebi de Seyahatnâme'sinde “Evvelâ bu eski şehir ilk defa İskender-i Zülkarneyn feylesoflarından Yunanlı Filikos gümüş madenini hikmetle bulmuş, İskender mamur etmiştir”³⁹ şeklinde bahseder. Osmanlı döneminde, Gümüşhane'yi yerli ve yabancı 54 seyyah ziyaret etmiştir⁴⁰. Gümüşhane'den geçen seyyah Joseph Wolff, *Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff* adlı eserinde, Gümüşhane'den “House of Silver” olarak bahseder⁴¹.

Roma, Makedonya ve Pers mücadelesine sahne olan bölgenin bu karışık durumunu gören Hazar hanları burada hâkimiyet kurarak Peçenek oymaklarını yerleştirmeye başlamışlardır. Ancak bölgedeki Türk hâkimiyeti kısa sürmüş, tekrar Pers-Bizans mücadelesi yaşanmıştır⁴². Perslerin tarih sahnesinden çekilmeleriyle birlikte Karadeniz Satraplığı'nın bulunduğu bölgede, Karadeniz'in güney kıyısında yer alan ve Mithradates Hanedanı tarafından yönetilen Pontos Krallığı⁴³ M.Ö. 3. ve M.Ö. 1. yüzyıllar arasında gelişmiştir⁴⁴. Gümüşhane'nin Pontos Krallığı'na dâhil olması ise I. Pharnakes döneminde (M.Ö. yak. 183-155) Sinop'un ele geçirilip yeni başkent yapılması ile olmuştur⁴⁵. Romalıların M.Ö. 129 yılında Toroslar'a kadar hemen hemen bütün Anadolu'yu sınırlarına dahil etmesiyle uzun yıllar devam edecek olan Pontos-Roma mücadelesi başlamıştır. Bu dönemde Satala⁴⁶ iki taraf arasındaki mücadelede önemli geçiş noktalarından birini oluşturmuştur⁴⁷. M.Ö. 120 yılında Pontos Krallığı'nın başına geçen VI. Mithradates ile Roma İmparatorluğu arasında yaklaşık 30 yıl sürecek olan bir mücadele yaşanmış, bu uzun mücadelenin sonlarında VI. Mithradates'in Roma karşısında kuvveti

³⁸ *Cumhuriyetin 50. yılında Gümüşhane: 1973 il yillığı*, s. 1.

³⁹ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, Haz. Yücel Dağlı & Seyit Ali Kahraman, 2. Cilt-2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 399.

⁴⁰ Kemal Saylan, *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2015, s. 17.

⁴¹ Joseph Wolff, *Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff*, Saunders, Otley and Co., London 1861, s. 534.

⁴² *Cumhuriyetin 50. yılında Gümüşhane: 1973 il yillığı*, aynı sayfa.

⁴³ Kuzeybatı Anadolu'yu ve Batı Karadeniz kıyılarının bir kısmını fetheden Akhaimenidler, bu gölgede bir satraplık kurmuşlardır ve bu satraplık, Persler tarafından “denizin (ülkesi)” olarak bilinmiştir. Bu nedenle “deniz” kelimesinin Hellence karşılığı olan “Pontos”, Persçeye “Deniz Ülkesi”, Hellenceye ise “Pontos Ülkesi” olarak tercüme edilmiş, Latince kaynaklara da bu isim geçmiştir. (Luis Ballesteros Pastor, “Pontos Krallığı”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, haz. Oğuz Tekin, 2. bs., YKY, İstanbul 2022, s. 89).

⁴⁴ Luis Ballesteros Pastor, “Pontos Krallığı”, s. 89.

⁴⁵ Luis Ballesteros Pastor, “Pontos Krallığı”, s. 93.

⁴⁶ Satala günümüzde Gümüşhane'nin Kelkit İlçesi'ne bağlı Sadak Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuzeyden güneye ve doğudan batıya uzanan ana yolların kavşağında olmasından dolayı Roma İmparatorluğu döneminde stratejik bakımdan askeri güzergâh yolu olarak kullanılmıştır (Şahin Yıldırım, “Roma İmparatorluğu'nun Kuzeydoğu Sınır Kenti: Satala”, *Tarih Boyunca Anadolu-Gürcistan İlişkileri Sempozyumu*, Bilgin Kültür Sanat, Ankara 2010, s. 582-585).

⁴⁷ J. G. C. Anderson, “Pompey's Campaign Against Mithradates”, *Journal of Roman Studies*, Volume XII, s. 105'den akt.; Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, s. 18.

kırılmıştır. Neticede Roma ordusunun, Pontos ordusunu Kelkit Irmağı kenarında yenmesiyle Gümüşhane havalisi Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır⁴⁸. Caesar döneminde (M.Ö. 49-M.Ö. 44) ise Roma İmparatorluğu, Anadolu'yu tamamen ele geçirmiş ve burada pek çok eyalet kurulmuştur⁴⁹. Bu dönemde Gümüşhane yöresi de söz konusu sınırlar içerisinde yer almıştır. M.S. 395 tarihinde Roma İmparatorluğu doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığında Gümüşhane yöresi de Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmıştır⁵⁰. Gümüşhane, Bizans hakimiyeti döneminde Sasani-Bizans çarpışmalarına sahne olmuştur. Bizans İmparatoru Justinyen Keçi Kale'yi (Kale Bucağı) ve Bayburt Kalesi⁵¹'ni bu çarpışmalar sırasında tamir ve tâhkîm etmiştir⁵². 699 yıllarında Gümüşhane yöresi Emevi, Abbasi ve Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirmiş, bu durum Selçuklu akınlarına dek devam etmiştir⁵³.

Harşit vadisi ile Canca Kalesi, Selçukluların Anadolu'da ulaştığı ilk yerler arasındadır⁵⁴. Tuğrul Bey döneminde Selçuklu ordusu, Pasinler Ovası'ndaki savaştan sonra (18 Eylül 1048) Bizans ordusuna karşı ilk büyük zaferini kazanmış ve Gümüşhane dolayları geçici de olsa Türk hâkimiyetinde kalmıştır⁵⁵. Sultan Alparslan'ın 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'nin ardından Erzincan bölgesine hâkim olan Emir Mengüçük Gazi, Gümüşhane çevresini zapt ederek Erzincan imaretine bağlamıştır⁵⁶. Gümüşhane, Anadolu Selçukluları zamanında Melik II. Gıyaseddin Keyhusrev ve atabegi Mübarizüddin Ertokuş kumandasındaki kuvvetler tarafından ele geçirilmiştir⁵⁷. 1243 yılına gelindiğinde ise Köseadağı Savaşı'nda Selçukluları yenen İlhanlılar buraları zapt etmişlerdir. Nitekim Moğol istilasının başlamasından itibaren Anadolu'daki pek çok yer gibi Gümüşhane ve dolayları da İlhanlı hakimiyetine girmiştir.

⁴⁸ S. Çiğdem, O. Emir & H. İlhan, "Yüzey Araştırmaları Işığında MÖ II. Yüzyıldan MS 10. Yüzyılın Başlarına Kadar Bayburt ve Çevresi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, s. 243-244; Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, s. 18.

⁴⁹ Christian Marek, "Pontus et Bithynia, Paphlagonia, Pontus Galaticus, Pontus Polemonianus, Ora Ponti Polrmoniani, Pontus Mediterraneus", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Haz. Oğuz Tekin, 2. bs., YKY, İstanbul 2022, s. 250.

⁵⁰ Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, s. 19.

⁵¹ Çoruh nehrinin, etrafını bir yarımada halinde dolaştığı sarp bir tepede ilk defa ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı kesin olarak tespit edilemeyen Bayburt Kalesi'nin Bizans İmparatoru I. Iustinianos devrinde (527-565) kuvvetlendirildiği bilinmektedir (İbrahim Artuk, "Bayburt Kalesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra DİA), C. 5, İstanbul 1992, s. 228).

⁵² *Gümüşhane il yıllığı 1967*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1968, s. 157.

⁵³ *Gümüşhane il yıllığı 1967*, s. 158.

⁵⁴ Metin Tuncel, "Gümüşhane", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 273.

⁵⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 10. bs., Ötüken Neşriyat, Ankara 2008, s. 122-123.

⁵⁶ Tuğrul Bey, 1058 yılında Bayburt üzerinden Trabzon'a akınlar yaparken, ekonomik öneminden dolayı Selçuklu emirlerinden İbrahim Yinal da bu bölgeyi fethetmiştir. Anadolu'nun fethinden sonra birçok imaret kurulmuş, Bayburt, Erzurum'da hüküm süren Saltukoğulları imaretine, Gümüşhane ve Kelkit ise Erzincan'da kurulmuş olan Emir Mengüçük Gazi imaretine bağlanmıştır (*Gümüşhane il yıllığı 1967*, s. 158).

⁵⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s. 361.

İlhanlılar'ın saltanat kavgasına düşmesi ve buna bağlı olarak kuvvetlerini kaybetmeleriyle Gümüşhane de tıpkı komşusu Bayburt gibi Celayirliler'in idaresine (1335) geçmiştir. XIV. yüzyılın ilk yarısında ise Eretnaoğulları'nın hakimiyetini tanımıştır⁵⁸. Ardından Kadı Burhaneddin, Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasında el değiştirmiş, zaman zaman da Trabzon Rum Devleti'nin idaresine girmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in bu devlete son vermesi üzerine Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak bu hâkimiyet fazla sürmemiş, Gümüşhane havâlisi 1467 yılında Akkoyunlular tarafından ele geçirilmiştir. Akkoyunlu egemenliği, 1473 senesinde Fatih Sultan Mehmed'in Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'ı yenmesiyle son bulmuştur⁵⁹. Bir sonraki başlıkta daha detaylı anlatılacağı üzere şehrin bu tarihten itibaren tamamen Osmanlı idaresi altına girdiği ifade edilebilir.

6.3. Gümüşhane'nin Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Gümüşhane, sahip olduğu stratejik ve iktisadî önem nedeniyle tarihî süreç içerisinde pek çok devletin mücadelesine tanık olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Gümüşhane ve havâlisindeki hâkimiyet mücadelesine dâhil olması ise XV. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir⁶⁰. Gümüşhane'nin kurulduğu ilk yer, Canca olarak bilinen ve bölgenin kuzeybatısında yer alan mahallenin bulunduğu konumdur. Bundan dolayı şehir Türk kaynaklarında “Canca” olarak geçmektedir⁶¹. 1486 yılında yapılan sayımda Trabzon sancağına bağlı Torul nahiyesi mevcut iken, Gümüşhane karye-yi Palu Canca olarak yazılmıştır⁶². Dolayısıyla tahrir kayıtlarına göre

⁵⁸ *Gümüşhane il yıllığı 1967*, s. 158; Tuncel, “Gümüşhane”, s. 273.

⁵⁹ Tuncel, “Gümüşhane”, a. sf. (Detaylı bilgi için bkz. Mikâil Bayram, “Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u Fethedişinin Gerekçeleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), 2. bs., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998, s. 137-140; Kenan İnan, “Trabzon'un Fethi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), 2. bs., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, s. 141-151; Ayrıca bkz. İlhan Şahin, “Osmanlı-Akkoyunlu Mücadelesinde Trabzon”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), 2. bs., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, s. 153-157).

⁶⁰ Bilgehan Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, *İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri 25-26 Mayıs 2010*, Edt. Bayram Nazır & Kemal Saylan, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016, s. 129.

⁶¹ Tuncel, “Gümüşhane”, s. 273. (Bkz. Bilgehan Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, s. 129). Şehrin isminin “gümüş şehri” anlamına gelen Argyropolis olarak adlandırılmasının tarihi gerçeklikle örtüşmediğine ilişkin görüşler mevcuttur. Selahattin Tozlu, grekçeye “Argyropolis” olarak “tam” tercüme edilen Gümüşhane isminin, esasında Türklerin verdiği bir isim olduğunu belirtir (Detaylı bilgi için bkz. Selahattin Tozlu, “Gümüşhane Adı Hakkında (IX-XIX. Yüzyıllar Siyaset ve Yerleşme Tarihi)”, *İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri 25-26 Mayıs 2010*, s. 473-501). (Ayrıca bkz. Bilgehan Pamuk, a.g.m, s. 129; Süleyman Çiğdem, *Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, T.C. Gümüşhane Valiliği Yayınları, Erzurum 2008, s. 31-32; Kemal Saylan, “Bazı Seyyah ve Araştırmacıların Gümüşhane Şehrinin Kuruluşuyla İlgili İddialarına Dair Eleştiriler”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, s. 59-74).

⁶² Bilgehan Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, s. 129; Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, *Belleten*, C. 73, S. 266, 2009, s. 117.

Torul'un müstakil bir kaza statüsünde olup, Canca'nın da bu sınırlar içerisinde yer aldığı söylenebilir⁶³. Evliya Çelebi, eserinde Gümüşhane'den;

*“Ol devirde burada olan çok mal ve gümüş kap-kacak, âletler bir memlekette yok idi. Genellikle en fakir bir insanın bile sofralık gümüş sahanları var idi. Zirâ gümüş madenleri olduğundan hâlâ "Gümüşhane" ismiyle anılır. Ama Osmanlı Devleti Defterhanesi'nde Canha yazılmıştır. Hala 70 yük akçe emindir. Onun için bütün halkı gümüşhanesinde işlemeye görevli olduklarından bütün zor yerel vergilerden muaf tutulmuşlardır. Hâlâ Osmanlıların tasarrufları altında yetmiş adet kimi âtil, kimi işler saf gümüş madenleri vardır ama bundan daha iyisi yoktur.”*⁶⁴ şeklinde bahseder.

Yine eserinde “... bu Canha şehri gümüşhanesinin damarı Allahu Taâlâ emriyle yedi koldan kol kalınlığı damarlar ve hepsi kurşunsuz saf cevherlerdir. Hâlâ bu şehir içinde Emin Mahallesi'nde darphanesi vardır. Lâkin bu zamanda işlememektedir⁶⁵” ifadelerine yer verir.

Gümüşhane, Osmanlı idaresi altında önceleri Erzurum daha sonra ise Trabzon beylerbeyliklerinin içinde yer almıştır. Nitekim Kâtib Çelebi'nin Cihannüması'nda şehir Erzurum'a bağlı iken Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Trabzon eyaleti içinde gösterilmektedir⁶⁶. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin eserinde de Gümüşhane'nin 1596 yılında Erzurum defterdarının tasarrufunda olduğu belirtilir⁶⁷. Bu durumda Gümüşhane'nin idari statüsü hakkında bir belirsizlik söz konusudur. Bilgehan Pamuk, 1535 ile 1580 yılları arasında Trabzon sancağının, Erzurum eyaletine bağlı olduğunu fakat arşiv kayıtları incelendiğinde Gümüşhane'nin idari anlamda Trabzon'a bağlı olduğunu ifade eder⁶⁸.

⁶³ Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1998, s. 19.

⁶⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 2. Cilt 2. Kitap, 2. bs., YKY, İstanbul 2005, s. 399.

⁶⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Cilt 2. Kitap, s. 400.

⁶⁶ Tuncel, “Gümüşhane”, s. 273; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 21, s. 511; *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 1. Cilt-1. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman & Yücel Dağlı, 1. bs, YKY Yayınları, İstanbul 2003, s. 140.

⁶⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil) I*, (Yay. Haz. Ziya Yılmaz), TTK, Ankara 2003, s. 180.

“... ve Erzurum Eyâleti Mustafa Paşa'da olup ve Erzurum ma'mûr ve Gümüş-hâne işlenirdi; Erzurum Defterdârı zabt ederlerdi. Ve Trabzon Eyâleti ma'mûr ve Kiğı Ma'deni işleyüp, her gâh topları dökülürdü, Erzurum anbarlarında hıfz olunurdu” (Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, a.g.e, a. sf.).

⁶⁸ Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, s. 130.

(1530 yılına ait defterde de Gümüşhane, Trabzon Livâsı bünyesinde Torul kazasına bağlı olarak yer almaktadır. (Bkz. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1997, s. 158).

Gümüşhane'nin Erzurum'a olan bağılılığı devletin mâli yapılanmasından kaynaklanmaktadır. Has ile idare edilen eyaletlerdeki padişah gelirlerinin tahsil edilmesi, hazinesi olan eyaletlerle defterdarlık aracılığıyla yapılırken hazinesi olmayan eyaletlerde ise doğrudan merkez ya da yakın bir hazine tarafından yapılmakta idi. Trabzon'da ise defterdar bulunmadığından Gümüşhane/Canca Mukataasına ait işlemler yakın olması sebebiyle Erzurum defterdarınca gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle Bilgehan Pamuk, Gümüşhane'nin Erzurum'a bağılılığının yalnızca mâli durumdan kaynaklı olduğunu, idâri anlamda ise Trabzon Sancağı'na bağılı olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁹. Nuri Pere de “Osmanlılarda Madenî Paralar” adlı eserinde Canca'dan, Halil Edhem'in Meskûkâtı Osmaniye adlı kitabına dayanarak “*Canca yahut Cance Trabzon Vilâyeti Gümüşhane kasabasının ismidir*”⁷⁰ şeklinde bahseder. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın eserinde ise “Çaniçe” şeklinde geçmektedir⁷¹.

Canca civarında gümüş yataklarının işletilmesine Osmanlı döneminde de devam edilmiştir. Hatta burada gümüş sikkeler basıldığı da bilinmektedir⁷². Fatih Sultan Mehmed, madencilikle uğraşan halkı vergiden muaf tutarak buradaki gümüş madenlerinin işletilmesini sağlamıştır. Evliya Çelebi eserinde “*Onun için bütün halkı gümüşhanesinde işlemeye görevli olduklarından bütün zor yerel vergilerden muaf tutulmuşlardır*”⁷³ ifadesine yer verir. XVI. yüzyılın ortalarında, Kanuni Sultan Süleyman döneminde doğuda İran Savaşı dolayısıyla tahrip olan yerlerin yeniden ayağa kaldırılmasına gayret gösterilmiştir. Bu doğrultuda Gümüşhane'deki bayındırlık faaliyetlerine de hız verilmiştir⁷⁴. Kanunî Sultan Süleyman zamanında imar faaliyetlerine hız verilen Gümüşhane, meskûn bir mahal konumuna gelmiştir. Bu dönemde şehrin konumundaki ilk değişiklik gerçekleşmiştir. Yeni gümüş yataklarına daha yakın olan mevkide Süleymaniye Cami adı verilen bir cami ile bu cami etrafında elli kadar evin inşası emredilmiş, böylece günümüzde Süleymaniye mahallesi (Eski Gümüşhane) adı verilen şehrin temelleri atılmıştır⁷⁵. Bu duruma paralel olarak Gümüşhane gelişmeye başlamış ve şehrin

⁶⁹ Bilgehan Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, s. 130-131.

⁷⁰ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar, Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı Madenî Paralar Koleksiyonu*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1968, s. 21.

⁷¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4. Cilt 2. Kısım (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 577.

⁷² Tuncel, “Gümüşhane”, s. 273.

⁷³ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2. Cilt-2. Kitap*, s. 399.

⁷⁴ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, Classical Age 1300-1600*, Phoenix, London 1997, s. 150; Bilgehan Pamuk, “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 30, Erzurum 2006, s. 169.

⁷⁵ Bilgehan Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)”, s. 132; Tuncel, a.g.m, s. 274. (“*Kanuni Sultan Süleyman, İran seferine azimetinde otağını Canca mevkiinde kurdurarak yanındaki mühendislerle gümüş ocaklarını keşfettirdikten sonra ahaliyi cebren madenlerin bulunduğu mahalle nakil ile orada büyük hükümet konağıyla kendi namına Süleymaniye Camii'ni bina ettirmiştir. Madenler sayesinde yeni şehir az zamanda han, hamam, dükkân gibi yapılar ile imar ve ihya olmaya başlayarak genişlemiştir.*”)

nüfusunda artış meydana gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yalnızca Gümüşhane madeninden elde edilen senelik gelir, devlet bütçesinin %5'inden fazlasını teşkil etmiştir⁷⁶.

Tablo 2. 1554 ve 1643 Yılları Arasında Gümüşhane'nin Tahmini Nüfusu⁷⁷

Yıllar	Dini Gruplar	Hâne	Mücerred	Başına	Zemin	BennakHâne	Tahmini nüfus	Tahmini toplam nüfus
1554	Müslüman	31	13	-	-	-	168	760
	Ermeni Hristiyan	-	-	-	-	-	-	
	Hristiyan	113	27				592	
1583	Müslüman	-	16	-	-	50	266	3236
	Ermeni Hristiyan	116	-	-	-	-	580	
	Hristiyan	478	-	-	-	-	2390	
1643	-	761	-	-	-	-	2283-3805	2283/3805

Tablo incelendiğinde, özellikle gayrimüslim nüfus açısından önemli bir artışın yaşandığı görülür. Bu artışın sebebi, uygulanan iskân siyaseti sonucunda dışarıdan getirilen nüfustur. Bunun yanında diğer bir önemli etken de bölgedeki madenlerin işletilmeye başlanmasıdır. Ocakların bazılarının isimleri şunlardır; Paklin, Kurka, Hazine, Kırkpavli, Luka, Zundoz, Kop, Akçatepe, Aylak, Akçekale, Mavrangel, Mavrahan, Bağcidiş, Tenbeda, Gavürdağı, Görekse, Herek, Zigana, İstavri, Ganol, Durtana, Sel, Fol, Bayburt, Sallona maden ocakları yerli beyler idaresinde işletilir ve ekseri Hristiyan halk çalıştırılırdı. Ayrıca İstanbul'dan ocakları kontrol etmek için görevliler gelirdi⁷⁸.

Madenlerden çıkan gümüş ve altının yarısı hazineye yarısı da şehirde vücuda getirilen camilere, medreselere, tekkelere, çeşmelere ve diğer mebanî-i emriyeye sarf olunmuştur” (Abdürrahim Şerif, “Tarihte Gümüşhane Madenleri”, *Anadolu Mecmuası*, 12, İstanbul 1341, s. 452). (Gümüşhane Sancağı'ndaki mahalleler, camiler, hanlar, çeşmeler ve hamamlar için bkz. Sabri Özcan San, Gümüşhane Müstakil Sancağı'ndaki Mahalleler, Aileler ve Efsaneler, Hikayeler, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990), Gümüşhane Valiliği Yayınları, Ankara 1991, s. 119-131).

⁷⁶ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1943, s. 118.

⁷⁷ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisâdi Hayat*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 200; Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane* (Torul) Kazası, *Belleten*, 73(266), s. 122.

Köprülüler zamanında Gümüşhane'nin nüfusunun 30.000'e çıkarak 9.000 hâne sayıldığı ve Gümüşhane'nin hiçbir zaman bu derece mâmur ve refaha ulaşmadığı ifade edilmektedir. Bu dönemde madencilik eskisinden de fazla gelişmiştir. Nitekim 1591 tarihlerinde çıkan altın ve gümüş hâsılatı 2.800 kıyyeye (1 kıyye=1.283 gram) ulaşmış idi. Bundan başka bakır ve kurşun üretimi de küçümsenemeyecek derece artmıştır (Abdürrahim Şerif, “Tarihte Gümüşhane Madenleri”, *Anadolu Mecmuası* (12), İstanbul 1341, s. 452).

⁷⁸ *Gümüşhane il yılığ* 1967, s. 159.

Maden ocaklarının işletilmesinden dolayı Gümüşhane nüfusu giderek artmıştır. Öyle ki 1750 yılında şehrin nüfusunun 60 bini bulunduğu rivayet edilmektedir. Bölgede işletilen madenlerin yanı sıra Gümüşhane'nin Trabzon-İran transit yolu üzerinde yer alması şehrin önemini bir kat daha arttırmıştır⁷⁹. Gümüşhane zamanla bir pazaryeri haline gelmiş, İran, Hindistan ve Suriye gibi memleketlerden ticaret kervanları ve tüccarlar gelip çeşitli kumaş ve yiyecekleri altın/gümüş parayla değiştirerek memleketlerine dönmüşlerdir⁸⁰.

⁷⁹ *Gümüşhane il yıllığı 1967*, a. sf.; *Cumhuriyetin 50. yılında Gümüşhane: 1973 il yıllığı*, s. 2.

⁸⁰ *Gümüşhane il yıllığı 1967*, a. sf.

BÖLÜM I

OSMANLI MÂLÎ SİSTEMİ

1.1. Osmanlı İktisâdi Sistemi

Osmanlı Devleti'nin iktisâdi politikalarını anlayabilmek için devletin niteliğini ve değişik toplumsal kesimlerle olan ilişkisini kavramak gerekir. Osmanlı toplumunda XV. yüzyılın sonlarına kadar taşradaki toprağa bağlı Türk kökenli aristokratlar ile merkezdeki çoğunluğu devşirmelerden oluşan bürokrasi arasında yoğun bir mücadele olmuştur. Fakat bu iki kesim arasındaki mücadele, XV. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed'in başarılı merkezîleşme hamlesi sonucunda dengelerin merkezden yana olacak şekilde kesinlik kazanmasıyla son bulmuştur⁸¹. Bu değişimin ardından devletin İstanbul'daki iktisâdi uygulamaları, bürokrasinin önceliklerini çok daha güçlü bir şekilde yansıtmaya başlamıştır. Yalnızca toprak sahiplerinin değil, tüccarların ve sarrafların da içinde bulunduğu çeşitli sosyal grupların merkezî hükümet politikaları üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır⁸². XVII. ve XVIII. yüzyıllarda merkezîyetçi yapının oldukça zayıflamasına karşın tüccarlar ve üreticiler geleneksel politikaların değiştirilmesi için devlet üzerinde baskı oluşturacak kadar güçlenememişlerdir. Ancak aynı tarihlerde Avrupa'daki üreticiler ve tüccarlar siyasal güçlerini arttırmış, bu sınıfın devlet politikalarını yönlendirmeleri sonucu merkantilist politikalar ağırlık kazanmıştır⁸³.

Mehmet Genç, Osmanlı iktisâdi yapısını başlıca iki ana döneme ayırarak inceler. Bunlardan ilki kuruluştan XVIII. yüzyıl sonlarına kadar olan ve çok uzun bir süreyi kapsayan klasik dönemdir. Diğeri ise klasik dönemden daha kısa bir süreyi teşkil eden XIX. yüzyıl başlarından itibaren yavaş yavaş temelleri atılan fakat yüzyılın ortalarından itibaren netlik kazanan, değişimlerin görüldüğü ve modernleşmenin belli olduğu ikinci dönemdir⁸⁴. Osmanlı iktisâdi sistemi Osmanlı hayat tarzıyla doğrudan ilişkilidir. Hayat tarzının da toplumsal zihniyetle yakından ilgisi olduğu düşünüldüğünde Osmanlı düşünce yapısını ve dolayısıyla da

⁸¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Edt. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 20.

⁸² Şevket Pamuk, *A monetary history of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 10.

⁸³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 21.

⁸⁴ Mehmet Genç, "Osmanlılar (İktisadî ve Ticarî Yapı)", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 525.

zihniyetini belirleyen unsurlar çeşitli kaynaklardan ortaya çıkmaktadır. Bu unsurların temelini İslâm çerçevesindeki ilkeler oluşturmaktadır⁸⁵. Genç ile benzer şekilde, Tabakoğlu da Osmanlı iktisâdî ve toplumsal sistemini klasik (nizâm-ı kadîm) ve yenileşme (nizâm-ı cedid) dönemleri olarak iki dönemde ele alır⁸⁶. Osmanlı Devleti'nin klasik (nizâm-ı kadîm) olarak adlandırılan bu kimliği XIV-XVI. yüzyıllarda yavaş yavaş gelişmiş ve XIX. yüzyıla kadar önemli değişimler olmadan devam ettirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı iktisadî sistemi zaman esasına göre taksim edilirken Tanzimat öncesi dönem için nizâm-ı kadîm denilmiştir. Kadîm ve klâsik olarak adlandırılan bu hüviyet XIX. yüzyıldan itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır⁸⁷.

Osmanlı iktisat politikasının ilkeleri provizyonizm (iaşecilik), fiskalizm ve gelenekçilik olarak üçe ayrılmaktadır⁸⁸. Provizyonizm ilkesine göre iktisadî faaliyetin amacı ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olmasını sağlamaktır. Başka bir deyişle piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması hedeflenmiştir. İaşecilik ilkesi, Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesi olarak tanımlanır. Bu ilkeyi geçerli kılabilmek için Osmanlı Devleti, ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak amacıyla üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiştir⁸⁹. Bu anlayışa göre, mal ve hizmet üretenler önce kendi ihtiyaçlarını karşılamalı daha sonra aşama aşama bütün toplumun ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Ziraat, madencilik, esnaflık ve ticaret gibi ekonomik sektörler konusundaki temel düzenlemelerin esası provizyonizme dayanmıştır⁹⁰.

⁸⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 139.

⁸⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 47.

Tabakoğlu, klasik dönemi de kendi içinde; oluşma, olgunlaşma ve esnekliği kaybetme alt başlıklarına ayırır. Buna göre “oluşma dönemi” (1075-1453) XI. yüzyıl sonlarından İstanbul’un fethine kadar geçen 450 yıla yakın süreyi kapsar. “Olgunlaşma dönemi” (1453-1683) ise İstanbul’un fethinden Karlofça Antlaşması’na kadar geçen yaklaşık 250 yıllık dönemi oluşturmaktadır. Tabakoğlu, “esnekliği kaybetme” dönemini ise bütün 18. yüzyıl olarak ele alır. Bu dönemde klasik sistem esnekliğini kaybederken batılılaşmanın esas unsurunu teşkil ettiği yenileşme hareketleri görülmüştür (Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 48).

⁸⁷ Harun Şahin, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 61, 2015, s. 394.

⁸⁸ Genç, “Osmanlılar (İktisadî ve Ticarî Yapı)”, a. sf.

⁸⁹ Mehmet Genç, “Osmanlılar (İktisadî ve Ticarî Yapı)”, s. 526; Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul University Journal of Sociology* 3(1), 1989, s. 178.

⁹⁰ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 3. bs., Fakülte Kitabevi, Isparta 2017, s. 78-79.

(Mehmet Genç, provizyonizm ilkesinin uzun süre yaşamasını üç ana sebepte açıklar. Bunlardan ilki ekonomide genel olarak verimliliğin düşük olması ve arttırılmasının son derece zor olması, ikincisi, mevcut durumu değiştirmeye yönelik müdahalelerin verimliliği arttırmaktan çok düşürme ihtimalinin daha kuvvetli olması, üçüncüsü ise ulaştırma şartlarının çok zor ve pahalı olmasıdır (Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, s. 178).

İktisadî kararlarda dikkate alınan ikinci ilke olan fiskalizmde esas gaye hazineye ait gelirleri mümkün olduğu ölçüde yüksek düzeye çıkarmaktır. Hazine gelirlerinin esas fonksiyonu devletin yapması gereken harcamaları karşılamak olduğu için, fiskalizmin dolaylı bir uzantısı olarak harcamaları kısımaya yönelik çalışmaları da bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. En genel ve kısa tanımı ile fiskalizm, hazineye ait gelirlerin mümkün olduğunca yüksek düzeye çıkarıp, ulaştığı bu seviyenin altına inmesini engellemektir⁹¹. Fiskalizmin temel amacı gelirleri yükseltmek olduğu için çeşitli zorluk ve sınırlamalara maruz kalınmıştır. Temelde; ekonominin objektif şartlarından doğan zorluklar ve ekonominin subjektif şartlarından doğan zorluklar olarak bu zorluklar ikiye ayrılır. Objektif şartlar içerisinde verimlilikle paralel olarak üretim düzeyinin düşük olması, ulaştırmanın zor ve pahalı olması, üretimin satılmak üzere yapılan bölümünün düşük olması yani parasal ilişkilerin sınırlı olması yer alır. Objektif olarak adlandırılan bu şartlar devletin ekonomiden nakit olarak alabileceği payı oldukça sınırlı bir düzeyde tutmuştur. Ekonominin subjektif şartlarından doğan zorluklar ise ticaret ve mübadele alanının sınırlandırılması ve ekonomik dengenin bozulmasıyla birlikte sosyal/siyasal düzen ve hiyerarşinin de bozulabileceği tehlikesidir. Bir başka ifadeyle ekonomide parasal ilişkiler arttıkça ve mübadele hacmi genişledikçe toplumda ticaret ile uğraşanlar güçlenecek ve zenginleşecektir⁹².

Osmanlı toplum ve ekonomisinin kapitalist gelişmenin dışında kalmasının en önemli göstergelerinden biri yerli bir burjuva sınıfının olmayışıdır. Yüksek maaş alan devlet ümerasının, ülkelerarası ticaretle uğraşan tüccarların ve deniz ticareti ile uğraşan armatörlerin böyle bir sınıf oluşturmalarının önüne geçilmiştir. XIX. yüzyılda müsaderenin kaldırılmasıyla bir paşazadeler aristokrasisi oluşmuşsa da devletten bağımsız bir sınıfı teşkil edememişlerdir⁹³.

Bu iki ilkeye (provizyonizm ve fiskalizm) dayanarak şekillenen Osmanlı iktisadî kurumları uzun süren deneme ve iyileştirilmelerle XVI. yüzyılın ortalarında esas şekline ulaştıktan sonra üçüncü bir ilkeyi de ekleyerek süreklilik kazanmıştır. Gelenekçilik ilkesine göre sosyal ve ekonomik ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri mümkün olduğunca koruyarak değişme eğilimleri engellenmeli, tekrar eski düzene dönmeli ve değişim ortadan kaldırılmalıdır. Nitekim iktisadî yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkan çatışma ve görüş ayrılıklarının çözülmesiyle ilgili verilen kararlarda XVI-XVIII. yüzyıllar boyunca kullanılan

⁹¹ Genç, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri”, s. 182-183.

⁹² Genç, a.g.m, s. 183-184.

⁹³ Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 87.

deyim hep aynı formülde olmak üzere “*kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması*” şeklinde olmuştur⁹⁴. Gelenekçilik, klasik dönem Osmanlı zihniyetini belirleyen unsurların başında gelmektedir. Osmanlı sistemi, tecrübe birikiminden yararlanarak en mükemmeli bulduğu görüşündedir. Değişme ancak bozulma yönünde olabilir ve bunun da çaresi “*kanun-ı kadime*” yani asıl sisteme dönüştür. Sistem adalet idealini hareket noktası olarak alır. Bu yüzden devlet devamlılığını sürdürebilmek için gelirlerini arttırırken de adaletle dayalı bir politika izlemelidir⁹⁵. Ziraat, sanat ve ticarete iâşe ilkesinden kaynaklanan faaliyetlerin hedefi üretim ve tüketimin dengede tutulmasını sağlamaktır. Dengenin bozulması durumunda bunalıma düşme tehlikesi yanı kısıtlı karşılaşma ihtimali yüksektir. Sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlı’da da üretim imkanları kısıtlı olduğundan, üretimdeki küçük bir değişiklik bile büyük sıkıntılara sebebiyet verebilirdi. Dolayısıyla devlet, üretimi azaltacak ve tüketimi arttıracak her türlü değişimi kontrol altında tutmak istemiştir⁹⁶.

1.2. Osmanlı’da Para

Selçukluların uç beyliklerinden biri olan Osman Bey’in 1299⁹⁷ yılında istiklalini ilân etmesiyle başlayan ve 1922 yılına kadar devam eden Osmanlı İmparatorluğu’nun 623 yıllık tarihi boyunca altın, gümüş ve bakır olmak üzere çeşitli madenî paralar bastırılmış ve

⁹⁴ Genç, “Osmanlılar (İktisadî ve Ticarî Yapı)”, s. 526.

⁹⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 141-142.

⁹⁶ Kenan Demir, “Kadimden-Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 42, 2016, s. 208.

⁹⁷ Osmanlı Devleti’nin kuruluş tarihiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Halil İnalcık, Koyunhisar Savaşı’nın Osman Bey’e ün kazandırdığını ve ondan sonra oğlu Orhan’ın rakipsiz bir şekilde beylik tahtına çıktığını, böylece 27 Temmuz 1302 tarihinin Osmanlı hânedanının, dolayısıyla da Osmanlı Devleti’nin kuruluş tarihi olarak kabul edilebileceğini ifade eder (Halil İnalcık, “Osman I”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 449). M. Fuad Köprülü, Anadolu beyliklerinin XIV. yüzyılın başında Selçuklu hakimiyetinin sona ermesinin ardından birdenbire onun enkazı üzerinde meydana gelmiş yeni siyasi oluşumlar olmadığını belirtir. Bunların XIII. asrın son yarısında İlhanlı idaresinin müsamahasından yararlanarak yavaş yavaş beliren kuvvetler olduklarını ve Germiyan, Menteşe, Aydın, Saruhan, Karasi ve Osmanlı beyliklerinin iç ve dış sıkıntılarla dağılmaya başlayan Bizans’tan yaptıkları fütûhat üzerine kurulup, genişlediklerini ifade eder. Köprülü, Osmanlı Devleti’nden “*Anadolu Selçuklularından sonra, XIV. asırda Anadolu’nun kuzeybatısında Selçuklu-Bizans hudutları üzerinde beliren yeni bir siyasi teşekkül*” olarak bahseder. Dolayısıyla Köprülü’nün de XIV. yüzyılı işaret ettiği söylenebilir (M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 38-39; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, yay. haz. Orhan Köprülü, 3. bs., Alfa Basım Yayımları, İstanbul 2018, s. 49). Ahmet Tabakoğlu ise ilk Osmanlı sikkelerinin İlhanlı egemenliğinin çökmesi ve İlhanlıların son Anadolu valisi Timurtaş’ın kaçmasından sonra 1326 yılında basıldığını, kendi adına sikke basmanın bağımsızlık işareti olduğu hatırlandığında Osmanlı Devleti’nin gerçek kuruluş tarihinin 1326 yılı olduğunu söylemektedir (Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 7. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 297).

kullanılmıştır. Osmanlı hükümdarları, kendi bastırdıkları paranın yanı sıra başka milletlere ait paraların da kabul edilmesine ve kullanılmasına uzun zaman müsaade etmişlerdir⁹⁸.

Osmanlılar için sikke, hutbe ile birlikte egemenliğin en önemli simgelerindendir. Sikkelerin farklı bölgelere taşınması, hükümdarın gücünün en uzak coğrafyalara dahî ulaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra Selçuklu ve İlhanlıların sikkeleri bir süre daha tedavülde kalmıştır⁹⁹. Osmanlı padişahları tahta geçtiklerinde ilk iş olarak kendi adlarına hutbe okutmuş ve sikke kestirmişlerdir. Sultanın kendi adına kestirdiği yeni akçeler tedavüle çıktığında selefine ait akçelerin tedavülü de yasaklanmıştır¹⁰⁰. Önceleri Osmanlı paralarının üzerinde dini bir yazı bulunurken daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiş ve sadece sultanın ismine, paranın darp yeri ve darp tarihine yer verilmiştir. Orhan Gazi, Bursa'yı aldıktan sonra akçelere ilk defa darp yeri yazılmıştır¹⁰¹. Orhan Gazi (1324-1362) dönemindeki bazı sikkelerde ise sadece “Orhan hullide mülkühü”¹⁰² ibaresi yazılıdır. Darp yeri ile darp tarihinin para üzerinde muntazam bir şekilde gösterilmesine ise I. Mehmed (1413-1421) döneminde başlanmıştır¹⁰³. Fatih devrine kadar Osmanlılarda altın para basılmamıştır. Bu döneme kadar yalnızca gümüş ve bakır madeninden sikke basılmış, gümüş olanlara “akçe”, bakır olanlara ise “mangır” adı verilmiştir¹⁰⁴. Osmanlılar, o zamanki İslâmî an'anedan farklı olarak gümüş paralarına “dirhem”, altın paralarına da “dinar” adını vermemişler onun yerine “akçe” ve “mangır” kelimelerini kullanmışlardır¹⁰⁵.

Sahillioğlu, XVII. asra kadar olan Osmanlı para sistemini iki döneme ayırarak inceler. Bunlardan ilki gümüş paraların hâkim olduğu mono-metalist dönem, diğeri ise Fatih Sultan Mehmed'in darb ettirdiği altın “sultâni” ile gümüş akçenin kullanıldığı bi-metalist yani çift metalli dönemdir¹⁰⁶. Şevket Pamuk, Osmanlı para tarihini beş dönemde incelemektedir. Bunlardan birincisi; ilk gümüş akçenin darp edilmesinden bilinen ilk Osmanlı altın sikkesinin

⁹⁸ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 10.

⁹⁹ Cahit Karakök, “Kdz. Ereğli Arkeoloji Müzesindeki Osmanlı Sikkeleri (1300-1730)”, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, C. 1, S. 2, 2014, s. 38; Oğuz Tekin, “Sikke”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 182.

¹⁰⁰ Halil Sahillioğlu, “Akçe”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 225.

¹⁰¹ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 11; Cahit Karakök, “Kdz. Ereğli Arkeoloji Müzesindeki Osmanlı Sikkeleri (1300-1730)”, s. 39.

¹⁰² Allah mülkünü dâim kılsın.

¹⁰³ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, a. sf.

¹⁰⁴ Oğuz Tekin, “Sikke”, s. 182.

¹⁰⁵ Halil Sahillioğlu, *Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1958, s. 25.

¹⁰⁶ Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1965, s. 8-12.

darpedilmesine kadar olan gümüş ağırlıklı mono-metalist dönem (1326-1477), ikincisi, imparatorluğun iktisadi, mâlî ve siyâsî açıdan güçlü olduğu dönemde altın ve gümüş esaslı çift metalli (bi-metalist) dönem (1477-1585), üçüncüsü, madenlerin kıtalar arası hareketinin ters etkileri sonucunda ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanan para sisteminin düzensiz olduğu (1585-1690) arası dönem, dördüncüsü, Osmanlı kuruşu etrafında yeni bir gümüş standardı yerleştirmeyi kapsayan (1690-1844) arası dönem, beşinci ve sonuncusu ise gümüş kuruş ve altın lira esaslı yeni çift metalli düzeni kapsayan (1844-1914) arası dönemdir¹⁰⁷.

1.2.1. Osmanlı'da Bakır Para

Osmanlı Devleti, kurulduğu ilk dönemlerden itibaren bakırdan üretilen ve “mankur” adı verilen paraları kullanmıştır. Kelimenin Moğolca “nakit” anlamına gelen “mongon” dan geldiği ifade edilmektedir. Osmanlı belgeleri, bakır paralardan ayırım yapmaksızın “mangır” olarak bahsetmiş ve genellikle “mankur” imlâsıyla yazmıştır. Renginden dolayı buna “kızıl mangır” da denilmiştir. Fatih döneminde ise belgelerde daha çok “pul” ifadesine yer verilmiştir¹⁰⁸. Sultan II. Mustafa (1695-1703) ve ondan sonraki bazı Osmanlı padişahlarının döneminde pirinçten kesilen sikkelere de “kızıl mangır” adı verilmiştir¹⁰⁹. Gümüş akçe, Osmanlının temel hesap birimi ve en önde gelen ödeme aracı idi. Bununla birlikte küçük hacimli alış-verişlerde mangır, mankur ya da pul adı verilen bakır sikkeler kullanılmaktaydı¹¹⁰.

Bakır para, günlük işler için yaygın olarak kullanılmıştır¹¹¹. Osmanlı Devleti'nde ilk mangırların ne zaman basıldığı ve ne gibi ölçülere dayandığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu isim, vak'anüvis Raşit Efendi Tarihinde görülmüştür¹¹². Raşit Tarihi'nden önce yazılmış olan Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, İstanbul Darphanesi'nin tarifi sırasında “... yevmiye bir kantar gümüş ve on kantar mangır kesilir”¹¹³ ifadesi geçmektedir. Buradan hareketle söz

¹⁰⁷ Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C. II, Ed. H. İnalcık & D. Quataerts, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 1055-1056.

¹⁰⁸ Oğuz Tekin, “Mangır”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003 s. 568; Halil Sahillioğlu, “Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para Basılması ve Dağıtılması ile İlgili Belgeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI (1968), s. 72.

¹⁰⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 405.

¹¹⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2017, s. 43.

¹¹¹ Şevket Pamuk, *The Ottoman Economy and Its Institutions*, Farnham, Surrey: Ashgate, 2009, s. 176.

¹¹² “Bâlâda zikr olunduğu üzere sefer-i hümayûnların imtidâdı takribiyle mesarîfe medâr olmak için ibtidâ ikisi bir akçeye geçmek üzere kat'ı ferman olunan mangırın mirîye ziyâde...” (Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid I*, (1071-1114 / 1660-1703, haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır & A.Z. İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 353.)

¹¹³ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 14.

konusu eserin yazıldığı tarihten önce de mankur basımı olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁴. İlk bakır sikkenin Orhan Gazi zamanında basıldığı ileri sürülmekte ise de günümüze ulaşan ilk Osmanlı bakır sikkeleri I. Murad (1362-1389) dönemine aittir¹¹⁵. Fatih devrine kadar (1451-1481) bakır paraların akçeye göre ağırlık ve değeri konusunda kesin bilgiler yoktur¹¹⁶. Devlet, gerekli olan bakırı Gümüşhane ve Kastamonu-Küre madenlerinden sağlamıştır. En fazla bakır para Kanûnî Sultan Süleyman döneminde basılıp dağıtılırken, XV. ve XVI. yüzyıllar bakır para kullanımının en fazla olduğu dönemi kapsamaktadır¹¹⁷.

Akçedeki durumun tersine, mangırların büyük bir bölümü İstanbul, Edirne ve bakır madenlerinin bulunduğu Anadolu kentlerinde üretilmekteydi. Mangır basımı İstanbul'un yanı sıra Edirne, Bursa, Amasya, Ayasuluk, Ankara, Bolu, Tire, Kastamonu, Karahisar, Harput, Mardin, Halep, Serez, Van, Trablus, Trablusgarp, Mısır, Bitlis, Tunus ve Hizan gibi çeşitli mahallî darphânelerde de gerçekleştirilmiştir¹¹⁸. Osmanlı Devleti, mahallî darphanelerdeki mangır basımı ve tedavülünü kontrol altında tutmak için bazı tedbirler almıştır. Mültezim, Anadolu mangırını genelde üç yıllık bir süre için iltizama alır, belirli bir bölgedeki para basım ve dağıtım işini üstlenebilir ve hatta kadılıkta karar altına alınmak şartıyla başka bir mültezime devredebilirdi. Bakır paranın iltizama alınıp pul darbı ve dağıtım yapılmasına “*pulculuk*”, dağıtım yapan kişiye de “*pul sarrafi*” denilmiştir. Piyasaya yeni mangırlar sürüldüğü vakit eskiler geçersiz sayılmış ve tedavülleri yasaklanmıştır¹¹⁹. 1691 yılında tahta geçen Sultan II. Ahmed, kardeşi Sultan II. Süleyman'ın mankurlarını tedavülden kaldırmıştır. Sebep olarak da aralarına karışan sahte mankurların çokluğu öne sürülmüştür. Neticede darphane, mankurun tamamen ilga edildiği 9 Kasım 1961 tarihine kadar bu parayı darb etmeye devam etmiştir¹²⁰.

Osmanlı Devleti'nde mankur, “*nominal değeri*¹²¹” olan bir paraydı, yani gerçek değeriyle devletin ona yüklediği itibari değeri arasında büyük fark vardı. Bu fark ise bizzat devlet tarafından öngörülmekteydi¹²². Bu yönden mankur itibari bir paraydı, dolayısıyla da serbest

¹¹⁴ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, a. sf.

¹¹⁵ Tekin, “Mangır”, s. 568.

¹¹⁶ Fâtih Sultan Mehmed devrinde Bursa Darphânesinde 1 dirhemden (3,20 gr.) üç adet mangır basılmıştır. Bu dönemde mangır iki ağırlık üzerinden basılmıştır. Bir dirhem ağırlığında olan büyük mangırların sekizi bir akçe değerle tedavül edilirken, üç tanesi bir dirhem ağırlığında yani dirhem üçte biri ağırlığında olan daha ufaklarının ise 24'ü bir akçe ederdi (Halil Sahillioğlu, a.g.m, s. 72; Oğuz Tekin, “Mangır”, a. sf.).

¹¹⁷ Tekin, “Sikke”, s. 258.

¹¹⁸ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 43; Tekin, “Mangır”, a. sf.

¹¹⁹ Tekin, “Sikke”, a. sf.

¹²⁰ Halil Sahillioğlu, “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740”, s. 81.

¹²¹ Nominal değer, para ve benzeri taşınabilir kıymetlerin üzerinde yazılı olan değerdir, itibarî değer olarak da adlandırılır.

¹²² Tekin, “Sikke”, s. 258.

darpedilme hakkı yoktu. Yani isteyen altın ve gümüş parada olduğu gibi darphaneye bakır getirip mankur bastıramazdı¹²³.

Gümüş ve altın sikkelerin piyasa değeri maden içeriklerini yansıtmakta idi. Başka bir deyişle gümüş ve altın paralar yaklaşık olarak madenlerinin değeri ile denk bir değeri taşıdıklarından itibari (nominal) ve gerçek (reel) değeri arasında genellikle fazla bir fark yoktu. Oysa bakır sikkeler devletin kendilerine verdiği itibari değeriyle tedavül görüyordu. Bakır, madenin özelliğinden dolayı bu genellemeye uymamaktaydı. Piyasa değeriyle maden içerikleri veya üretim maliyetleri arasındaki büyük fark devlete bakır sikkeler üzerinden mâli gelir sağlama olanağı vermişti. Bu geliri azaltmamak için devlete yapılan ödemelerde bakır sikkelerin kullanılması yasaklanmıştır. Ayrıca devlet, tedavüldeki bakır sikkelerin miktarını da yakından denetlemiştir¹²⁴.

1.2.2. Osmanlı'da Gümüş Para

Osmanlılar tarafından başlangıçta “gümüş sikke”, XV. yüzyıldan itibaren de genel anlamda “para” karşılığında kullanılan akçenin “beyaz, parlak, temiz” anlamlarına gelen “ak” kelime kökünden türemiş olduğu düşünülmektedir. Halil Sahillioğlu, akçeden “akçe Türkçe bir kelimedir, darbedilen madenin renginden gelmedir”¹²⁵ şeklinde bahseder. Selçuklu sikkelerinden ayırt edilebilmeleri için Osmanlı akçelerine “Akçe-i Osmanî” veya sadece “Osmanî” denilmiştir¹²⁶. Batılı kaynaklar ise bu sikkeden “asper” olarak bahseder. XVII. yüzyılın sonunda Osmanlı kuruluşuyla yer değiştirene dek, akçe temel Osmanlı hesap birimi ve parası olarak kalmıştır¹²⁷. Osmanlılar, ilk devirlerinde kullandıkları Selçuklu paralarının ve bazı İslâm devletlerine ait paraların ismini (dirhem ve dinar) almamışlardır. Dirhem, bir İran parası olup Eski Yunan devletiyle ticarî münasebetler esnasında -*drahmi* kelimesinden- Farsça’ ya, daha sonra oradan Arapça’ ya geçmiştir. Dinar ise Grek-Latin menşeli “*denarius*”tan Arapça’ ya geçmiş bir Bizans para birimidir¹²⁸. Bir dinar, 4,25 gram safi altın ağırlığındadır¹²⁹.

¹²³ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi 1300-1750”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 1984, s. 253.

¹²⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, s. 44; Günay Paksoy, “Anadolu’da Altın ve Gümüşe Vurulan Osmanlı Damgası”, *Anadolu’da Paranın Tarihi*, yay. dan. Halil İnalcık, ed. Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara 2011, s. 171.

¹²⁵ Halil Sahillioğlu, *Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 25.

¹²⁶ Halil Sahillioğlu, “Akçe”, *DİA*, C. 2, 1989 İstanbul, s. 224; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, s. 12.

¹²⁷ Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para 1326-1914”, s. 1058.

¹²⁸ Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 368; Halil Sahillioğlu, “Akçe”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 224; Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 352.

¹²⁹ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, s. 12.

Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan ilk sikkeler Orhan Gazi dönemine aittir. Bununla birlikte Osmanlılara ait ilk sikkenin Osman Bey döneminde basıldığını ileri süren araştırmacılar da vardır. Ancak genellikle ilk Osmanlı gümüş sikkesinin 1326'da Sultan Orhan döneminde darp edildiği kabul edilmektedir¹³⁰. Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcından Fatih döneminin sonlarına doğru (1477-1479) süren dönemde gümüş akçeye dayanan “monometalist” yani tek madene dayalı para sistemi hâkim idi¹³¹. Mustafa Akdağ, “*Osmanlılar devrinde “akçe” ile anılan ana ölçü gümüş sikkenin Orhan Bey zamanında 0,37 dirhem olarak*”¹³² kesildiğini belirtmektedir.

Orhan Gazi'den, Fatih Sultan Mehmed'in ilk defa tahta çıkış tarihi olan 1444 tarihine kadar bastırılan akçelerin ayar ve ölçülerinde bir değişiklik olmamıştır. İlk defa Fatih Sultan Mehmed'in birinci cülûsunda Edirne'de kestirdiği akçelerin ölçülerinde azaltma yapılmış, akçe değerinin bu suretle düşürülmüş olması Osmanlı tarihinde “Buçuktepe İsyanı”¹³³ olarak adlandırılan bir isyana sebep olmuştur. Fatih'in saltanatının son dönemlerinde akçenin ayarında da bir düşüş yapılmış, 85 ayarlık yüz dirhem gümüşten 500 adet akçe kesilmiştir¹³⁴. Gümüş akçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun “bimetalizmi”¹³⁵ benimsediği tarihten 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar dolaşımdaki başlıca yerli para olarak varlığını korumuştur¹³⁶.

Akçe kıymetindeki ilk önemli düşüş Sultan III. Murad (1574-1595) döneminde 1584-1589 yılları arasında gerçekleşmiş olup, 100 dirhem gümüşten 800 akçe kesilmiştir. Akçe

¹³⁰ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, a. sf.; Halil Sahillioğlu, “Akçe”, s. 225; İbrahim Artuk, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke”, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri, Edt. O. Okyar & H. İncelik, Ankara 1980, s. 27-31; Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, Ed. Halil İncelik-Donald Quataert, çev. A. Berktaş, S. Andıç & S. Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 1058; İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Beğin Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi”, *Belleten*, C. 9, S. 34, Nisan 1945, s. 207-211; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 76.

¹³¹ Ekrem Erdem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, s. 12.

¹³² Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, C. 13, S. 51, Temmuz 1949, s. 515.

¹³³ Osmanlı tarihinde görülen bu ilk yeniçeri ayaklanmasının görünürdeki sebebi akçenin ayarının düşürülmesidir. Kaynakların belirttiğine göre aylardır maaşlarını alamayan yeniçeriler paranın değerinin düşürülmesinden rahatsız olmuşlar ve isyan çıkarmışlardır. Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehâbeddin Paşa'nın evini yağmalamışlar, Şehâbeddin Paşa, II. Mehmed'in sarayına sığınarak canını zor kurtarabilmiştir. Yeniçeriler daha sonra şehrin doğusundaki tepeye çekilmişlerdir. İsyan, yeniçeri maaşlarına yarım (buçuk) akçe zam yapılarak yatıştırılmış ve o zamandan beri bu tepe Buçuktepe adıyla anılmıştır. İsyan bu şekilde bastırılrsa da yeniçeriler II. Mehmed yerine babası II. Murad'ın hükümdar olmasını istemişlerdir (Abdülkadir Özcan, “Buçuktepe Vak'ası”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 343-344).

¹³⁴ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 13.

¹³⁵ Çift madden sistemi.

¹³⁶ Halil Sahillioğlu, *Studies On Ottoman Economic And Social History*, Organisation of the Islamic Conference Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA), İstanbul 1999, s. 33.

kıymetinin neredeyse yarı yarıya düşürülmesi Osmanlı iktisadi tarihi açısından dönüm noktalarından biri olmuştur. Paranın kıymetindeki azalmaya paralel olarak eşya fiyatları da ayarlanamamış ve yeniçeri ocağı kazan kaldırmıştır Sultan I. Ahmed (1603-1617) zamanında akçeler değerinden çok kaybetmiştir. Nitekim bu dönemde gümüşün ayarı 80'e indirilmiş, vezinleri noksan ve karışık akçeler ortaya çıkmıştır. Akçe vezninin azaltılması ile beraber, ayarı Sultan IV. Murad zamanında (1623) %75'e, Sultan IV. Mehmed zamanında (1648) %50'ye, Sultan III. Selim zamanında (1789) ve Sultan II. Mahmud (1808) devirlerinde ayarı %46'ya ve ağırlığı da iki buğdaya kadar inmiştir¹³⁷.

Tablo 3. Akçenin Zaman İçerisinde Geçirdiği Değişiklik¹³⁸

Yıl	Yüz Dirhemden Adet	Gram (gr)
1326	266	1.15
1388	260	1.18
1410	266	1.15
1431	260	1.181
1460	330	0.931
1480	400	0.768
1491	420	0.731
1572	450	0.682
1584-1586	800	0.384
1600	950	0.323
1618, 1624, 1641	1000	0.307
1685	1250	0.256
1688	1700	0.188
1692	2300	0.139
1696	1900	0.169
1697	1800	0.178
1705	1900	0.169

¹³⁷ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 13.

¹³⁸ Halil Sahillioğlu, "Akçe", s. 226; Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", s. 1062.

Osmanlı Devleti, Batı Avrupalı tüccarların imparatorluğa -giderek artan sayıda- ithal ettiği 9,5 dirhem (29.184 gr.) ağırlığındaki büyük gümüş paralara “*guruş*” adını vermiştir. Bu isim ilk olarak Macaristan hazine hesaplarında görülmektedir. Budin hazine hesaplarından ise 1554 yılında bir guruşun 50 Osmanlı akçesi değerinde olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak 1554 yılında Budin’de, ardından da Balkan yarımadasında yaygın kullanıma giren guruş, 1570 yılında Osmanlı hazinesi tarafından resmi olarak tanınmıştır. Bu gümüş paralar, 16. yüzyılın son çeyreğinde imparatorluk genelinde kabul edilen bir para birimi haline gelmiştir¹³⁹.

Üzerindeki aslan resminden dolayı bu sikke Osmanlı’da “*esedi guruş*” ya da “*aslanlı guruş*” olarak da anılmıştır. Daha yaygın bir şekilde kullanılan diğer bir sikke de “*riyal guruş*” olarak isimlendirilen İspanyolların 8 reallik parası idi. Guruşlardan biraz daha ufak olan Polonya ve Hollanda kökenli “*zolota*”lar da Osmanlı piyasalarında tedavül eden büyük boy gümüş sikkeler arasında yer almakta idi¹⁴⁰.

1.2.3. Osmanlı’da Altın Para

Osmanlılar’ da ilk altın paranın Fatih Sultan Mehmed döneminde basıldığı bilinmektedir. İsmail Galip’in “*Takvim-i Meskûkat-ı Osmaniye*” adlı eserinde ve Süleyman Sudi’nin “*Usûl-ü Meskûkat-ı Osmaniye ve Ecnebiye*” adlı eserinde ilk Osmanlı altınının Fatih’in ikinci defa cülusundan yirmi sekiz sene sonra, Venedik dukası esas alınarak basıldığı kaydedilmektedir. Fakat daha sonra elde edilen verilere göre ilk Osmanlı altınının Fatih’in ikinci defa tahta çıkışının yirmi sekizinci değil yirmi yedinci senesinde yani 1477¹⁴¹ yılında basıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu altın para Yapı ve Kredi Bankasının koleksiyonunda bulunmaktadır (Ek 2)¹⁴².

¹³⁹ Halil Sahillioğlu, *Studies On Ottoman Economic and Social History*, s. 40-41.

¹⁴⁰ Şevket Pamuk, “Kuruş”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 458.

¹⁴¹ Halil Sahillioğlu bu tarihi 1479 olarak verir. “1479’da Fatih Sultan Mehmed, kendi adına “duka” örneğinde ilk Osmanlı altını darbetti. Bu tarihlerde duka veya Osmanlılarda o zamanki adıyla “filori” saf altın 3.559 gr. ağırlığında bir sikke idi. Kanunnameler Osmanlı altınunu 129 adedi 100 miskal saf altın olarak tarif ettiğine göre, ağırlığının 3.572 gr. olması lâzım gelir (Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, s. 4). Sahillioğlu aynı şekilde, “ilk Osmanlı altın parası darbını öngören 12 Ocak 1479 (15 Safer 883) tarihli “darü’l-darb-ı hasene-i sultani-i cedid” (Yeni Sultanî altın para darbü darbhanesi) mukataası tahrili, Venedik ile yapılan barış anlaşmasının ikinci haftasına rastlamaktadır. Artık Osmanlıların resmen bir altın paraları vardı ve fiilen de ikili (altın-gümüş) maden rejimine geçmişlerdi” şeklinde altın para basımından bahseder (Halil Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)*”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, Ankara 1978, s. 5.

¹⁴² Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 16; Yapı ve Kredi Bankası Koleksiyonu No 79. Lev. LXI; *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C. II, haz. Cevriye Artuk, & İbrahim Artuk, MEB Basımevi, İstanbul 1974, s. 471.

Osmanlıların kendi adlarına bastırdıktan ve “sultani” ya da “hasene-i sultaniye” adı verilen ilk altın sikkeler H. 882/1477-78 yılında İstanbul'da darb edilmiştir. Sikkelerin ön tarafında “*Sultan Mehmed bin Murad han azze nasruhu Kastantiniye duribe fi 882*”¹⁴³ arka tarafında ise “*daribü'n-nadr sahibü'l-izz ve'n-nasr fi'l-berr ve'l-bahr*”¹⁴⁴ ifadeleri yer almaktadır. Fatih'in ilk Osmanlı altın parasını bastırmasıyla ikili madene (altın-gümüş) dayanan bi-metalist sistem dönemi açılmıştır¹⁴⁵. II. Bayezid (1481-1512) döneminden itibaren sultanilerin arka tarafında “*sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn es-Sultan bin es-Sultan*”¹⁴⁶ ifadesi de kullanılmaya başlanmıştır¹⁴⁷. Sultânî, ekonomik ve sembolik nedenlerden dolayı XVI. yüzyılda imparatorlukta esas para haline gelmiştir. Sultânînin standartları, ağırlığı ve inceliği Akdeniz ve ötesindeki uzun mesafeli ticarete ödeme birimi olarak kabul edilen Venedik dukası ile aynı tutulmuştur. Sultânî; Mısır, Cezayir ve Tunus'un yanı sıra Balkanlar ve Anadolu'nun merkez bölgelerinde düzenli olarak basılmıştır¹⁴⁸.

Altın ismi Moğol lisanında “*altan*” kelimesinden gelmekte olup, Fatih döneminde bu sikkelere hususi bir isim verildiğine dair Osmanlı tarihlerinde bir kayıt yoktur. Osmanlı altınlarına sadece “*altın, nakdi altın veya sikke-i hasene gibi*” adlar verilmiştir. Öte yandan Peçevi, Kâtip Çelebi ve Koçi Bey gibi müellifler Osmanlı altınlarından “*filori*”¹⁴⁹ olarak bahsetmişlerdir¹⁵⁰. Fâtih'in bastırmış olduğu ilk altın sikke Venedik dukası veya filori ile aynı ayarda idi. Osmanlılar Venedik dukası için de filori adını kullanmışlardır¹⁵¹. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde Suriye, Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı ülkesine katılmasından sonra buradaki darphanelerde basılan paralara “*dinar-ı sultânî*” veya yalnızca “*sultânî*” denilmiştir. Nitekim Sultan Selim'in o zamana kadar İstanbul, Edirne, Serez, Diyarbakır ve Mardin'de darb ettirdiği paralarda kullanılan (*Sultan Selim Şah bin Bayezid han azze nasrühü*) ibaresindeki

¹⁴³ Zaferi şerefli olsun, 882 yılında Kostantiniye'de darb edilmiştir.

¹⁴⁴ Altını basan, denizde ve karada Tanrı'nın yardımına mazhar, sabır sahibi.

¹⁴⁵ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 298.

¹⁴⁶ İki karanın sultanı, iki denizin hakani, sultan oğlu sultan.

¹⁴⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 66.

¹⁴⁸ Şevket Pamuk, *The Ottoman Economy and Its Institutions*, s. 176.

¹⁴⁹ İtalyanca “*filorin*” kelimesinden gelen bu para ilk defa Floransa'da basılmıştır. 1182-1252 yılları arasında gümüş madeninden elde edilen para, 1252 yılında ilk defa altından basılmış, kısa süre içerisinde Avrupa ve diğer yerlere yayılmıştır. İtalyan devletlerinin Türkmen beylikleriyle olan ticarî ilişkileri dolayısıyla Batı Anadolu'da geniş ölçüde kullanılmıştır. Menteşe ve Aydın Beyliği ile yapılan ticarî anlaşma metinlerinde filorinin adı geçmektedir (Halil İnalçık, “*Filori*”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 106). Halil Sahillioğlu da flori' den “*bu kelime, “florin” veya “fiorino”nun şark dillerinde söylenişidir. Fakat bu sikke, Floransa'nın altını olmayıp daha çok Venediğin “duka”sıdır. Zira Floransa altınını anmak gerektiğinde “floriyyen efrentiyyen” veya “efrenti flori” diyorlardı. Görüldüğü gibi flori, “dinar”, “hasene” gibi salt altın para anlamına geliyordu*” şeklinde bahseder. (Halil Sahillioğlu, “*Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)*”, s. 4).

¹⁵⁰ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 17.

¹⁵¹ Halil İnalçık, “*Filori*”, s. 106.

“şah” unvanı Mısır’da bastırıldığı paralara yazılmamış, yalnızca “sultan” unvanı yer almıştır. Sultan yazılı bu altınlara “*sultânî*”¹⁵² adı verilmiş, üzerinde şah unvanı olanlara da “*şâhî*” denilmiştir. Şah unvanı Kanuni Sultan Süleyman ile II. Selim dönemlerinde bir süre kullanıldıktan sonra tümüyle terk edilmiştir¹⁵³.

Sultan II. Mustafa dönemine (1695-1703) gelinceye kadar tuğra yalnızca gümüş ve bakır paralarda kullanılmakta iken bu tarihten itibaren altın paralara da tuğra darb edilmesine başlanmıştır. Bu yeni tuğralı altınlara “*cedid-i eşrefî*” adı verilmiştir. O zamana kadar padişah tuğrası sadece gümüş meskûkât üzerine nakşedilirken 1696 yılında altın sikkelere de vurulması Osmanlı para darbı için oldukça önemli bir olay olarak karşımıza çıkar¹⁵⁴. Osmanlılar, XVIII. yüzyılın ilk yarısında altın ayarında değişiklikler yaparken her defasında altının ayarıyla oynayarak ismini değiştirmişlerdir. 1703’te tuğralı, 1706’da zincirli, 1716’da fındık (cedid İstanbul eşrefî altını), 1729’da da zer-i mahbûb altını tedavüle çıkarılmıştır¹⁵⁵. Sultan I. Mahmud (1730-1754) döneminde altınlar iki cins olarak darb edilmiştir. Bunlardan ilki “*cedid İstanbul*” diğeri de “*zer-i mahbub*” dur. Zer-i mahbubların bu dönemde en mâkul ve mûteber altınlar olduğu bunlar için “*hâlisül ayar, zer-i mahbub (sevilen altın)*” gibi tabirler kullanılmıştır. Bu para 22 ayar olup Mısır’da zer-i mahbub adıyla darb edilmiştir¹⁵⁶. Altın paraların hem ayarlarında hem de vezinlerinde zaman zaman eksilmeler yaşanmıştır. Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde yaşanan mâlî sıkıntı sebebiyle paranın ayarının düşürülmesi yoluna gidilmiştir. Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde çok çeşitli tarz ve işlemede çeşitli simli altın paralar basılmıştır. Her tür altın, üzerindeki resme göre farklı biçimde adlandırılmıştır¹⁵⁷. Sultan Abdülmecid (1839-1861) saltanatında yapılan sikke ıslahatında para birimi olarak alınan ve altın olan mecidiyeler 0.916,5 ayarında ve iki dirhem dört karat vezninde idi¹⁵⁸. Gündelik alışverişlerde ise altın sikkelerin büyük kalmasından dolayı gümüş ve bakır

¹⁵² Yavuz Sultan Selim’in “sultânî” denilen altın parası Mısır’da eşrefî olarak da anılmaya balanmış, böylece eşrefiler artık bir Osmanlı parası niteliği kazanmıştır (*DİA*, “Eşrefî”, C. 11, İstanbul 1995, s. 477).

¹⁵³ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 17.

¹⁵⁴ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, a. sf.; İbrahim Artuk, “Cedid Eşrefî” *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 210.

¹⁵⁵ Halil Sahillioğlu, “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi”, s. 95; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 334.

¹⁵⁶ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, a. sf.; M. Hatipoğlu & B. Gürsoy, “Günümüz Ekonomik Yatırım Araçlarında Kişilere Alternatif Bir Menkul Altın; Osmanlı Sikkeleri ve Modern Darphane Altınları Üzerine Bir Araştırma”, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, C. 7, S. 14, 2022, s. 4.

¹⁵⁷ Nuri Pere, a.g.e, a. sf. (Bunlar; **İstanbul** (İstanbul zeri mahbubu), **Rumî** (Atik Rumî), **Cedid Rumî** (Mahmudiye), **Darülhilâfe** (Surre), **Adlî** (Atik Adlî), **Cedid Adlî**, **Hayriye** (Sandıklı) ve **Cedid Mahmudiye** (Yirmilik) olmak üzere sekiz çeşittir. Surre altınları, hac mevsiminde “surre alayı” ile Hicaz’a götürülür, Mekke ve Medine’de oturan ve oralarda bulunan seyyitlere, şeriflere ve yoksullara hediye olarak dağıtılırdı (Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 18).

¹⁵⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, s. 334.

sikkeler tercih edilmiştir. Bundan dolayı altın sikkeler daha çok tüccarlar, sarraflar, yüksek devlet memurları, imalathane sahipleri ve sipahiler tarafından kullanılmıştır¹⁵⁹.

1.2.4. Osmanlı'da Nikel Para

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının onuncu senesinde Mısır'da bastırılmış nikel paralar bulunsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda nikel para kullanılması 20 Haziran 1910 tarihinde kabul edilen bir kanunla başlamıştır. Bu kanuna göre 40, 20, 10, 5 paralık dört çeşit olmak üzere toplam yüz milyon kuruşluk (bir milyon lira) nikel para çıkarılmıştır. Nikel paraların, bazı ecnebi memleketlerde olduğu gibi ortalarına delik bırakılması düşünülmüşse de tuğra basılacak yer kalmayacağı için bu düşünceden vazgeçilmiştir. Fakat altın ve gümüş paraya benzememesi için kenarlarının tırtıksız olması kararlaştırılmıştır. Yine Osmanlı geleneğinde paralara basıldığı şehrin isminin yazılması uygulamasına bu paralarda da devam edilmiştir. İlk 10 ve 5 paralık nikeller 20 Kânun-ı evvel (Aralık) 1326, ilk 40 paralık nikeller de 9 Kânun-i sâni (Ocak) 1328 tarihinde basılmıştır¹⁶⁰.

Tablo 4. Nikel Paraların Ölçüleri¹⁶¹

	Ağırlıkları (gr.)	Çapları (m/m)	Ayarları (‰ nikel)
40 paralık	6	23,5	980
20 paralık	4	21	980
10 paralık	2,65	18,5	980
5 paralık	1,75	16	980

1.3. Osmanlı Darphaneleri

Darphaneler, girdi olarak madenlerden elde edilen ve para basımında kullanılan altın, gümüş ve bakır madenlerini, mubayaa yoluyla piyasadan toplanan altın ve gümüş paraları, kıymetli madenlerden yapılma eşyaları kullanarak bunları üretim aşamalarından geçirmek

¹⁵⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 298-299.

¹⁶⁰ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 15.

¹⁶¹ Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, a. sf.

suretiyle para olarak tedavüle sürerdi¹⁶². Osmanlı Devleti sınırları içerisinde birçok darphane bulunmaktadır. Bu darphanelerin önemli bir bölümü ticaret ve kent ekonomisinin ihtiyacını karşılamak üzere kentlerde faaliyet göstermiştir. Bunun yanında maden çıkan bölgelerde de darphane kurulmuştur¹⁶³. Nitekim gümüş madeni çıkan yerlerin çoğunda sikke darb etmek amacıyla darphaneler mevcuttur. Genellikle “*daru'd-darb*” adı verilen darphaneler dışında sikke basmak bir suç olarak kabul edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu maden ve darphaneleri civarında, *kalp sikke*¹⁶⁴ basacak kalpazanların bulunmaması için civar kadılara sık sık emirler gönderilir, kalp sikke basıldığı haber alındığı zaman kalpazanların evleri aranır, imalathaneleri basılır, basım aletleri ve kalıpları alınarak suçlular hakkında işlem yapılırdı¹⁶⁵.

Osmanlılar'da para basım yeri için “*daru'd-darb*” ve yaygın olarak da “*darphâne*” adı kullanılmıştır. Daha önceki İslâm devletleri gibi Osmanlılar da hâkim oldukları topraklar üzerindeki darphânelerden faydalanmışlardır, ayrıca yeni darphâneler de kurmuşlardır. Zamanla sadece Anadolu'da yirmi kadar yerde darphanenin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Osmanlı Avrupası'ndaki darphâneler ise daha çok maden ocakları civarında kurulmuşlardır. Ocaklardan uzak olanların önemli ticaret merkezi durumundaki şehirlerde kurulmasına özen gösterilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)¹⁶⁶ ve II. Selim (1566-1574)¹⁶⁷ dönemlerinde imparatorluk içinde yetmişin üzerinde darphanenin faaliyet halinde olduğu

¹⁶² Bülent Kulüp, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-İ Âmire ile İlgili Düzenlemeler (120, 143 ve 165 Nolu Darphane Defterleri)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 7-8.

¹⁶³ Şevket Pamuk, “Para, tarih ve nüvizmatik”, *Ak akçe: Moğol ve İlhanlı sikkeleri*, yay. haz. T. Aykut & Ş. Aydın, çev. V.T. Saçlıoğlu, Yapı Kredi, İstanbul 1992, s. 11.

¹⁶⁴ Kalp sikkeler, içeriğinde çok az maden bulunduran ya da hiç maden bulundurmeyen sahte paralardır. Bu sikkelerin üretiminde daha ziyade bakır, çinko, kurşun, kalay, pirinç ve antimon gibi nispeten daha ucuz olan ve piyasada daha kolay bulunabilen madenler kullanılmıştır. Kalp sikkeleri tespit etmenin başlıca iki yolu bulunmaktaydı. Bunlardan ilkinde sikkenin göz ile muayenesi yapılarak, üretim hatalarından kaynaklanan bazı işaretlerin tespit edilmesi idi. Birçok kalpazan imalatla kullanılan aletlerin eksikliği önlemek etmek için döküm ile kalp para çıkarmaktaydı. Bu paraların kenarlarında ise döküm ağızlığı belli oluyordu. Ayrıca paraların zemini düz değildi ve ufak noktalı çukurluklar bulunuyordu. Bunun yanında üretilen kalp sikkelerin resim ve nakışları da düzgün olmuyordu. Bakır, gümüş veya altın sikkelerin sahteliği ise genellikle göz ile yapılacak bir muayeneyle anlaşılmazdı. Bunların tespitinde tespit edilmesinde başvurulacak esas yol sikkenin darphaneye gönderilmesi suretiyle içeriğinde bulunan maden türlerinin ve ağırlıklarının anlaşılması idi. Bu usul, resmi yöntem olup, kesin bilgi sağlamaktaydı (Muharrem Öztel, “Osmanlı Para Piyasasında Tedavüldeki Kalp Sikkeler (1811-1919)”, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s. 1-10-11).

¹⁶⁵ Cevriye Artuk & İbrahim Artuk, Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış, *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ 14-18 Eylül 1981*, İstanbul 1981, s. 270.

¹⁶⁶ Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde; Konstantiniye, Edirne, Serez, Sedrekapsi, Belgrad, Üsküp, Novar, Novaberde, Serbernice, Hanca, Kocaniye, Karatova, Modova, Diyarbakır, Amasya, Bursa, Maraş, Kayseriye, Konya, Mardin, Cezire, Raha, Bitlis, Harput, Hısnkeyfa, Siirt, Derbend, Musul, Bağdad, Hille, Dimaşk, Haleb, Zebid, San'a, Mısır, Cezayir, Trablusgarp gibi şehirlerde sikke basılırdı (C. Artuk & İ. Artuk, Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış, s. 271).

¹⁶⁷ II. Selim (1566-1574) zamanında; Kostantiniye, Edirne, Canca, Belgrad, Novaberde, Ohri, Sakız, Kocaniye, Sidrakapsi, Serez, Üsküb, Karatova, Serbernice, Amasya, Diyarbakır, Bağdad, Haleb, Dimaşk, Tilimsan, Mısır, Cezayir gibi şehirlerde sikke basılmıştır (C. Artuk & İ. Artuk, a.g.e, a. sf.).

anlaşılmaktadır¹⁶⁸. XVIII. yüzyılda darphane giderek önemli bir kurum özelliği kazanmıştır. Bu yüzyılda darphane, sadece para basan yer olmaktan çıkmış, bazı mukataaların idaresi buraya verilmiş ve muhtelif mukataaların toplandığı bir hazine haline gelmiştir¹⁶⁹.

Osmanlı Darphaneleri, Osmanlı Avrupası olarak adlandırılan Rumeli, Anadolu, Kafkasya ve İran, Irak, Arabistan ve Afrika coğrafyasında toplanmış olup, çoğu; altın, gümüş ve bakır madenlerinin bulunduğu yerde kurulmuşlardır¹⁷⁰. Osmanlıların kuruluş döneminde, Rumeli’ndeki fetihlerle birlikte o dönemde işlemekte olan pek çok altın ve gümüş maden ocağı ele geçirilmiştir. Bunlar arasında başlıca Novobrd, Kratovo, Srebernice maden yatakları ve Selanik yakınlarında Halkidikya’da Sidrekapsa’da içinde altın da bulunan simli kurşun madenleri sayılabilir¹⁷¹. Darphanelerin en fazla faaliyette bulunduğu dönemler ise sikke tecdid ve tashih zamanları olmuştur. Bu gibi özel durumlarda işlenen gümüş, normal faaliyet zamanında işlenen gümüşün on katına kadar çıkabilmiştir¹⁷².

Tablo 5. Osmanlı Darphaneleri¹⁷³

Osmanlı Avrupası
Belgrad
Bosna
Canca ¹⁷⁴
Edirne
Karatova (Kosova vilayeti dahilindedir)
Kocaniye
Kosova (Yugoslavya’da bulunmaktadır)
Manastır (Yugoslavya’da bulunmaktadır)
Modava
Novaberde (Kosova vilayetinin kuzey yönündedir)
Ohri (Yugoslavya’da Manastır’ın garbinde bulunmaktadır)
Selanik
Serbernice
Serez (Yunanistan’da bulunmaktadır)

¹⁶⁸ Halil Sahillioğlu, “Darphane”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 502.

¹⁶⁹ Sahillioğlu, “Darphane”, s. 503.

¹⁷⁰ C. Artuk & İ. Artuk, Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış, s. 268.

¹⁷¹ Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”, s. 4.

¹⁷² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı*, s. 340.

¹⁷³ C. Artuk & İ. Artuk, Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış, s. 268; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, s. 21-22-23.

¹⁷⁴ Cevriye ve İbrahim Artuk tarafından hazırlanan “Osmanlı Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış” adlı eserde Canca, Osmanlı Avrupası’nda yer alan darphaneler arasında gösterilmiştir (s. 268).

Sıdrakapsi (Selanik'in doğu cihetindedir)
Sofya
Yenişehir
Anadolu'daki Darphaneler
Afyonkarahisar
Amasya
Ankara
Ardanuç (Artvin Vilâyetinde)
Ayasluk (İzmir Vilâyetinde Selçuk Kasabası'nın eski adı)
Bayramiç
Bitlis
Bolu
Bursa
Cezire
Dikili
Diyarbakır
Erzurum
İstanbul (İslâmbol, Darülhilâfe, Kostantiniye, Kostantiniyye)
Gelibolu
Germiyan
Gümüşhane
Hanca (İsmail Galip Bey'in Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye adlı eserinde bu şehrin Kafkasya'da Gence olması muhtemeldir) ¹⁷⁵
Harput
Hısnkeyfa (Hısın veya Elhısın Mardin ilindedir. Yeni ismi Hasan Keyf'dir)
Hizan (Bitlis ilinde)
İnegöl
İzmir
Karahisar
Kars
Kastamonu
Kıbrıs
Kığı
Ordu-yu Hümâyün ¹⁷⁶
Konya
Karaman
Mağnisa

¹⁷⁵ Bkz. Nuri Pere, *Osmanlılarda Mâdenî Paralar*, s. 22.

¹⁷⁶ Sultan II. Mustafa'nın M. 1687 senesinde Ordu-yu Hümâyünla Rusya seferine çıkmaları sebebiyle bastırılan paralarda bu isim yazılmıştır (Nuri Pere, *a.g.e.*, s. 23).

Maraş
Mardin
Pilmar
Raha (Rüha) (Urfa şehrinin eski adı)
Sakız (Yunanistan'da)
Yonda
Siird
Sivas
Tire
Trabzon
Tokat
Van
Kafkasya ve İran'daki Darphaneler
Gence
Revan (Erivan)
Tiflis
Şemahi
Nahcivan
Tebriz
Irak ve Arabistan'daki Darphaneler
Bağdad
Musul
Hille (Irak'ta)
Dımaşk
Haleb
San'a (Yemen'de)
Zebid (Yemen'de)
Afrika'daki Darphaneler¹⁷⁷
Mısır
Trablusgarb
Tunus

Darphanelere maden temin eden ocaklarda çalışan madenciler, bazı tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şakka gibi vergi türlerinden tutulmuşlardır. Kendi aralarında veya başkaları ile davalı

¹⁷⁷ Afrika'daki darphanelerin bazılarında sikke basılmış olmakla beraber, bazılarında darphane bulunmayıp savaş gibi zaruri sebepler dolayısıyla seyyar olarak sikke basılmıştır. Örneğin Sultan II. Mustafa zamanında (1695-1703) basılan cedid eşrefilerden Ordu-yu Hümâyün, 1697 senesi Rusya seferi sırasında padişahın ordugâhında basılmıştır. (C. Artuk & İ. Artuk, Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış, s. 268).

olmaları durumunda maden işlerinin sekteye uğramaması için davaları “maden emînî” vasıtası ile görülmüş¹⁷⁸, İstanbul veya başka bir şehre gitmelerine izin verilmemiştir. Bununla birlikte, madencilere çıkardıkları cevherin bir kısmını kendi hesaplarına satarak geçimlerini sağlamalarına izin verilmiştir. Örneğin, Gümüşhane madeninden devlet iki yüz kese hasılat aldığından bu gelirini devam ettirmek ve amelenin dağılmasını önlemek için madencilere hâsıl olan gümüşten tüccara ve sair kişilere satma müsaadesi vermiştir. Madenler için odun ve kömür ile çalışanların yiyecek ihtiyaçları civar köylerden temin edilmiştir. Her kaza ve köyün vermesi gereken kömür ve odun miktarı tespit edilmiştir. Odunlar, bölge civarındaki ormanlardan bu vazifeyle görevli kaza halkı tarafından kesilir ve istenilen yere taşınırdı. Darphaneye altın ve gümüş geleceği zaman yollardan güvenli bir şekilde geçilmesi için muhafızlar tayin olunur ve hazinenin geçeceği yol üzerindeki kadılara sık sık emirler verilirdi¹⁷⁹. Bu durumla devlet, değerli madenlerin eşkıyalar tarafından kaçırılmasının önüne geçmeyi amaçlamıştır.

Herhangi bir yerde maden çıktığı haberi alındığı vakit derhal cinsine bakılmak üzere cevherden yeterli miktarda örnek alınarak darphaneye gönderilirdi. Madenler tahlil edildiği zaman işlenmesinde büyük fayda olacağı anlaşılırsa civarda bulunan iki köy örfi vergilerden muaf tutularak derhal diğer madenlerden buraya ustalar gönderilirdi. Darphanenin ihtiyacı olan bu madenler mültezimler aracılığıyla temin olunurdu. Maden ocaklarının işletilmesindeki dikkat ve özen, altın ve gümüşün dış ülkelere gitmemesi konusunda da gösterilirdi¹⁸⁰.

1.4. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Madenciliği

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu ilk yıllarda Anadolu ve Rumeli’deki fethettiği araziler bulunan birçok maden boş ve ıssız durumda idi. Osmanlı Devleti bu madenlerin teşkilâtında, âdet ve an’anelerinde uzun süre hemen hemen hiçbir değişiklik yapmamış, usta ve işçilerini eski haklarını ve yükümlülüklerini tanıyarak aynen görevlerinde bırakmış, ölçü, tartı ve nizamlarına dokunmamıştır. Faaliyette bulunan madenlerden başka yeni madenlerin bulunması için büyük

¹⁷⁸ “... Gümüşhane mukataası şurutu mucibince madenciyan taifesi gerek birbirleri ile ve gerek ahar ile davaları oldukça ahar eyalât ve elviye ve Âsitane tarafına getirilmeyüb bulunduğı madenin emini mârifeti ve mârifet-i şer ile ahvallerine feysal virilmek mukataa-i merkume reayası taifesinin” ... (Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri*, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri* (967-1200), Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 33).

¹⁷⁹ C. Artuk & İ. Artuk, *Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış*, s. 268-269; Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri* (967-1200), s. 5). (Yolların güvenliği için bkz. BOA, C. DRB. 49/2427 (H. 07-11-1201 / M. 23-06-1787); C. DRB. 3/123 (H. 18-11-1178 / M. 09-05-1765).

¹⁸⁰ C. Artuk & İ. Artuk, *Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış*, s. 270.

gayret gösterilmiştir. *Hutman*¹⁸¹ veya *cevher arayıcı* denilen kimseler, maden bulunma ihtimali olan yerlere araştırmalar yapmaları için gönderilmiş, bunun yanında maden müfettişleri, maden nâzır ve eminleri de görevlendirilmiştir. Keşfedilen maden mıntıkalarına özel mübaşirler gönderilmek suretiyle numunelik olan alınan cevher yakın bir darphaneye veya İstanbul’a gönderilmiştir. Burada *çaşni*¹⁸² tutulmuş yani işlenmemiş ve karışık cevhere oranla içindeki madenin yüzde oranı ve maliyet fiyatı hesap edilerek işletildiği takdirde mîrîye kâr temin edeceği anlaşılırsa madenin faaliyeti için harekete geçilmiştir¹⁸³. Klasik Osmanlı madencilik rejiminde, yeni bulunan bir maden ocağından numune alınarak o ocağın üretime elverişli olup olmadığına karar verilmesinde büyük bir titizlik gösterilmiştir¹⁸⁴.

Osmanlı Devleti’nin madencilik politikasında da iktisadi ve mâli politikaların genelinde olduğu gibi fiskalizm politikası etkili olmuştur. Devlet, ordu ve hazine gücünü takviye ederken büyük oranda madenlerin sağladığı imkânlardan istifade etmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise devletin içine girdiği büyük siyâsi, askerî ve mâli krizle birlikte fiskalist politikalar daha da belirgin hale gelmiştir. Fiskalist politikaların da etkisiyle XVIII. yüzyılda madenlerin idaresinde daha merkezîyetçi bir siyaset takip edilmiştir¹⁸⁵. Devletin XVIII. yüzyılda madenlere yönelik politikasında dikkat çeken bir diğer konu ise önceki yüzyıldaki atâletten kurtulma çabasıdır. XVIII. yüzyıl Osmanlı madenleri için yeniden üretim faaliyetlerine hız verme dönemi olarak başlamış, maden ocaklarında kayda değer yenileme ve

¹⁸¹ “Hutman” / “Hetman” kelimesi Slavca bir terim olup, lider anlamı taşımaktadır. Madencilik sektöründe ise “baş ustabaşı” statüsünde kuyularda görevli işçilere nezaret etmekte ve sürdürdükleri işlerin denetimini yapmaktaydılar. Hutmanlar işçilere nezaret ederlerdi ve kuyularda meydana gelen her olayda onlara başvurulurdu (Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 13; Özkan Keskin, “Osmanlı Devletimide Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (11), s. 81). (Neşet Çağatay da hutmanları teknik teşkilat kapsamındaki ustalar sınıfında göstermiştir. Bunun için bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 1943, s. 126).

¹⁸² Keban, Ergani ve Gümüşhane madenlerinden çıkan maden hazinesinin Darphâne-i Âmire’ye ulaşması bir buçuk-iki aylık bir zamanı almıştır. Maden hazinesi darphaneye teslim edildiğinde, öncelikle vezn ve çaşni işlemine tabi tutulmuş, madenin tartılma işlemine “vezn”, madenin kalitesinin belirlenmesi işlemine ise “çaşni” adı verilmiştir. Çaşni işlemi ile cevherin ihtiva ettiği altın ve gümüş miktarı belirlenmiştir. Cevherin tartılması ve analiz edilmesi sırasında defterdar ve darphane nâzırı başta olmak üzere maliye bürokrasisinin önemli kişileri hazır bulunmuş böylece olası bir spekülasyonun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Gelen maden hazinesinden elde edilen altın ve gümüş konusunda defterdar ve padişah bilgilendirilmiştir (Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 76).

¹⁸³ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, s. 121-122.

¹⁸⁴ Fahrettin Tızlak, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Belleten*, 60 (229), 1996, s. 705.

¹⁸⁵ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Gümüş Üretimi”, *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 78 (2022/3), s. 55.

ıslahat çalışmalarına girilmiştir¹⁸⁶. XVIII. yüzyıl Osmanlı madenciliğinde ön plana çıkan konulardan biri ise Anadolu madenlerinin daha fazla üretim yapmasıdır. Keban, Ergani ve Gümüşhane bölgesindeki madenler daha ön plana çıkmıştır. Söz konusu dönemde Anadolu madenlerinin üretim rakamlarının çok daha yüksek olduğu bilinmektedir¹⁸⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ve her devrinde aynı maden işletme tarzı uygulanmamıştır. Madenin türü, işletilme amacı, mahalli zorunluluklar ve mirî menfaatler dikkate alınarak zaman ve mekâna göre değişerek farklı şekillerde işletilmiştir. Buna rağmen esasta ortak noktalar da vardır. Nitekim imparatorluğun diğer müesseselerinde olduğu gibi maden işlerinde de eskiden beri devam etmiş olan mevcut kaide ve nizamla riayet edilmiştir. Anadolu'dakiler için Ergani, Keban, Gümüşhane; Rumeli'dekiler için Sidrekapsi, Kratovo, Novobrd bu madenlere örnek olarak verilebilir. Maden idare ve işletme tarzı; “*doğrudan doğruya devlet tarafından idare ve işletme tarzı, devlet yardımı ve nezareti altında madenciler tarafından idare ve işletme, muayyen müddetle kesime vermek veya sarraf yazılmak suretiyle işletme tarzı*” olarak üç grupta incelenebilir¹⁸⁸.

Altın, bakır, kurşun ve demir gibi madenler halkın günlük ihtiyaçlarının yanı sıra askeri amaçla da kullanılmakta idi. Bu nedenle Osmanlı Devleti, maden ocaklarının korunmasına, işletilmesine ve üretimin süreklilik göstermesine oldukça önem vermiştir. Devletin bu yolu izlemesindeki temel amaç, madenin dolayısıyla da servetin âtıl yatmaması ve işletilmesi idi. Madenler üzerindeki mülkiyet hakkı XIX. yüzyıla kadar devletin bizzat kendisinde olmuştur. Kişinin tasarrufunda bulunan arazi içerisinde maden çıkması durumunda 1/5'ini devlete vermek şartıyla madeni işletme hakkına sahipti. Şayet kişinin gücü işletmeye yetmez ise devlet madenin âtıl kalmasını önlemek amacıyla işletebilir veya bunu yönetebilecek niteliklere sahip birisine verebilirdi¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak”, s. 56. (Bu konuyla ilgili bkz. Eyüp Kul, “1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı”, *Belleten* 80(288), 2016, s. 395-410; Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 34-45. (Ayrıca bkz. Melek Sarı Güven, “Osmanlı Devleti’nde Madenler, Madencilik ve Madenlerin İşletilmesi” Konularında Yayınlanmış Türkçe Çalışmalar Bibliyografyası (1931-2019)”, *Tarihin Peşinde*, S. 21, 2019, s. 341-360).

¹⁸⁷ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak”, s. 57-64-65.

¹⁸⁸ Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2(1), s. 123.

¹⁸⁹ Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, yay. haz. Arslan & Öksüz, I. Cilt: Tarih, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, s. 289-290

Gümüşhane maden ocakları son dönemlere kadar “*ber vech-i emanet*¹⁹⁰” sistemine göre işletilmiştir. Ocaklardaki verimin azalmasıyla gelir gideri karşılayamamış, dönem dönem ihale usulüne başvurulmuştur. İhaleyi alanlar, devlete belirli bir meblağ ödemek şartıyla madeni birkaç yıl işletebilme hakkına sahiptiler¹⁹¹. Nitekim 1763’teki bir belgeye göre “*Ergani ve Keban madenlerinin hasılatına zam olunmuş aynı zamanda Gümüşhane madeni hasılatının arttırılması da lazım geldiğinden senelik zer (altın) sim (gümüş) ve nuhas (bakır) vermek şartıyla Trabzon Valisi Abdurrahman Paşa’ya ihale edilmiş ise de müşarünileyhin Erzurum Valiliği’ne tahvili cihetiyle uhdesinden refi’yle ve aynı şeraitle Sabık Arpa Emini Ali Ağa’ya ihale edilmiştir*”¹⁹². Fakat ilerleyen dönemlerde ihaleyi alanların madencilerin muafiyetlerine aykırı işlemler yapmaları tepkilere yol açmıştır¹⁹³. 1787 tarihli fermenda, “*Gümüşhane ve sair madenlerdeki amele ve madenciler ve madene bağlı ahaliye zulüm ve taaddî olunmaması ve maden eminlerine muavenette bulunulması hakkında Erzurum valisine hüküm*”¹⁹⁴ yazıldığı görülmektedir.

Gümüşhane Maden Mukataa’ sına bağlı alanlar coğrafi yapı gereği tarıma elverişli değildi ve ahâlinin çoğunluğu maden işleriyle meşguldü. Koordineli bir şekilde organize edilen iş bölümü sayesinde ahâlinin bir kısmı maden hafriyatı ve cevherin kal edilmesi ile uğraşırken diğer kısım da ormanlardan nitelikli kömür imâli, zahire tedârîki ve bunların nakliyesi ile uğraşırdı. Maden işleri ise genellikle mart sonunda başlayıp, Rûz-ı Kasım’a (ayın 8. günü) kadar geçen sekiz aylık süre zarfında sürdürülürdü¹⁹⁵. Bu durum doğrudan iklim şartlarıyla ilgili olup, maden işleri Nevruz’da başlayıp, kışın gelişi sayılan kasım ayının başlangıcına kadar sürdürülmüştür. Madenlerin çıktığı yerlerde yaşayan halkın bazı vergilerden muaf tutulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte maden ocaklarında çalışmaları ve bulundukları yerleri terk etmemeleri, geçici olarak gidenlerden ise yerlerine bir vekil bırakmaları istenmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde madencilikle uğraşan kesim vergiden muaf tutulmuş, ahâli gümüş

¹⁹⁰ Mukataayı “ber-vech-i emânet” yürüten ve kendisine emin denilen kişiler devlet hazinesine her yıl için belli bir meblağ ödemek zorundaydılar aynı zamanda bir miktarını da peşin yatırmakla yükümlülerdi (Mehmet Ünal, XVII. Yüzyılın Başlarında Harput Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri, *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 3, 2015, s. 94).

¹⁹¹ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 385.

¹⁹² BOA, C. DRB. 3/109 (H.12-11-1176 / M. 25-05-1763).

¹⁹³ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, a. sf.

¹⁹⁴ BOA, C. DRB. 55/2730, (H-06-05-1201). 1802 yılındaki hükme göre de Gümüşhane madeninin bundan sonra kimseye ihale olunmayıp maaşlı eminler tarafından idaresi kararlaştırılmıştır (BOA, C. DRB. 8/360).

¹⁹⁵ Rhoads Murphey, “Mineral Exploration in the Ottoman Empire” dan aktaran Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 384.

madenlerini işlemeye teşvik edilmiştir. İmdâd-ı menzil, imdad-ı hazariyye¹⁹⁶, imdad-ı seferiyye¹⁹⁷, nal-bahâ¹⁹⁸, kaftan-bahâ¹⁹⁹, öşr u dem ve öşr u diyet²⁰⁰ ve sair tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şakka gibi vergi türlerinden muaf tutulmuşlardır²⁰¹. Ahmed Refik’in *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)* adlı eserinde “Gümüşhane madenlerinde işleyen amele hakkındaki nizalara dair²⁰²” şu hüküm yer almaktadır:

“Erzurum ve Trabzon valilerine ve Erzurum mollasına ve kadılarına hüküm ki

Gümüşhane ve etraf kurâlarında (köylerinde) olan reaya fukaraları kadimden Gümüşhane madenlerinde madenci ve kömürcü ve tomrukcu ve ahenger ve derbendci tâyin olunub mukâbelesinde avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olmaları ile Erzurum ve Trabzon valileri ve mütesellimleri ve sâir ehl-i örf tarafından bir vechile teaddi ve rencide itdirülmeyüb ve madencilerin beynlerinde (aralarında) iktiza iden umûr-ı şer’iyye ile umûr-ı sâireleri serbestiyet üzere Gümüşhane eminleri mârifetiyle şer’le görülgelüb...²⁰³”.

Bu hükümden hareketle, Gümüşhane ve havalisindeki madenlerde çalışan; madenci, kömürcü, tomrukcu, ahenger ve derbentçilerin avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulduğu, “ehl-i örf”ten ise bu taifeye saldırmamaları istenerek madencilerin aralarında gerekli olan umûr-ı şer’iyye’nin serbestiyet üzere Gümüşhane eminleri tarafından görüldüğü anlaşılmaktadır.

¹⁹⁶ Barış zamanlarında valilerin ihtiyaçlarını karşılamak için alınan vergidir (Perihan Hazel Kaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Vergiye İlişkin Göstergeler Çerçevesinde Taşra-Merkez İlişkisi: Konya Örneği, *Maliye ve Finans Yazıları* (114), 2020, s. 329).

¹⁹⁷ Avârız türü vergilerden biri olup ilk uygulamalarda genellikle imdâd-ı seferiyye adını taşıyıp, ârizî bir özellik gösterirken, XVIII. yüzyıldan itibaren imdâd-ı seferiyye ve hazariyye ayrımının getirildiği düzenli vergiler halini almıştır (Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 583).

¹⁹⁸ Selçuklular ve Orta Çağ’daki diğer Türk-İslam devletlerinde görülen müesseselerden biri olan na’l-bahâ, iki kelimeden oluşan bir terkiptir. Nal kelimesi Arapça olup pabuç anlamına gelmektedir. Bahâ ise kıymet, bedel ve değer manasında olan Farsça bir kelimedir. Erdoğan Merçil, Steingass’ın Persian-English Dictionary’de na’l-baha’yı “*yabancı askerlerin yapacağı yağma ve tahribatı önlemek için verilen paradır*” şeklinde açıkladığını belirtir (Erdoğan Merçil, “Na’l-Baha ve Kullanılışına Dair Örnekler”, *Belleten*, C. 60, S. 227, 1996, s. 21). Tekâlif-i şakka vergileri harp gibi olağanüstü bazı durumlarda derbentlerden tahsil edilen vergiler idi. Bunlar; yem, yiyecek, kurban akçası, selâmiye, nal baha, çizme baha, kaftan baha, tavuk baha, çubuk akçası, devriye, konak ve köçek akçası, diyet öşrü, ambar akçası, huddâm akçası, düzenlik, otluk, ot bekçisi olup mütesellim, emîn veya subaşı gibi görevliler tarafından toplanmıştır (Mustafa Sezer, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı* Prof. Dr. Cengiz Orhonlu, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2016, s. 247).

¹⁹⁹ Tekâlif-i şakka vergilerindendir.

²⁰⁰ Dirlik toprakları dahilinde işlenen suçlardan alınan *resm-i cürm ü cinâyet* diğer adıyla öşr-i diyet’tir (Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 583).

²⁰¹ Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 293; Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, 32-36.

²⁰² Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. 27.

²⁰³ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. 27-28.

BÖLÜM II

GÜMÜŞHANE DARPANESİ

Osmanlı Devleti döneminde İstanbul başta olmak üzere pek çok yerde darphane kurulmuş, devletin sınırlarının gelişmesine paralel olarak da bu darphanelerin sayısı artmıştır. Osmanlı döneminde Gümüşhane yataklarında ilk yoğun madencilik çalışmalarının Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde başladığı bilinmektedir²⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nde gümüş ve bakır üretim merkezlerinden biri olan Gümüşhane ve havalisi madenleri, tecrübeli idareci ve madencilere sahip olduğu için diğer madenlere teknik eleman istihdamı sağlamıştır²⁰⁵. Gümüşhane'deki maden ocakları son dönemlere kadar “*emanet*”²⁰⁶ sistemine göre işletilmiştir²⁰⁷. XVIII. yüzyılda Anadolu madenleri diğer madenlere oranla daha fazla üretim yapmıştır. Bu dönemde özellikle Keban, Ergani ve Gümüşhane'deki madenler ön plandadır, dolayısıyla söz konusu dönemde Anadolu madenlerinin üretim rakamları çok daha yüksektir²⁰⁸. Nitekim 1766-1802 yılları arasında Gümüşhane madeninden 232.393 dirhem gümüş gelirken bu miktar; Keban, Ergani ve Gümüşhane toplamında 66.563.884 dirheme ulaşmakta ve bu üç maden, tüm ocaklardan elde edilen 72.321.252,50 dirhemde önemli bir yer tutmaktadır²⁰⁹.

Milas (Mesudiye) bakır madeni bulunduğu Gümüşhane Maden Eminlerinin kontrolünde kalmıştır. Ayrıca söz konusu maden; teknik personel ve madencilerin istihdamı

²⁰⁴ Ahmet Çağatay & İbrahim Çopuroğlu, “Gümüşhane Kurşun-Çinko Yataklarının Mineralojisi”, *MTA Dergisi* 111, 1990, s. 62.

²⁰⁵ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), 2. bs., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon s. 380; İlhan Ekinci, “Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)”, *Turkish Studies*, Volume 8/5 Spring, 2013, 249.

²⁰⁶ Osmanlılar'da birçok hizmet emin eliyle yürütülürdü. Canlı bir faaliyet içine girdiği XVII. yüzyılın sonunda İstanbul Darphânesi bir çeşit emanet mahiyetindeki nezâret yöntemiyle çalıştırılmıştı. Darphâne nâzırı aynı zamanda Gümüşhane, Ergani ve bağlı madenlere de nezaret etmekteydi (Halil Sahillioğlu, “Emîn”, *DİA*, İstanbul 1995, s. 112).

²⁰⁷ Ekinci, “Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)”, s. 246.

²⁰⁸ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi”, s. 57.

²⁰⁹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi”, s. 64.

gibi konularda da Gümüşhane'den destek almıştır²¹⁰. Tebriz Darphanesi'nin ihtiyaç duyduğu ustalar Gümüşhane madeninde çalışan personelden seçilmiştir²¹¹. Yine Keban ve Ergani madenlerinin ihtiyaç duyduğu prustad ve baltacı gibi teknik elemanlar Gümüşhane Maden Emaneti'nden gönderilmiştir²¹².

Devlet, madenlerdeki üretimin aksayıp sekteye uğratılmaması ve madencilere zorluk çıkarılmaması konusunda oldukça hassas davranmıştır. Askerî ve malî açıdan madenlere gereksinim duyulduğundan, bu alanda çalışanların güvenliğinin sağlanması ve üretimin devamlılığı için oldukça dikkatli davranılmıştır²¹³. Nitekim 1787 tarihli fermanında “*Gümüşhane ve sair madenlerdeki amele ve madenciler ve madene bağlı ahaliye zulüm ve taaddî olunmaması ve maden eminlerine muavenette bulunulması hakkında Erzurum valisine hüküm*”²¹⁴ yazılmıştır. “Devletin muazzam gelirlerinden olan Gümüşhane ve Espiye madenleri 1201 senesi martı ibtidasından imâl ve idâre eylemek üzere Trabzon'daki Hatuniyye Vakfı mütevellisi el-Hâc Muhammed zîde mecduhunun uhdesine ihâle ve tefviz olunmuştur”²¹⁵. Söz konusu madenlerin devamlılığı için iyi bir şekilde imâl ve idâresi oldukça önemlidir. İyi bir üretim ve idâre de madenci ve ahâlinin refâhına bağlı olduğundan reâyaya zulûm edilmesi halinde perişan olacakları açık bir şekilde belirtilmiştir. Reayanın perişan ve darmadağın olması halinde ise devletin gelirleri noksan kalacaktır. Bu nedenle madenci tâifesine karşı olumsuz bir durum söz konusu olduğunda merkezden gönderilen belgelerde “...madenlere bağlı olan kazaların reayaları serbestiyet üzere maden-i mezbur ümenâsı taraflarından zabt u rabt ve zuhur eden deavi ve nizaları ve ahz u habs ve te'dibleri vesair külli ve cüz'i umur ve hususları ber-vech-i istiklal maden eminleri marifetiyle şerle görölüp karar bağlanması...”²¹⁶ istenmiştir.

2.1. Fizikî Yapı

Canca olarak ifade edilen Gümüşhane'nin 1486 yılındaki ilk resmî kaydında Gümüşhane “*Karye-yi Palu Canca*” olarak geçer. Bu isim daha sonra “*Eski Canca*”ya dönüşmüştür. XVI.

²¹⁰ İlhan Ekinci, “Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)”, s. 247-249.

²¹¹ Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphaneleri”, s. 39.

²¹² Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 390.

²¹³ Mustafa Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik”, *Türkler*, C. 10, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek & Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1465.

²¹⁴ BOA, C. DRB. 55/2730, (H-06-05-1201). 1802 yılındaki hükme göre de Gümüşhane madeninin bundan sonra kimseye ihale olunmayıp maaşlı eminler tarafından idaresi kararlaştırılmıştır (BOA, C. DRB. 8/360).

²¹⁵ BOA, C. DRB. 55/2730, (H-06-05-1201).

²¹⁶ BOA, C. DRB. 55/2730, (H-06-05-1201); Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 384.

yüzyılın ortalarında yapılan imâr ve iskân siyaseti sonucunda Eski Canca'nın yanı sıra “*Karye-i Nefs-i Canca-yı Ma'den*” adlı yeni bir yerleşim birimi dikkati çekmektedir. Kaynaklarda geçen Eski Canca; Canca kalesini ve eteklerini kapsamaktadır. Karye-i nefsi Canca ise günümüzde Harşit Irmağı'na dökülen, Musalla Deresi'nin yamaçlarında ve kent merkezinin 4 kilometre güneybatısında yer alır. Gümüşhane (Canca)'nın merkezinin “karye-i nefsi Canca” olarak adlandırılan yerleşim birimi olduğu tahmin edilmektedir²¹⁷. Suraiya Faroqhi, Gümüşhane'deki darphaneden, “*Gümüşhane yakınlarındaki Canca kasabasının dışındaki darphane, yörede çıkarılan gümüşten oldukça iyi nitelikte akçe yapıyordu. Bu akçeler sınırı geçen tüccarlar tarafından İran'a götürülürdü. Önemli miktarda düşük nitelikli akçe ise eritilerek standart ağırlık ve biçimde sikke haline getirilmek üzere darphaneye getirilirdi*” şeklinde bahseder, ayrıca darphane görevlilerinin bu düşük nitelikli akçelerle madencilerin ücretlerini ödemeyi tercih ettiklerini belirtir²¹⁸.

Gümüşhane Darphanesi'nin madenlerden elde edilen altın ve gümüşün daha iyi değerlendirilmesi için ilk önce Keban'da faaliyet göstermesi düşünülmüş ancak daha sonra Gümüşhane'de açılmasına karar verilmiştir. Bu durumun sebebi nakliye ile doğrudan ilişkilidir. Anadolu'nun güneyinde yüksek dağların çevrelediği Keban yerine denize daha yakın ve ulaşımın çok daha kolay olduğu Gümüşhane havâlisi tercih edilmiştir. Buradaki ilk para basımı 10 Ocak 1735'te başlamış, 16 Aralık 1735'e kadar sürmüştür. Darphane'nin yeri belirlenirken farklı değişkenler açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Nakliye zorluklarının en aza indirilmesi, darphanenin hammadde ihtiyacının mümkün olduğunca kolay karşılanması, darphaneler ve İstanbul arasındaki değerli maden ve para transferinin getirdiği ekonomik ve asayiş sorunlarının ortadan kaldırılması gibi unsurlar dikkate alınmıştır²¹⁹. Gümüşhane havalisinde çıkarılan en önemli maden gümüştür, bununla birlikte kurşun, bakır, çinko ve kömür gibi madenler de bölgeden çıkarılmaktadır²²⁰.

²¹⁷ Bilgehan Pamuk, “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. yüzyıllar)”, s. 131-132; M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 200.

²¹⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 3. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 229.

²¹⁹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphaneleri”, s. 32-36.

²²⁰ Kemal Saylan, *Gümüşhane Sancağı (1850-1918)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2012, s. 66. (Gümüşhane Sancağından çıkarılan madenler ve çıkarıldıkları mevkiiler için bkz. Kemal Saylan, *Gümüşhane Sancağı (1850-1918)*, s. 66-67. Ayrıca bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlı “Tapu Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy / Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler”den Örnekler, s. 72. Ayrıca bkz. Saylan, a.g.t, s. 76-82. Trabzon'daki maden ocakları ve bunların 1850'lerdeki durumu için bkz. Abdullah Saydam, “Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4, 1991, s. 262-263).

Gümüşhane kazasında; Canca, Kurom, Cezre ve Simera adında dört maden merkezi mevcuttur²²¹. Nitekim arşiv belgelerinde sık sık “*Gümüşhane ve tevâbi madenler*”²²² ifadesi yer almaktadır. Gümüşhane Darphanesi 1734 yılında açılmıştır. Darphane açılırken yıllık 160 kuruşa bir han kiralandığı, bu hanın on biri alt katta, yirmi beşi üst katta olmak üzere toplam otuz altı adet odası olduğu bilinmektedir²²³.

2.2. Gümüşhane Darphanesi İçin Verilen Sermaye

Eminlerin madenleri işletebilmek için sermayeye ihtiyaçları var idi. Maden ameleleri tarafından çıkarılan cevherlerin bir kısmı vergi olarak ücretsiz alınırken kalan kısmı da belirlenen fiyat üzerinden satın alınmıştır. Maden Eminine verilecek sermaye konusunda Başmuhasebe kayıtları esas alınmış, belirlenen miktarın yarısı üretimin hemen başlayabilmesi için peşin olarak verilmiş kalan yarısı ise darphaneye altın ve gümüş gönderilmeye başlanmasından hemen sonra aşama aşama gönderilmiştir. Eminlerden zimmetlerindeki sermayenin miktarını kapsayan bir temessük alınmıştır²²⁴.

Gümüşhane mukataası, Devlet-i Aliyye’nin mücessem ve muazzam mukataalarından olduğundan koruma ve himayesine oldukça önem verilmiştir. Odunu ve kömürü muntazam olarak temin edilmiş, lüzumu olan masraflar için sermaye gönderilmiştir²²⁵. Madenlere sermaye gönderilmesinde ise daha çok Maden Eminine bağlı olarak çalışan görevliler rol almıştır. Maden Emmini, getirilen sermayeyi teslim aldığı anda bir temessük vermiş, bu temessük darphaneye ulaştığında ise sermaye akçesi Maden Emmini üzerine zimmet olarak kaydedilmiştir. Sermayenin ulaştırılmasındaki diğer bir yöntem de sermaye akçesinin darphaneden atanan mübaşir aracılığıyla Maden Eminine gönderilmesidir. Bu durumda mübaşirlere emin tarafından

²²¹ Bilgehan Pamuk, a.g.e, s. 139.

²²² BOA, C. DRB. 60/2986-2; C. DRB. 64/31771-1, 64/31771-2; C. DRB. 49/2427; C. DRB. 33/1646; TSMA.e 805/26; TSMA.e 1220/6; C. DRB. 35/1714-1, 35/1714-2, 35/1714-3. Bunun yerine “*mülhâkatı olan*” ifadesi de geçmektedir (BOA, C. DRB. 57/2840-1, 57/2840-2, 57/2840-3).

²²³ BOA, DRB.d, nr. 164, s. 632; Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Taşra Darphaneleri”, s. 38.

“*Gümüşhane kazası mülhakatından cami-i kebir mahallesi sakinlerinden İbrahim Paşazade Mehmet Bey’in ? mülkiyeti olan hanın yüz altmış gurusu icaresi olup ve darphane vaz olmaya her vechle? mir-i mumaileyh sinin-i sabıkada icar eylediği vech üzere han-ı mezburu yüz kırk yedi senesi cemaziyel evvelinin on beşinci gününden bir sene tamamına dek yüz altmış gurusu icar ve darphane vaz’ı için mumaileyh Seyyid Ahmed Efendi kabul eylediğine mevlana-i mumaileyhin hüccet-i şer verüldüğü ba ferman kayd olunmuştur fi yirmi dokuz cemaziyelevvel sene 1147.*

han aded 11 tahtani

kıt’a 8 25 fevkani” (BOA, DRB.d, nr. 164, s. 632).

²²⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 71-72.

²²⁵ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. VIII.

harcırah verilmiştir. Maden Eminleri darphaneye cevher gönderdikçe bunların değeri aldıkları sermaye akçesinden düşülmüş, gönderdikleri maden sermaye bedelini geçince temessük kendilerine iade edilmiştir²²⁶.

1750 yılında Gümüşhane, Ergani ve Keban madenleri sermayesi için Enderun-u Hümayun Hazine Kethüdası olan Halil Bey'den 125.000 kuruş borç alınmıştır. Belgeden hareketle bu tarihte Darphane-i Âmire Nâzırı'nın Hacı Abdullah olduğu anlaşılır²²⁷. 16 Şubat 1761 tarihinde ise Gümüşhane, Keban ve Ergani madenlerine sermaye olarak Enderun-u Hümayun Hazinesi'nden beş yüz kese rumi ki belge doğrultusunda 250.000 kuruşa tekâbül ettiği anlaşılan miktar sermaye olarak verilmiştir²²⁸.

2 Eylül 1761 tarihli belgede ise bundan önce maden eminleri hizmetine irsal ve tesyir olundukları vakitte kendilerine sermaye olmak üzere Darphâne-i Âmire'den teslim edilen miktarı *“şimdiye dek irsal eyledikleri zer ve sim tecavüz idüb”* tekrar sermaye gönderilmesi gerekli olduğundan Darphâne-i Âmire'de mevcut olan meblağdan Keban madenine 75.000 kuruş, Ergani'ye 25.000 ve Gümüşhane'ye 25.000 kuruş olmak üzere toplam 125.000 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır²²⁹. Ayrıca Hassa-ı Keban Madeni Emîni Dergâh-ı Muallama Gedüklülerinden el-Hâc Hasan zîde mecduhû'ya hüküm yazılmıştır. Belgeden hareketle, Dergâh-ı Muallam Gedüklülerinden Abdullah zîde mecdûhu ile Ergani Madeni Emîni Ömer Besim zîde mecdûhuya gönderilen 25.000 kuruş için emin-i merkûma ve hazret-i sadr-ı âli Silahşörlerinden İbrahim zîde kadruhû ile Gümüşhane Eminî'ne gönderilen 25.000 kuruş için siyâk-ı meşrûh üzere emr-i şerîf yazıldığı anlaşılmaktadır²³⁰. Ayrıca Ergani madenine sermaye nakline görevli gedüklü mumaileyh Abdullah zîde mecdûhu ile Gümüşhane'ye sermaye nakline me'mur hazret-i sadr-ı âli İbrahim zîde kadruhûya yüzer kuruş harcırah verilmesi için Gümüşhane Emîni'ne hitâben emr-i şerîf yazılmıştır²³¹. Bunun yanında Âsîtâne-i Saadet'ten

²²⁶ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, s. 72-73.

Keban Madeni Emîni Dergâh-ı Muallama Gedüklülerinden el-Hâc Hasan'a verilen hüküm şöyledir;

“sen ki emir-i mumaileyhsin imâline me'mur olduğun Keban madenine sermaye nakline memur mübaşirlere yüz guruş harcırah verilmek müş'ar olduğuna binaen bu defa Âsîtâne-i Saadetin darphanesinden maden-i merkûma yetmiş beş bin guruş sermaye nakline Dergâh-ı Muallam Gedüklülerinden Abdullah zide kadruhuya yüz guruş harcırah verilmek fermanım olmağın imdi sen ki emin-i mumaileyhsin işbu emr şerifi alışanım ile mübaşir-i merkum ol tarafa vardıkta yedinde olan sermaye akçesinin harcırahı olmak üzere yalnız yüz guruş verip makbuzu aldığını müş'ar işbu emri şerifi alışanım zuhuruna hüccet-i hîn-i hesabına mahsub olmak üzere hıfz ve mucab- i emri şerifim amel ve hareket eylemeniz babında ferman-ı âl-i şânım sâdır olmuştur”(BOA, C. DRB. 57/2827-2).

²²⁷ BOA, TSMA.e 2/8 (H. 29-06-1163 / M. 05-06-1750).

²²⁸ BOA, TSMA.e 2/10 (H. 11-07-1174 / M. 16-02-1761).

²²⁹ BOA, C. DRB. 57/2728-1 (H. 02-02-1175).

²³⁰ BOA, C. DRB. 57/2728-2 (H. 02-02-1175).

²³¹ BOA, C. DRB. 57/2728-2 (H. 02-02-1175 / M. 02-09-1761).

Keban, Ergani ve Gümüşhane taraflarına irsâl olunacak sermaye akçelerinin saklama ve korunması için üç kıt'a *yol hükmü*²³² yazılmıştır²³³.

1762 tarihinde Sultan Mahmud zamanında Darphâne Nezâreti ve madenler emâneti Hacı Abdullah Efendi'ye tevcih olunmuştur. Bu dönemde maden sermayesi için gerek mevcut Darphâne-i Âmire'de olan zer ve sim bahasından, gerek zimem ve bakâyâ-ı Ruznamçe-i Hümâyûn havale olunan ve gerek Enderun-u Hümâyûn hazinesinden îtâ olunan toplamda 616.749 buçuk kuruş ki be hesab-ı kese, 1.223 kese (nuhas) ile 249 buçuk kuruşa ulaşan miktar sermaye olarak verilmiştir²³⁴.

1765 tarihinde ise Gümüşhane madenine sermaye olmak üzere Darphane'den para gönderildiği ve bu paranın sâlimen varması için Üsküdar'dan Gümüşhane'ye kadar olan mahallerdeki; vali, kadı, ayan ve iş erlerine hüküm verildiği görülmektedir²³⁵. 1799 tarihli belgede ise daha önce Gümüşhane madenlerine sermaye için verilen 1.440 kese akçeden olmak üzere darphaneden gelecek 60 kese akçeden şimdilik 30'unun teslim olunduğu anlaşılmaktadır²³⁶.

2.3. Gümüşhane Madeninden Çıkarılan Cevherler

Maden hazinesinin geçtiği yolun güvenliği, yol üzerindeki; vali, kadı ve nâiplerin sorumluluğunda idi. Bu görevliler, cevher kendi bölgelerine ulaşmadan önce tedbir almışlar, hazine sorumlu oldukları bölge sınırlarına girdiğinde ise madeni taşıyan kafilenin refakatine “*tüfenk endaz*” görevliler vermişler ve kafilenin konakladığı yerlerde gerekli güvenlik önlemlerini sağlamışlardır²³⁷. Nitekim 9 Mayıs 1765 tarihli belgeye göre Gümüşhane madeni için verilen sermayenin güvenli bir şekilde mahalline ulaştırılması için yol üzerlerindeki;

²³² Osmanlı topraklarında seyahat etmek isteyen yerli ve yabancı kişiler seyahat için bir izin tezkiresi almak zorundaydı. XVI. yüzyılda “yol hükmü” adı verilen bu belge, XIX. yüzyılda “mürur tezkiresi” olarak isimlendirilmiştir. Yol hükümleri genellikle yabancı elçilik mensupları, tüccarlar, yerli ve yabancı ruhbanaya yönelik olarak onların güzergahında olan yerlerin idarecilerine hitaben kaleme alınır ve bu kişilerin korunması, vergi bahanesiyle herhangi bir şekilde rahatsız edilmemeleri, paralarıyla yiyecek içecek almalarının sağlanması gibi tedbirleri kapsardı (Mübahat S. Kütükoğlu, “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 60).

²³³ BOA, C. DRB. 57/2728-2 (H. 02-02-1175 / M. 02-09-1761).

²³⁴ BOA, C. DRB. 65/3272 (H. 29-10-1175 / M. 23-05-1762).

²³⁵ BOA, C. DRB. 3/123 (H. 18-11-1178 / M. 09-05-1765).

²³⁶ BOA, TSMA.e 33/54 (H. 03-08-1214 / M. 31-01-1799).

Gümüşhane madenlerine sermaye için verilen bin dört yüz kırk kese akçeden olmak üzere darphânenin gelecek altmış kese akçeden şimdilik otuz kese teslim edilmiş olup, Darphâne Emîni kulları tarafından hesap edilmiştir. Belgeden hareketle, 30 kese akçenin 15 bin guruşa tekabül ettiği anlaşılır (BOA, TSMA.e 33/54).

²³⁷ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, s. 75.

valiler, hakimler, kadılar, naibler, vilâyet âyanları, iş erleri ve yeniçeri serdarlarına hüküm verilmiştir. Belgede ayrıca hazinenin bu görevlilerden herhangi birinin kazasına ulaştığı takdirde müsella ve yarar tüfenk endaz kişilerin tayin edilmesi istenmiş, hazinenin konak yerine ulaşınca dek kemal-i muhafaza sağlanması ve bu doğrultuda eminen ve salimen teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca söz konusu hazineye bir zarar gelmesi durumunda iki kat tazmini olacağı belirtilmiştir²³⁸. Maden hazinesinin yola çıkmasının ardında yolculuğun her aşamasında İstanbul bilgilendirilmiş, darphaneye ulaştığında ise Maden Eminine bildirilmiştir²³⁹.

1734 yılında Gümüşhane madeninden Gümüşhane Emîni İzzetli Sadullah Efendi tarafından gönderilen 26.089 okka bakır Tophâne Nâzırı Murtaza tarafından teslim alınmıştır²⁴⁰. 21 Haziran 1735 tarihinde ise Gümüşhane Darphanesi'nde kesilecek sikkenin ayarı için Kastamonu Küre'si mukataasından ferman buyurulan nuhasın, belgeden hareketle 111 külçe olmak üzere yalnız 2.000 vukiyye²⁴¹ mübâşir tâyin edilen Gedüklüyân-ı Şehriyârî ağalarından “İzzetlü el-hâc Mustafa Ağa” kulları tarafından gönderilmiş ve baş muhasebeye kaydedilmiştir²⁴². 21 Haziran 1736 tarihli belgede ise Keban, Ergani ve Gümüşhane madenleri hâsılatından olmak üzere Darphâne'de sekiz ay zarfında kesilen gümüş paraların miktarı belirtilmiştir. Buna göre;

“Yüz kırk yedi senesi zilhiccesinin yedinci gününden yüz kırk sekiz senesi receb-i şerifi gayetine dek Sadullah Efendi tarafından imâl olunan Gümüşhane Darphanesinin hesâb-ı icmalidir Keban ve Gümüşhane madenleri hâsılatından kat olunan simlerden gayrı ez hariç darbhane ve avâidât beş yük on sekiz bin üç yüz doksan yedi gurus iki akçe hâsıl olub beş bin beş yüz elli bir gurus on dokuz akçe ihracatı aşağı varıldıktan sonra bâki kalan beş yük on iki bin sekiz yüz kırk beş buçuk gurus kırk üç akçenin yüz seksen bin altı yüz kırk altı buçuk Keban madeni ve yüz doksan altı bin yüz iki gurus Ergani madeni ve yüz otuz altı bin dört yüz doksan altı buçuk gurus fark üç akçesi Gümüşhane sermayeleri hasılatından verüb

²³⁸ BOA, C. DRB. 3/123 (H. 18-11-1178 / M. 09-05-1765).

²³⁹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, s. 75.

²⁴⁰ BOA, C. DRB. 59/2946 (H. 29-05-1147 / M. 27-10-1734).

²⁴¹ Okıyye, vukiyye, vakıyye veya kısaca kıyye ve hokka isimleriyle de anılan okkanın, kaynakların verdiği bilgiye göre Osmanlı tarihi boyunca değişik mekân ve zamanlarda farklı ölçülerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Standart okka için kaynaklardan şu eşitlik elde edilmektedir: 1 okka = 6 ukıyye = 40 şer'î ukıyye = 400 dirhem (Cengiz Kallek, “Okka”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 338).

²⁴² BOA, C. DRB. 43/2101 (H. 29-01-1148 / M. 21-06-1735).

hesablarına irâd olunduğu mâlum-u devletleri buyuruldukda mucibince baş muhasebede mukayyed olunub suret-i muhasebe verilmiştir²⁴³”.

1741 senesinde bu defa Ergani, Keban ve Gümüşhane madenleri sermayesinin yetersiz olması ve madenler etrafındaki kazalarda madenciyân için yeteri kadar beyaz akçe olmaması sebebiyle Darphâne-i Amire’den bu mahallere beyaz akçe gönderilmiştir. Buna göre iki yüz kese akçe Gümüşhane ve tevâbi madenlerine, yüz kese akçe Ergani madenine ve yüz elli kese akçe Keban madenine irsal olunmak üzere dört yüz elli kese beyaz akçenin der-Saadet’ten gönderilmesine karar verilmiştir²⁴⁴. 1748 yılında Gümüşhane madenleri hâsılından beher kıstta yüzer kese akçe Darphâne-i Âmire tarafından verilmek mutad olduğundan Gümüşhane madenlerinden gelip Darphâne-i Âmire’de kat olunan nukûttan bir kıst mevâcib için 50 bin guruşluk cedid paradan ödenmesi için defterdar efendi kulları telhis eylemiş ve bahsi geçen miktardaki cedid paranın Darphâne-i Âmire Nâzırı kulları marifetiyle ahz ve îtâsına karar verilmiştir²⁴⁵.

Gümüşhane madenlerinden çıkan cevherlerden üretilen paralar, zaman zaman maaşlarını hazineden alan askerlerin ücretlerinin ödenmesinde de kullanılmıştır. Nitekim 1754 yılında Gümüşhane Madeni hâsılatından getirilen ve H. 1167 senesi lezez mevâcibi için imâl edilen elli bin guruşluk cedid çil para, Darphâne-i Âmire Nâzırı Hüseyin Ağa mârifetiyle Hazine-i Amire’ye teslim edilmek üzere baş muhasebeye kaydedilerek sûret verilmiştir²⁴⁶.

1760 tarihinde sâbık Darphâne-i Âmire ve Gümüşhane Madenleri Emîni Hacı Ebubekir Efendi’nin Gümüşhane, Ergani ve Keban madenlerine ait bir senelik hesapları açıklayan “defterli arz”ına göre; bin yüz altmış dokuz senesi zilhiccesi guresinden yüz yetmiş senesi zilkâdesi sonuna gelince Gümüşhane ve Ergani ve Keban madenlerinin bir senelik hesabı icmal olunduğu üzere sözü edilen sürede halefî Hacı Mahmud Efendi’ye teslim ettiği toplam masrafları 15 yük²⁴⁷, 6.873 buçuk guruş ve 16 akçe tutarında olup, iradından aşağı varıldıkta

²⁴³ BOA, C. DRB. 28/1357 (H. 11-02-1149 / M. 31-06-1736).

²⁴⁴ BOA, AE. SMHD.I. 180/14028 (H. 19-10-1153 / M. 07-01-1741).

²⁴⁵ BOA, AE. SMHD.I. 1/1 (H. 29-12-1160 / M. 01-01-1748).

²⁴⁶ BOA, AE. SOSM.III. 87/6678 (H. 15-02-1168 / M. 01-12-1754).

²⁴⁷ Yük, Osmanlı Devleti’nde sabit değeri olmayıp değişiklik gösteren bir ağırlık birimidir. Hem hazine rûznâmçe defterlerinde hem de diğer maliye ve parayla ilgili kayıtlarda 1 yük akçe 100.000 akçe karşılığı olarak geçmektedir. Bazı Osmanlı belgelerinde yük karşılığında “himl” kelimesi de kullanılmaktadır. (Ömer İşbilir, “Yük” *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 46-48).

Hacı Ebubekir Efendi'nin zimmetinden 31.818 buçuk guruş bâki kalmış ve bu meblağın tamamı Enderun-u Hümayun Hazine'sine teslim edilmiştir²⁴⁸.

1762 yılında mart başlangıcından şubat sonuna kadar Gümüşhane ve tevâbi madenleri hâsılatından, sözü edilen senede Maden Emîni olan Osman Ağa tarafından mübayaa sûretiyle Âsıtâne-i Saaddet'e gönderilen 130.781 buçuk vukiyye nuhas Darphane'ye teslim edilmiştir²⁴⁹.

1763 yılında Gümüşhane madenleri hasılatından gelen ve Darphâne-i Âmire'de kat olunan lezez bir kıst-ı mevâcib için elli bin guruşluk cedid çil para, Hazine-i Âmire Nâzırı Ra'if İsmail Bey kulları maarifetiyle Hazine-i Âmire'ye teslim edilmiştir²⁵⁰. 1766 yılında taraf-ı mirîden gerekli olan bazı mahallere verilmek üzere bir miktar ham bakır mübayaası gerekli olduğundan Gümüşhane nuhasından on bin vukiyye nuhas-ı ham, taraf-ı mîrî için ifraz ve muktezâ olan mahallere verilmek üzere sâbıkı üzere beher vukiyyesine seksener akçeden altı bin altı yüz altmış altı buçuk guruş yirmi akçe bahâsı îtâ olunmak için suret verilmiştir²⁵¹.

1767 senesi Kapıkullarının ihraç olunacak bir kıst mevacibi için Gümüşhane ve gayri madenler hasılâtından Darphane-i Âmire'ye gelen gümüşten elli bin guruşluk cedid para kesilmesi istenmiştir. Buna göre;

*“Öteden berü bir kıst kapıkulları mevâcibi ihracının Gümüşhane ve gayri madenler hâsılatından Darphâne-i Âmire'ye gelüb kat olunan zer ve simin mübayaa faizinden elli bin guruşluk cedid ve çil para îtâ olunmak mûtaad olmağla bu defa aynıyye-i teâli ihraç olunacak bin yüz seksen senesi reşen bir kıst kapıkulları mevâcibleri için dahî Gümüşhane ve gayri madenleri hâsılatından Darphâne-i Âmire'ye gelen simden elli bin guruşluk cedid ve çil para hala Darphâne-i Âmire Nâzırı Muhammed İzzet Bey Efendi kulları marifetiyle kat itdürülüb Hazîne-i Âmire'ye teslim olunmak için emr-i âlîleri isdarı babında emr ü ferman devletlü inayetlü sultanum hazretlerindir ”*²⁵².

1770 senesinde Tophâne-i Âmire mahzeninde bulunan Gümüşhane nuhası azaldığından -ve söz konusu mahzende bir miktar ham Gümüşhane nuhasının bulunması gerekli olduğundan-

²⁴⁸ BOA, C. DRB. 65/3246 (H-13-07-1173 / M. 01-03-1760).

²⁴⁹ BOA, C. DRB. 4/159 (H. 07-05-1176 / M. 04-12-1762).

²⁵⁰ BOA, C.ML. 125/5522 (H. 03-04-1177 / M. 11-08-1763).

²⁵¹ BOA, C. AS. 1105/48888 (H. 22-09-1179 / M. 04-03-1766).

²⁵² BOA, C. AS. 552/23146-1 (H. 29-12-1180 / M. 28-05-1767).

bundan önce Hacı Osman Reis sefinesiyle 19.700 vukiyye ve Fatımazade Muhammed Reis sefinesiyle 4.879 vukiyye olmak üzere iki kıt'a şeklinde gelen toplam 24.579 vukiyye ham Gümüşhane bakırı Darphâne-i Âmire'ye teslim olunmuştur. Hacı Tahir Ağa tarafından Fatımazade oğlu Mehmed Reis sefinesiyle gelip ba-fermân-ı şerîf Darphâne-i Âmire Emîni Saadetlü İzzet Mehmed Efendi eliyle Tophane-i Âmire'ye teslim edilen 4879 vukiyye olan Gümüşhane bakırı 194 külçe olarak yazılmıştır, buradan hareketle bir külçenin 25,14 vukiyye'ye karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Getirilen bakır, Tophane-i Âmire mahzeninde mevcut bulunmak üzere Darphâne'den Tophane-i Âmire mahzenine nakledilmiştir. Bunun yanında kebir ve şâhi topları için gerekli olan bin kantar Gümüşhane nuhasının beher vukiyyesi seksener akçeden lazım gelen bahâsını mirinin kırık vüs'atinde edâ olmak şartıyla mevcut Darphâne-i Âmire'den 1.480 kantar²⁵³ ham Gümüşhane nuhası verilmek için mukaddem sûret verilmiş olduğu derkenâr olunmuştur. Mevcut 24.579 vukiyye nuhasın beher vukiyyesi seksener akçeden iktiza eden bahâsı dahî baş muhasebeden hesap ettirilmiş, 16.386 guruşa ulaşan söz konusu meblağın Hazîne-i Âmire'ye teslim olunmak şartıyla Hazine-i Âmire'den ol-mikdar Gümüşhane nuhası ifrâz ve Tophâne-i Âmire mahzenine nakil ve teslim olunması için suret verilmiştir²⁵⁴. 1774 yılında Keban ve Ergani ve Gümüşhane madenlerinden kapıkullarının maaşlarını ödemek için gelen elli şer bin guruşluk cedid para Darbhâne-i Âmire Nâzırı Hacı Selim Ağa kulları marifetiyle teslim edilmiştir²⁵⁵.

29 Haziran 1780 tarihinde kapıkullarının iki aylık maaşı için Gümüşhane ve gayrı madenler hâsılatından Darphâne-i Âmire'ye gelen gümüşten yüz bin guruşluk cedid çil paranın Darbhâne-i Âmire Nâzırı Muhammed Bey Efendi kulları mârifetiyle kat ettirilip Hazîne-i Âmire'ye teslim olunması istenmiştir²⁵⁶. İki ay sonra verilen hüküm ise oldukça dikkat çekicidir. Buna göre 27 Eylül 1780 tarihinde *Gümüşhane madenlerinden çıkarılan bakırların beşte biri Darphane'ye ait iken sâbık Gümüşhane Emîni Hâfız Mehmet Ağa bunu göndermediğinden her ne miktar ise buldurulup irsâli hakkında Maden Emîni Ahmed'e hüküm*²⁵⁷ verilmiştir.

²⁵³ Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da İstanbul kantarının ağırlığı her biri 400 dirhemlik 44 okkaya eşit idi. XIX. yüzyılda Trabzon, Giresun ve Gümüşhane'de 44 ve 30 okkalık kantarların kullanıldığı bilinmektedir (Cengiz Kallek, "Kantar", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 318).

²⁵⁴ BOA, C. DRB. 5/247-1; C.DRB 5/247-2; C.DRB 5/247-3 (H. 12-03-1184 / M. 06-07-1770).

²⁵⁵ BOA, C. DRB. 47/2342-1 (H. 20-07-1188 / M. 26-09-1774).

²⁵⁶ BOA, C. DRB. 65/3203 (H. 26-06-1194 / M. 29-06-1780).

²⁵⁷ BOA, C. DRB. 60/2976-1 (H. 28-09-1194 / M. 27-09-1780).

15 Aralık 1781 mâh-ı temmuzu yirmi beşinci gününden teşrîn-i evvelin dokuzuncu gününe gelinceye dek Gümüşhane ve tevabii madenlerinden hâsıl ve mecmû olan zer ve sim hazinesi Es-Seyyid Numan mübaşeretiyle Darphâne-i Âmire'ye irsâl olunmuştur. Yalnız 1.005 dirhem altın ve 89.174 dirhem gümüş Gümüşhane Darphanesi Emîni Hacı Ahmed tarafından teslim edilmiştir, buna göre hazinenin pusulası şöyledir²⁵⁸;

Tablo 6. 1781 Yılına Ait Gümüşhane'den Çıkarılan Altın ve Gümüş Miktarı²⁵⁹

Altın	Sim	Kıt'a	Haml
1005	89174	156	5

“İşbu bin yüz doksan beş senesi mâh-ı zilhicce-i şerîfesinden Gümüşhane ve tevâbi madenleri hâsılatından vürûd iden zer ve sim Darphâne-i Âmire'de cümle mevâcibesinde vezn olunduktan sim-i mahlûtu altmış altı bin dokuz yüz altmış dirhem ve'safî sim yirmi üç bin iki yüz on dokuz dirhem gelüb sim-i mahlûtun numunesi ahz ve çâşnî tutuldukta beher çekîde bir dirhem yedi kırât altın zuhûr itmekle zer ve sim merkûm Darphâne-i Âmire'de ecnâs-ı nûkûd kat olunmak üzere ifrazcıyâna teslim olunduğu mâlum-ı devletleri buyurulduktan fiyat-ı sâbıkları mûcebince baş muhasebeden hesâb olunub ve hesab olunduğu vecih üzere iktizâ iden sûreti îtâ buyurulmak bâbında emr ü ferman devletlü inâyetlü sultanım hazretlerininindir²⁶⁰”.

10 Şubat 1781'de Gümüşhane ve tevabi madenlerinden çıkarılan dört yük zer ve sim hazinesi Dâraphane-i Âmire'ye teslim edilmiştir. Buna göre H. 1195 senesi 'mah-ı saferü'l hayr'ın Gümüşhane ve tevabi madenleri hasılatından gelen; mahlût sim 49.550 dirhem ve sim-i sâfi 22.590 dirhem olup sim-i mahlût ahz ve çâşnî tutulmuş ve beher çekîsi bir buçuk dirhem altın olarak zuhur etmiştir²⁶¹.

1784 senesinde Gümüşhane ve Espiye madenleri hâsılatından Maden Emîni Mehmed Ağa kulları tarafından gelen zer ve sim Darphâne-i Âmire'de vezn olunduktan sonra ifrazcıyâna

²⁵⁸ BOA, C. DRB. 60/2986-1 (H. 28-12-1195 / M. 15-12-1781).

²⁵⁹ BOA, C. DRB. 60/2986-1.

²⁶⁰ BOA, C. DRB. 60/2986-2.

Belgenin üçüncü sayfasında detaylı bir hesap listesi vardır. Buna göre; Hassa-ı Gümüşhane'den gelen mahlût sim 75 kıt'a ve 66.690 vukiyyedir. Sim-i saf ise 81 kıt'a ve 23.219 vukiyyedir (BOA, C.DRB 60/2986-3).

²⁶¹ BOA, AE.SABH.I. 93/6359-2; 93/6359-4 (H. 15-02-1195 / M. 10-02-1781).

teslim olunmuştur. Baş muhasebeden hesap ettirilen altın ve gümüşün 36.278 guruşa bâliğ olduğu belirtilmiştir²⁶². Buna göre bin yüz yetmiş sekiz senesine mahsûben bu defa Hacı Mehmed ile gelen zer ve sim hazinesinin beyânı şöyledir²⁶³;

Tablo 7. 1784 Yılına Ait Gümüşhane'den Çıkarılan Altın ve Gümüş Miktarı²⁶⁴

Altun (Kıymet)	Sim-i Saf (Kıymet)	Kıt'a	Haml
2710	161506	379	11

12 Haziran 1784 tarihli belgeye göre Gümüşhane ve havâlisinde üretilen bakır külçeleri tüccar elinde olup, Rumeli'den ve sair mahallerde bulunan panayırlara nakledilmek istenilen bakırlara müsaade olunmayıp bu bakırları İstanbul'a getirmeleri tembih olunmuştur²⁶⁵.

1787 yılında Gümüşhane ve tevâbi madenleri hasılatından sâbık Gümüşhane Emîni Hacı Mustafa Ağa kulları marifetiyle H. 1200 senesine mahsûben hazineye rabt ve der-Saadet'e vârid ve Hazîne-i Âmire'ye teslim olunan mahlût ve saf simin miktarı şöyledir;

Tablo 8. 1787 Yılına Ait Gümüşhane Madenlerinden Çıkarılan Saf ve Mahlût Sim Miktarı²⁶⁶

Sim-i mahlût	Sim-i sâf
Mâ-hurde	-
Kıt'aat	Kıt'aat
227	58
Kıymet	Kıymet
119.540	23.930

Belgeden hareketle, sâdır olan ferman mucebince maden-i mezbureden gelip Darbhâne-i Âmire'ye teslim olunan zer ve sim hazinesi vezn olundukta mâ-hurde 227 kıt'a mahlût sim yalnız 119.540 dirhem olup saf sim 58 kıt'a ve 23.930 dirheme ulaşan toplamın numuneleri ahz ve çâşını ettirilmiş ve beher çekîdesinde yirmi kırât bir buğday altın zuhur edip zikrolunan zer ve sim ecnas-ı nukûd kat olunmak için ifrâzcıyâna teslim olunmuştur²⁶⁷.

²⁶² BOA, C. DRB. 28/1371-1 (H. 16-05-1198 / M. 07-04-1784).

²⁶³ BOA, C. DRB. 28/1371-3.

²⁶⁴ BOA, C. DRB. 28/1371-3.

²⁶⁵ BOA, C. DRB. 30/965 (H. 23-07-1198 / M. 12-06-1784).

²⁶⁶ BOA, C. DRB. 64/3177-1.

²⁶⁷ BOA, C. DRB. 64/3177-2.

1788 yılında simhâne ve teâli Gümüşhane ve tevâbi madenlerinin hâsılatından olmak üzere maden-i mezbûr Emîni Muhammed Efendi kulları tarafından Darphâne-i Âmire'ye teslim olunan zer ve sim hazinesinin miktarı ise şöyledir;

Tablo 9. 1788 Yılına Ait Gümüşhane Madenlerinden Darphâne-i Âmire'ye Teslim Olunan Zer ve Sim Miktarı²⁶⁸

Sim-i mahlût	Sim-i sâf
Kıt'aat	Külçe
194	Kıymet
Kıymet	3.435
64.295	

Belgeye göre, ber Şevval-i maden-i mezbur hâsılatından olmak üzere maden-i mezbur emîni mumaileyh tarafından gelip Darphâne-i Âmire'ye teslim olunan altın ve gümüş hazinesi ferman gereğince vezn ve çâşnî ettirildikten sonra mahlut sim 64.295 dirhem ve saf sim 3.435 dirheme ulaşmış ve mahlût simin bir çekîdesinde üç dirhem altın zuhur etmiştir. Bahsi geçen altın ve gümüş ecnas-ı nükûd kat'ı için ifrazcıyâna teslim olunmuştur²⁶⁹.

1789 yılında, Keban ve Ergani madenleri hâsılatından olarak maden-i mezkûr emîni Hacı Yusuf Ağa kullarının imâl ve Darphâne-i Âmire'ye irsâl eylediği mart hazinesi olmak üzere 44.740 dirhem saf sim ve Gümüşhane ve tevâbi madenleri iki yüz senesi hâsılatından dahî sâbık Gümüşhane Emîni Hacı Mustafa Ağa imalinden 1.512 buçuk dirhem altı buçuk kırat ber buğday-ı zer-i sâfî ve 141.957 buçuk dirhem sim-i sâfî bu defa der-Âliyye'ye vurûd ve Hazîne-i Âmire'ye teslim edilmiştir²⁷⁰.

9 Eylül 1790'da baş muhasebeye kayd olunması için Gümüşhane madeninden gelen sim-i mahlût ve sim-i has vezn ettirilmiş ve otuz beş külçe olmak üzere 18.070 dirhem sim-i mahlut ve sekiz külçe olmak üzere 3.900 dirhem sim-i sâfî baliğ olub ve sim-i safın beher çekisinde üç dirhem yedi buçuk kırat altın zuhûr ettikten ve tamamı ecnas-ı nükud kat'ı için Darphâne-i Âmire'de ifrazcıyâna teslim olunmuştur²⁷¹. 10 Eylül 1790 tarihinde ise sâbık vezir

²⁶⁸ BOA, C. DRB. 33/1646 (H. 03-03-1203 / M. 02-12-1788).

²⁶⁹ BOA, C. DRB. 33/1646.

²⁷⁰ BOA, TSMA.e 805/26 (H. 10-07-1203 / M. 06-04-1789).

²⁷¹ BOA, HAT 1390/5541 (H. 29-12-1204 / M. 09-09-1790).

Mustafa Paşa'nın darphaneye olan deynine mahsuben Gümüşhane'de olan ve der-Aliyye'ye nakil ve darphaneye teslim olunmasına ferman buyurulan 390 külçe nuhas teslim edilmiştir²⁷².

1791 yılında ise Gümüşhane ve tevâbi madenleri hasılatından maden-i mezbur Emîni Hassa Silahşörlерinden Hafız Muhammed Emin Ağa imalinden olmak üzere H. 1204 senesine mahsuben Darphâne-i Âmire'ye ulaşan zer ve sim şöyledir;

Tablo 10. 1791 Yılına Ait Gümüşhane ve Tевâbi Madenlerinden Gelen Saf ve Mahlût Sim Miktarı²⁷³

Sim-i mahlût	Sim-i sâf
18.070	3.900
Kıt'aat	Kıt'aat
35	8

Gümüşhane ve tevâbi madenlerinden gelen sim-i mahlût 18.070 dirheme ulaşmış olup cümle mevâcibesinde çâşnî tutulmuş ve beher çekîde üç dirhem yedi buçuk kırat altın zuhur etmiştir. Bahsi geçen altın ve gümüş Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir²⁷⁴.

1793 yılında Gümüşhane ve tevâbi madenleri hasılatından gelen iki yük zer ve sim hazinesi maden-i mezbur Emîni Hacı Mehmed Emin Efendi imâlinden olmak üzere Saadetlû Defterdar Efendi mârifetiyle Darphâne-i Âmire'ye teslim olunmuştur. Buna göre 26 külçe olmak üzere 10.419 dirhem sim-i mahlût ve 28 külçe olmak üzere 8.405 buçuk dirhem sim-i sâf teslim edilmiştir. Sim-i mahlûtun çâşnî tutuldukta beher çekide iki buçuk dirhem dört buçuk kırat ber buğday-ı altın zuhur etmekle ol-mikdar sim-i mahlût ve sim-i sâf Darphâne-i Âmire'de ecnas-ı nukûd kat olunmak üzere ifrazcıyâna teslim olunmuştur²⁷⁵.

1794 yılında Mâden-i Hümâyûn Emîni Vezir Hacı Yusuf Ziya Paşa kulları tarafından Keban ve Gümüşhane madenleri hâsılatından gelen zer ve sim hazinesi alışılagediği üzere Defterdar Efendi kulları marifetiyle Darphâne-i Âmire'den vezn ve çâşnî ettirilmiştir. Buna göre Keban madeni hâsılatından 692.000 dirhem sim-i sâf ve Gümüşhane ve tevâbi madenleri hasılatından ise 41.940 dirhem sim-i mahlut ile 15.980 dirhem sim-i sâf zuhur etmiş ve sim-i

²⁷² BOA, D.BŞM.d. 5792 (H. 01-01-1205/ M. 10-09-1790).

²⁷³ BOA, TSMA.e 1220/6 (H. 22-05-1205 / M. 27-02-1791).

²⁷⁴ BOA, TSMA.e 1220/6.

²⁷⁵ BOA, C. DRB. 35/1714-1; C. DRB. 35/1714-2 (H. 27-07-1207 / M. 10-03-1793).

mahlûtun beher çekisinde üç dirhem üç buçuk kırat altın husûle gelmiştir. Bahsi geçen saf ve mahlût sim Darphâne-i Âmire’de ifrazcıyâna teslim olunmuştur²⁷⁶.

2.4. Cevherin İşlenmesi ve Sikke Basım Süreci

Para basım işleminin gerçekleştirilmesi için öncelikli olarak hammaddenin yani madenin temini gerekirdi. Bunun için de başta altın ve gümüş olmak üzere bakır, kurşun gibi çeşitli madenler gerekli olup, Anadolu ve Rumeli’de mahalli ahaliden veya görevlendirilen maden arayıcılarından gelen haberler doğrultusunda yeni maden alanları araştırılırdı²⁷⁷. Bir bölgede cevher bulunduğu taktirde hemen padişahın fermanıyla bölge kadısına ve vilayet âyanına bildirilir, gerekli tahkikatın yapılması istenirdi. Ardından madenin çanşnisine bakılmak üzere cevherden yeterli miktarda numune alınır ve darphaneye ulaştırılırdı. Burada cevherin işletilebilecek düzeyde olduğu tespit edilirse hemen bölgeye tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şakkadan muaf tutulan madenci yazılır, başka madenlerden ustalar göndermek suretiyle madenin işletilmesine başlanırdı²⁷⁸.

Madenin temin edilmesinin ardında darp işlemine geçilirdi. Para basımı, darphane içinde ve dışında olmak üzere gerçekleşirdi. Darphane dışındaki faaliyetlerin esasını madenin tedarik edilmesi ve basılan paraların piyasaya sürülmesi oluşturmdu. Bu aşamada, sarrafların yanı sıra zahireci, altuncu, mübayaacı ve yasakçı denilen görevliler de rol alırdı. Darphane içindeki para basımında teknik işlemlerin yanı sıra bunların yönetimi ve muhasebesi yapılır, tahta çıkan hükümdar selefine ait paraların tedavülünü yasaklar, kendi akçelerini piyasaya sürerdi. Bu sırada *yasakçılar* veya *yasak kulu* adı verilen görevliler dolaşarak eski akçelerin kullanılmasını engeller, simsarlar, mübayaacılar ve sarraflar da bunları külçe veya hurda fiyatına toplayarak darphaneye gönderirdi. Bu sayede paranın itibari değeri ile hurda maden değeri arasındaki büyük fark devlete yüksek kazanç sağlamış olurdu²⁷⁹. H. Sahillioğlu, dolaşımdaki tüm eski madeni paraların toplanması ve madeni para stokunun tamamının yeniden basılması sürecinin iki ila üç iltizam dönemi, yani altı ila dokuz yıl sürdüğünü belirtir²⁸⁰.

²⁷⁶ BOA, HAT 197/9863 (H. 29-12-1208 / M. 28-07-1794).

²⁷⁷ Betül Tezcan, *XVIII. Yüzyılda Kahire Darphanesi*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, s. 18; Ercüment Balcı, *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 21.

²⁷⁸ Ercüment Balcı, *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar*, s. 21; Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. VIII.

²⁷⁹ Halil Sahillioğlu, “Darphane”, s. 504.

²⁸⁰ Halil Sahillioğlu, “The Introduction of Machinery in The Ottoman Mint”, s. 84.

Para basımı için temin edilen altın ve gümüşe yönelik darphanede yapılan ilk teknik işlem ifraz ve kal idi. Altın ve gümüşün kurşun kullanılarak arıtılması işlemine kal, bu cevherlerin birbirinden ayrılma işlemine ise ifraz adı verilirdi²⁸¹. Çıkarılan madenler izabe işlemine tabi tutulurdu. Bu işlem, ocaklardan çıkartılan cevherdeki toprak ve çakıl gibi yabancı maddelerin ayrıştırılması idi. Taş ve toprak cinsi madenlerden tamamen ayrıışan cevher, izabe fırınlarına gönderilirdi²⁸². Tüm bu işlemlerin sonunda elde edilen maden, kara veya deniz yoluyla Gümüşhane'den Darphane-i Âmire'ye gönderilir, ya da Gümüşhane Darphanesinde sikke basımında kullanılırdı. Gümüşhane'den elde edilen cevherler, İstanbul'a gönderilmeden önce Kalhanelerde ayrıştırılarak külçe haline getirilir, eşek, katır, deve ve öküzler ile taşınarak gemilere yüklenirdi. Cevherin der-Saadet'e naklinde genellikle Trabzon ve Espiye iskeleleri kullanılırdı. Bunun haricinde 1743 yılı miri bakırı için Trabzon ve Espiye dışında Tirebolu, Giresun ve Akçabat iskelelerinin de kullanıldığı bilinmektedir²⁸³. Kara yoluyla gerçekleştirilen nakliyede ise devletin oldukça sıkı tedbirler aldığı arşiv belgelerinden tespit edilebilmektedir.

İzabe işlemi sırasında madenin ocaklarda yeterince bekletilmemesi ve tavını bulmadan çıkarılması, basılan paranın çok sert ve kırılğan olmasına yol açmıştır. Buna benzer bir diğer sorun ise madenlerden gelen ve ilk defa işlenen gümüşten para kesiminde ortaya çıkardı. Gümüşün ilk defa işlenmesinden dolayı darb edilen sikkeler çok sert olur, dolayısıyla para oldukça kırılğan bir hale gelirdi. Bu durumu engellemek için yeni sikkenin içine eski paraların eritilmesiyle elde edilen gümüşten bir miktar eklenir, böylece sikkeler istenilen yumuşaklık ve esnekliğe ulaştırılırdı²⁸⁴. İçine ayar katılan ve izabe olunan maden kalıplara dökülerek sebike haline getirilirdi. Ardından çarh vasıtasıyla inceltelen maden kalıpları doğrama işleminde pul halini alırdı²⁸⁵. Madeni para basımında saf veya alaşımlı metalin eritildiği bölüme kefçe adı verilirdi. Metal, uzmanlar tarafından tüp şeklindeki kalıplara dökülür, basılacak madeni paranın kalınlığı kadar düzeltilir, ardından gerekli çapta kesilirdi. Köşeler daha sonra yuvarlak hale getirilerek pul olarak bilinen dairesel bir şekil elde edilir, ardından temizlenerek sikkezen adı verilen ustalara teslim edilirdi²⁸⁶.

²⁸¹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, s. 98.

²⁸² Ercüment Balcı, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Maden İşletmeleri (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 256, s. 260.

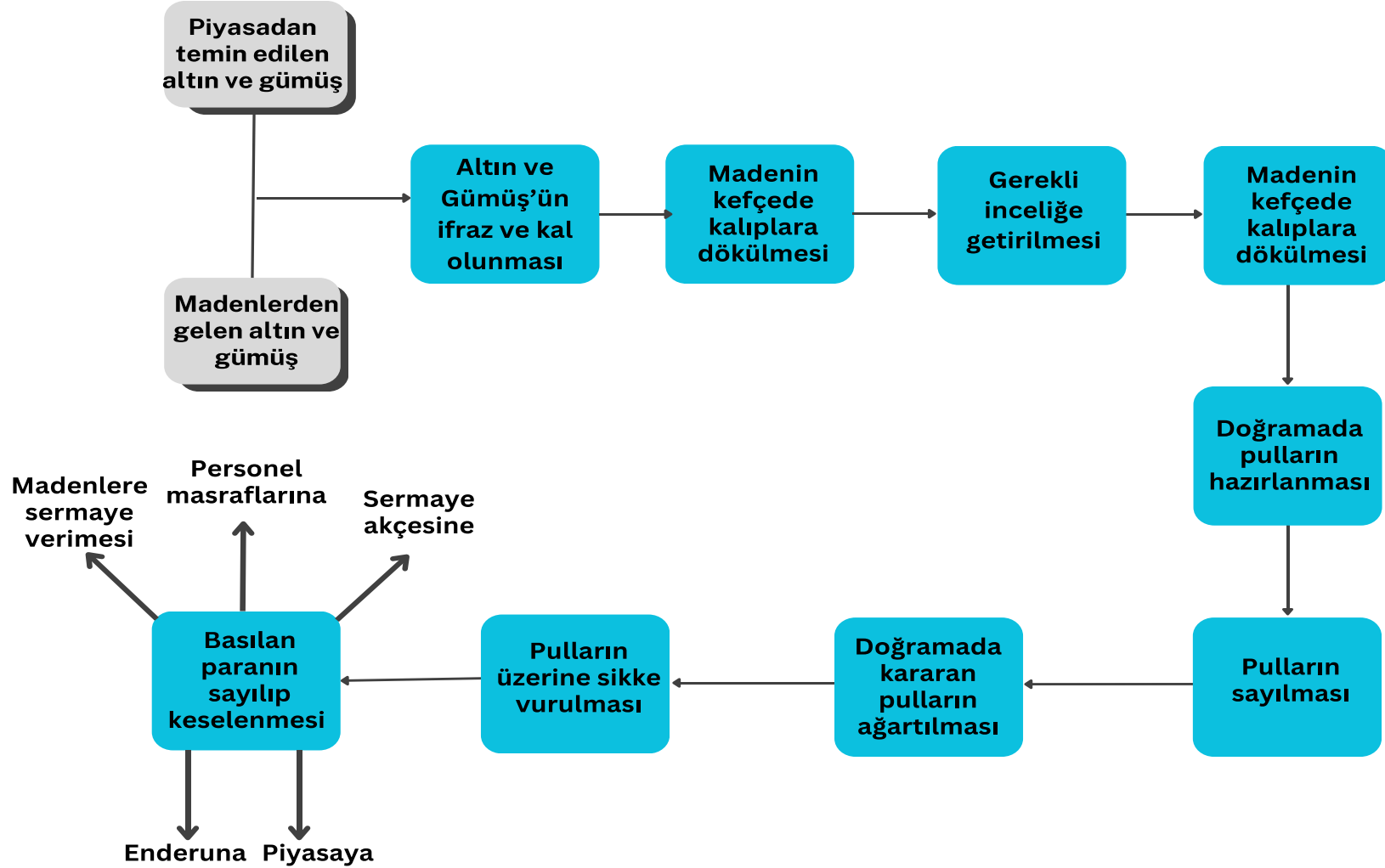
²⁸³ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 389; Osman Köse, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri*, s. 294.

²⁸⁴ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, s. 98.

²⁸⁵ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, s. 99.

²⁸⁶ Halil Sahillioğlu, "The Introduction of Machinery in The Ottoman Mint", s. 85.

Şekil 1. Para Basım Süreci

(Bölükbaşı, 2019: 219)

2.5. Gümüşhane Madeninden Çıkarılan Cevherlerin Kullanım Alanları

XVIII. yüzyılda Anadolu’da en faal maden ocakları arasında Gümüşhane başta olmak üzere Espiye, Keban ve Ergani madenleri gelmekteydi. Gümüşhane’den çıkan gümüş ve bakır hükûmet tarafından satın alınarak gümüş kısmı darphaneye, bakır kısmı tophaneye ve fazla bakır ise memleket dışına gitmemek üzere dahilde sarf olunurdu²⁸⁷. Bu nedenle Gümüşhane madeninin korunmasına oldukça önem verilirdi²⁸⁸. 1702 tarihli belgede, Gümüşhane madenlerinden hâsıl olan simin dışarıya satılmaması ve başka memleketlere bir dirhem bile sim gitmemesi istenmektedir²⁸⁹. Bunun yanı sıra “*Evâil-i Şâban sene 1131 (M. 28 Haziran-7 Temmuz 1719) tarihinde Erzurum Valisi’ne yazılan hükümde (yurt dışına İran’a) Gümüşhane’den çıkan gümüşün satılmaması ve ister meskûk (kesilmiş) ister külçe olsun altın ve gümüşün taşra yerlere götürülmesine engel olunması için önceleri yazılan hükme göre davranılması*” istenmiştir²⁹⁰.

Gümüşhane’nin zengin altın, gümüş ve bakır madenleri Osmanlı Devleti’ne öylesine büyük iktisadi faydalar sağlamıştır ki üç çeşit para kesilmesinin yanı sıra buranın kurşunları deve ve katır kervanlarıyla Erzurum, Sivas, Tokat, Diyarbakır hatta Halep ve Bağdat’taki cami, medrese ve türbelerin kaplamasında kullanılmıştır. Yine Gümüşhane kurşunları Osmanlıların; İran, Gürcistan ve Dağıstan Seferleri’nde 20-30 bin kişilik Yeniçeri tüfeklerinde kullanılan “fındık” adı verilen mermilerin hazırlanmasında, bakırı da top mermisi ve fişek kovanlarında kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlı ordularının Doğu Seferleri’ndeki masrafları, Kapıkulu/Yeniçeri maaşları büyük ölçüde Gümüşhane külçelerinden kesilen altın, gümüş ve bakır sikkelerle ödenmiştir²⁹¹.

1748 yılında Gümüşhane madenleri hâsılında beher kıstta (her bir payda) yüzer kese akçe Darphâne-i Âmirem tarafından verilmek âdet olduğundan Gümüşhane madenleri hâsılından gelip Darphâne-i Âmire’nde kat olunan “nukut”tan (nakitler) bu defa dahî bir kıst mevâcib için

²⁸⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 4. Cilt 2. Kısım (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 577. (Gümüşhane madeninden çıkan gümüşün hârice satılmamasına dair bkz. Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. 22-23; XVIII. Yüzyılda işlemiş olan maden ve baruthaneler için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV/2*, s. 577-582).

²⁸⁸ Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 295.

²⁸⁹ “Gümüşhane madenlerinden hâsıl olan simi rençberan taifesi ahare fûruht eylemeyüb ve diyarı ahare bir dirhem sim gitmemek üzere Gümüşhane madenlerinden her ne miktar sim hasıl olur ise miriçüm mubayaa ve bilcümle ahzu kabz ve peyderpey Darphane-i âmire’me irsal eylemek şartı ile ...” (Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. 22).

²⁹⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlı “Tapu Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy / Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler”den Örnekler, s. 76.

²⁹¹ Kırzioğlu, Osmanlı “Tapu Tahrir” ve “Mühimme” Defterleri, s. 73.

elli bin kuruşluk cedit para verilmek üzere defterdar efendi kulları telhis eylemiş ve “*piyade ve süvarilerin bin yüz altmış senesi bir kıst reşen mevâciblerinin Gümüşhane madenleri hasılandan gelip Darphâne-i Âmire’de kesilen yeni paradan ödenmesi istenmiştir*”²⁹².

1754 yılında Gümüşhane madenleri hasılatından gelen ve Darphâne-i Âmire’de kesilen cedit çil paradan bir kıst-ı mevâcib ihracının elli bin guruşluk cedit çil para verilmesi âdet olduğu üzere bu defa ihraç olunacak yüz altmış bir senesi lezez mevâcibesi için elli bin kuruşluk cedit para Darphâne-i Âmire Nâzırı Hüseyin Ağa kulları mârifetiyle Hazine-i Âmire’ye teslim olmak üzere baş muhasebeye kayd edilmiştir²⁹³. 1763 yılında Gümüşhane madenleri hâsılatından gelip Darphâne-i Âmire’de kat olunan cedit çil paradan lezez bir kıst-ı mevâcib için elli bin kuruşluk cedit çil para Hazine-i Âmire’ye teslim edilerek baş muhasebeye kayd olunmuştur²⁹⁴. 1767 yılında kapıkullarının ihraç olunacak bir kıst mevâcibi için Gümüşhane ve diğer madenler hasılatından Darphâne-i Âmire’ye gelen gümüşten elli bin kuruşluk cedit çil paranın Hazîne-i Âmire’ye teslim olunması istenmiştir²⁹⁵. 1774 yılında Keban ve Ergani ve Gümüşhane madenleri hasılatından Darphâne-i Âmire’ye gelen zer ve sim fâizlerinden her taksit kapıkulları mevâcibi ihracında ellişer bin kuruşluk cedit paranın Taşra Hazine-i Âmiresi’ne verilmesi eskiden beri âdet olduğu üzere, ihracı kararlaştırılmış olan bir kıst (her bir taksit) mevâcib (maaş) için elli bin kuruşluk cedit çil para Darbhâne-i Âmire Nâzırı Hacı Selim Ağa kulları mârifetiyle kesilmek ve taşra hazinesine teslim olunmak üzere ferman verilmiştir²⁹⁶.

8 Mayıs 1780’de iki kıst kapıkulları mevâcibi için Gümüşhane ve sâire madenler hâsılatından Darphane-i Âmire’ye gelip kat olunan altın ve gümüşten yüz bin kuruşluk cedit çil paranın Darphâne-i Âmire Nâzırı Muhammed Bey Efendi kulları mârifetiyle kat ettirilip Hazîne-i Âmire’ye teslim olunması istenmiştir²⁹⁷. Aynı şekilde 1786 yılında Keban ve Ergani ve Gümüşhane madenlerinden hâsıl olan altın ve gümüş mübâyalarından kapıkulları emeklilerinin yüz doksan sekiz senesi lezez ve eşkinciyanın doksan dokuz senesi aylıkları için sabıkı üzere elli bin kuruşluk cedit çil para Darphâne-i Âmire Nâzırı kulları tarafından kat ve hâzır ve amâde olunması ve Hazine-i Âmire’ye teslim edilmesi için ferman yazılmıştır²⁹⁸.

²⁹² BOA, AE. SMHD.I. 1/1 (H-29-12-1160 / M. 01-01-1748).

²⁹³ BOA, AE. SOSM.III. 87/6678 (H-15-02-1168 / M. 01-01-1754).

²⁹⁴ BOA, C. ML. 125/5522 (H. 03-04-1177 / M. 11-10-1763).

²⁹⁵ BOA, C. AS. 552/23146 (H. H-29-12-1180 / M. 28-05-1767).

²⁹⁶ BOA, C. DRB. 47/2342-1 (H. 20-07-1188 / M. 26-09-1774).

²⁹⁷ BOA, C. DRB. 65/3203 (H. 26-06-1194 / M. 29-06-1780).

²⁹⁸ BOA, C. DRB. 23/1145 (H. 09-07-1200 / M. 08-05-1786).

Gümüşhane bakır, Tophâne-i Âmire’de top yapımında kullanılmak üzere Darbhâne-i Âmire’den temin edilmiştir. Nitekim Tophâne-i Âmire mahzeninde Gümüşhane nuhasının (bakırının) az miktarda bulunması sebebiyle Darbhâne-i Âmire’den dört bin sekiz yüz yetmiş dokuz vukiyye Gümüşhane nuhası istenmiş, beher vukiyyesi sekiz akçeden olmak üzere nuhasın bahası (değeri/fiyatı) baş muhasebeden hesap ettirilmiş ve üç bin iki yüz elli iki buçuk guruşa ulaştığına dikkat çekilerek söz konusu meblağ-ı mirinin dikkatli bir şekilde Darbhâne-i Âmire’ye teslim olunmak şartıyla bahsi geçen miktar kadar Gümüşhane nuhasının verilmesi için suret verilmiştir²⁹⁹. Tophâne-i Âmire mahzeninde Gümüşhane nuhasına killet-i arız olup adı geçen mahzende bir miktar ham Gümüşhane bakır mevcut bulunması mukteza (gerekli) olduğundan daha önce Hacı Osman Reis seffinesiyle (gemisiyle) on dokuz bin yedi yüz vukiyye ve Fâtımazade Muhammed Reis seffinesiyle dört bin sekiz yüz yetmiş dokuz vukiyye ham Gümüşhane bakır gelmiş ve Darbhâne-i Âmire’ye teslim olunmuştur. Bahsi geçen bakır, Tophâne-i Âmire’de mevcut bulunmak üzere Darbhâne-i Âmire tarafından itâ olunmuştur³⁰⁰. Buradan hareketle toplam yirmi dört bin beş yüz yetmiş dokuz vukiyye ham Gümüşhane bakırının, el-Hâc Osman Reis seffinesi ve Fâtımazade Muhammed Reis seffinesiyle olmak üzere iki kıt’a şeklinde geldiği anlaşılmaktadır³⁰¹.

Ham Gümüşhane nuhasının Darbhâne-i Âmire’den Tophâne-i Âmire mahzenine nakil ve itâ olunması istenmiş, Donanma-ı Hümayun ve’saire için Hazine-i Âmire’de Hacı Selim Bey Efendi’nin vekili Muhammed Said Bey maarifetiyle müceddeden ısıgası (eritilmesi) tertip ve ferman olunan on bin yüz on iki kıt’a kebir ve şâhi topları için gerekli olan bin kantar Gümüşhane bakırının bir vukiyyesi seksen bir akçeden lazım gelen baha-ı mirinin kırk vüs’atında edâ olmak şartıyla Darbhâne-i Âmire’den bin dört yüz seksen kantar ham Gümüşhane bakır verilmek için önceden sûret verilmiş olduğu ifade edilmiştir. Yirmi dört bin beş yüz yetmiş dokuz vukiyye nuhasın bir vukiyyesi seksen bir akçeden iktiza eden bahası dahî baş muhasebeden hesap ettirilmiş ve on altı bin üç yüz seksen altı kuruşa ulaşan miktarın Hazîne-i Âmire’den teslim olunmak şartıyla mevcut Hazîne-i Âmire’den sözü edilen Gümüşhane nuhasının ifraz ve Tophâne-i Âmire mahzenine nakil ve teslim olunmak üzere baş muhasebeye kayd olunup sûret verildiği belirtilmiştir³⁰².

²⁹⁹ BOA, C. DRB. 5/247-1 (H-12-03-1184 / M. 06-07-1770).

³⁰⁰ BOA, C. DRB. 5/247-2.

³⁰¹ BOA, C. DRB. 5/247-3.

³⁰² BOA, C. DRB. 5/247-3.

2.6. Karşılaşılan Zorluklar

Gümüşhane madenlerinde üretilen cevherler, İstanbul'a gönderilmeden önce Kalhanelerde ayrıştırılıp külçe haline getirilirdi. Eşek, katır, deve ve öküzler ile taşınarak gemilere yüklenirdi. Cevherin İstanbul'a naklinde genellikle Trabzon ve Espiye iskeleleri kullanılırdı. Bunun haricinde 1743 yılında miri bakırın nakli için Trabzon ve Espiye dışında Tirebolu, Giresun ve Akçabat iskeleleri de kullanılmıştır³⁰³. 6 Eylül 1736 tarihli belgeye göre “Mühimmat-ı seferiye için tertip olunan kurşunun ziyade lüzumuna mebni Gümüşhane ve Keban madenler hasılatının mekariler ile Trabzon İskeleyi'ne nakliye ücretleri miriden verilmek üzere oradan gemiler ile İstanbul'a süratle naklolunması³⁰⁴” emredilmiştir.

Denizyolu ile taşınan maden naklinde ise “sefine isticarı” olarak bilinen gemi kiralama yöntemi bu devirde de uygulanmıştır. Gemi sahiplerine taşıtılan yük oranında belirli miktarlarda ödeme yapılmıştır. “Navlun³⁰⁵” adı verilen bu ödeme bazen iskelelerde peşinen ödenirken, bazen ise İstanbul'da hak sahibine ödenmekteydi. Yüklenen mâdenin miktarı, gemi reislerinin ve bunlara kefil olanların ismi ve şöhetlerinin hüccet-i şer'iyeye kaydı işlem yapılması için gerekli idi³⁰⁶. Nitekim 7 Haziran 1759'da “Gümüşhane ve Espiye madenlerinde hâsıl olan bakırların İstanbul'a nakli gerekli olduğundan sabıkları vechile lazım gelen navullar maden emini tarafından verilmek üzere mevcut sefinelere yüklenerek ve gemi sahiplerinin muhalefet ve itirazlarına bakılmayarak irsalini ve gemiye teslim olunan bakır miktarının gemi reisi ve kefillerinin isim ve şöhetlerini tescil ve hüccet-i şer'iyeye raptedilmesini mutazammın Trabzon Valisi Süleyman Paşa'ya ve saireye hüküm³⁰⁷” verilmiştir.

2.6.1. Ulaşım ve Güvenlik Sorunları

XVIII. yüzyılda Gümüşhane yöresinde madenci taifesinin faaliyetlerini tehdit eden bazı önemli sorunlar vardı. Bunlardan biri bazı ayrıcalıklara sahip olan madencilere, derebeyleri ve ehl-i örfün müdahalesidir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru otuz beş civarı maden ocağı

³⁰³ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri, s. 389; Osman Köse, XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri, s. 294.

³⁰⁴ BOA, C. DRB. 47/2303 (H. 29-04-1149 / M. 06-09-1736).

³⁰⁵ Navlun, temel anlamda taşıma ücreti olmakla beraber gemilerin kiralanmasından başlayıp taşımanın tamamlanmasına dek uzanan bir süreci kapsar. Bu süreçte; gemi kiralama, ücret belirleme, senet hazırlama gibi aşamalar vardır (Ümran Karadeniz, XVII-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'de Osmanlı Deniz Taşımacılığı, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 5, S. 57, 2017, s. 466-467).

³⁰⁶ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri, a. sf.

³⁰⁷ BOA, C. DRB. 4/190 (H. 11-10-1172 / M. 07-06-1759).

müdahale ve saldırılarla kapanma noktasına gelmiş, devlet madencilere müdahale edilmemesi yönünde ehl-i örfü uyarmıştır³⁰⁸. Madenleri tehdit eden diğer bir sorun ise Trabzon yöresinden gelen silahlı çeteler ve Gümüşhane havalisinde faaliyet gösteren Çepni eşkıyaları idi³⁰⁹. Torul'a bağlı Manastır Köyü merkezli faaliyet gösteren Üçüncüoğulları bölgede faaliyet gösteren Çepni eşkıyalarındandı. Daha önce devlete karşı eşkıyalığı sebebiyle idam edilen Üçüncüoğlu Keleş Ahmed Bey'in akrabalarından olan Hızırdar İsmail, adam toplayarak ve kaleler yaptırarak madenlerin güvenliğini tehlikeye düşürmüştür. Madenlerin korunmasına büyük önem veren Osmanlı Devleti, üretimin aksamaması ve güvenliğin temin edilmesi için Cizyedar İsmail nam şakiyi ortadan kaldırmış, adamları dağıtılmış ve madenlerin güvenliği sağlanmıştır³¹⁰.

Madenlerle ilgili karşılaşılan bir diğer zorluk ise ulaşımdaki sıkıntılardır. Altın ve gümüş cevherleri büyük izâbehanelerden³¹¹ çıktıktan ve ceviz sandıkların içine konularak maden emini ve ustabaşı tarafından mühürlendikten sonra Hazine-i Âmire'ye gönderilirdi. Uzun süren çabalar neticesinde cevherlerin üretimi arttıkça bunların İstanbul'a sevkinin kifayetsiz olduğu ve yolların bozuk olması zorluk çıkardığından sadece altınları İstanbul'a göndermek, gümüşleri ise Gümüşhane'de darb ettirmek çareleri düşünülmüştür. Darphane alet-edevatının Gümüşhane'ye yollanmasına Rikâb-ı Hümayun Nâzırı Defterdar Sadullah Efendi memur edilmiş, gümüş akçeler Gümüşhane'de darb olunmaya başlanmıştır³¹². Gümüşhane ve havalisindeki madenler genellikle ormanlık, engebeli ve ocakların birbirinden uzakta olduğu ıssız alanlarda yer almaktaydı. Bundan dolayı ocaklar devamlı olarak eşkıya saldırılarına maruz kalmıştır. XVIII. yüzyılda artan bu saldırıların daha çok bölgede yerleşik olan eşkıyalar tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir³¹³. Nitekim 1759 tarihli belgeye göre, Trabzon tarafından gelen tüfeng-i endaz eşkıya ve erazil (silahlı eşkıyalar) maden ahalisine musallat olmuş, yağma (nehb ve garet) ve katl-i nüfus gibi türlü eziyetlerde bulunmuşlar ve bu durum ahali ve reyanın terk-i diyar etmesine ve madenlerin muattal hale gelmesine yol açmıştır. Devlet ise eşkıyanın sözü geçen maden havalisine uğratılmaması ve ahali ve madenciyâna olan mazarratlarının (zararlarının) men ve def edilmesi için saldırıya uğrayan bazı maden ocaklarına

³⁰⁸ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 384; Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", s. 295.

³⁰⁹ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 385.

³¹⁰ Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", s. 297; BOA, HAT 15/611 (H. 25-10-1178 / M. 17-04-1765).

³¹¹ Maden eritilme işleminin yapıldığı yer.

³¹² Abdürrahim Şerif, "Tarihte Gümüşhane Madenleri", *Anadolu Mecmuası* (12), İstanbul 1341, s. 452.

³¹³ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 385.

otuz kadar ulûfeli sekban istihdam ederek durumu kontrol altına almayı amaçlamıştır³¹⁴. 1787 yılında da “*Gümüşhane ve mülhâkâtı madenlerinden Darphane'ye gelecek altın ve gümüş hazinesinin yollardaki muhatara sebebiyle Üsküdar'a gelinceye kadar muhafazası için kâfi miktarda adamlar tayini ve menzilcilere kuvvetli beygirler verilmesi*” için hüküm verilmiştir³¹⁵.

1765 tarihli fermenda, devletin “*vâridât-ı cesimesi*”³¹⁶ olan Gümüşhane madenlerinin imâl ve idâresi için Darphane-i Âmire'den sermaye gönderilmiş, buraya varıncaya kadar yol üzerlerinde bulunan vülât (valiler) ve hükkâm (hakimler) ve kuzzât (kadılar) ve nüvvâb (naibler) ve ayân-ı vilâyet ve yeniçeri serdarlarına hüküm verilmiştir. Konak yerine dek kemâl-i muhafaza yani tam muhafaza ettirilip, sermâyenin emînen ve sâlimen mahalline ulaştırılması istenmiştir. Ayrıca söz konusu sermâye, ifade edilen görevlilerden herhangi birinin kazâsına ulaşırsa, müsellah (silahlı) yarar ve tuvâna ve seci (güvenilir) ve bahadır ve harbe kâdir tüfenk endazlar tâyin edilmesi belirtilmiş, hazineye zarar ve bir musibet gelmesi halinde iki kat tazmini olacağından ona göre amel ve hareket etmeleri istenmiştir³¹⁷.

Maden ocağı işletilen yere, kervan ve yolcu kafilesi uğraması yasak olup silahlı kimseler gelemeydi. Bu yüzden Gümüşhane'de maden ocaklarında çalışanlar ile bu kişilerin aileleri ve kaza/ilçe memurlarının oturdukları kısıtlı bir yerleşim birimi vardı. Burada yapılan üretim devlet ve toplum hayatını doğrudan etkilediği için esnek olmayan kurallar imparatorluğun son dönemlerine kadar istikrarlı biçimde sürdürülmüştür. Nitekim Seyahatnâmeler ve resmi Menzîlnâmeler'den edinilen bilgilere göre Erzurum-Trabzon kervan yolu Tanzimat'ın ilk yıllarına kadar Gümüşhane'den geçmemiştir³¹⁸. Bunun yanında maden amelesini bunaltıp

³¹⁴ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 385; BOA, C. DRB. 62/3097 (H. 29-12-1172 / M. 23-08-1759).

³¹⁵ BOA, C. DRB. 49/2427 (H. 07-11-1201 / M. 23-06-1787).

³¹⁶ BOA, C. DRB. 3/123 (H. 18-11-1178 / M. 09-05-1765).

³¹⁷ BOA, C. DRB. 3/123.

³¹⁸ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. 36; Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlı “Tapu Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy / Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler”den Örnekler, s. 73. (Sözlükte “inmek, konaklamak, misafir olmak” anlamındaki nüzûl kökünden türemiş bir mekân ismi olan menzil, “ev, konak; iki konak arası, bir konak yol; posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal” anlamlarına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise daha çok resmî haberleşmeyi sağlayan posta teşkilâtını ifade eder. Menzîlnâmeler ise yolculuklarda yerleşim yerleri arasındaki konaklama ve yeme-içme gibi temel gereksinimlerin karşılanması için yapılan menziller hakkında bilgiler içerirler dolayısıyla ihtiva ettikleri bu bilgiler kapsamında önem taşımaktadırlar (Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 159; Özge Eda Kaya, “Menzîlnâmeler Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 20, S. 40, 2022/2, s. 403).

tedirgin etmemeleri için Şark seferine giden serdarlara Gümüşhane'den geçmemeleri için Divan'dan hükümler yazıldığı bilinmektedir³¹⁹.

Eşkîya saldırıları ve yakacak sıkıntısı ile beraber çeşitli nedenlerden dolayı madenlerin faaliyetinin durma noktasına gelmesi ile XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Gümüşhane'den dışarıya göç başlamıştır. Göç edenler genellikle geçimini madenden sağlayan teknik personelden olmuştur. Gümüşhane Maden Emaneti'ne mensup prustad, baltacı ve diğer teknik elemanlar da Keban-Ergani, Bozkır ve Bereketli gibi maden ocaklarında devlet tarafından istihdam edilmiştir³²⁰. 1850 yılında Ticaret Nâzırı İsmail Paşa, Trabzon-Erzurum yolunun inşâsını başlatmak üzere Trabzon'a gelmiş ve bölgedeki maden ocaklarının durumu hakkında bir rapor hazırlamıştır. İsmail Paşa bu raporunda³²¹, Trabzon vilayetindeki maden ocakları hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Osmanlı Devleti'nin önceki yıllarında bu madenlerin çoğu gayet verimli şekilde işletilmesine rağmen söz konusu dönemde; ocaklarda su dolması/seller, ocakların içinde zehirli gaz oluşması veya mağara çöküntülerinden dolayı işletilemez halde olduğu bilinmektedir³²². Ticaret Nâzırı İsmail Paşa'nın hazırladığı raporda da XIX. yüzyılda Gümüşhane ve havalisindeki maden ocaklarının bazıları su basması veya mağara çökmesi nedeniyle metruk hale gelmiş, bazıları işletilmekle beraber yeterli özen gösterilmemiş, bazı ocaklarda da zehirli gaz oluştuğundan maden ocağına girilememiştir³²³.

2.6.2. Cevherin Çıkarılmasında Yaşanan Zorluklar

18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde madencilikte kullanılan teknolojiye bir durgunluk yaşandığı göze çarpar. Her ne kadar Anadolu ve Balkanlar'daki eski maden ocaklarının çoğu işler durumda olsa da bir kısmında mevcut rezervlerin tükenmesi veya gerekli sermayenin yetersizliğinden dolayı derindeki cevher çıkarılamamakta ve tam kapasiteyle üretim yapılamamakta idi³²⁴. Nitekim 1796 yılında;

³¹⁹ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. VIII.

³²⁰ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 390-391.

³²¹ Ticaret Nâzırı İsmail Paşa tarafından hazırlanan ve 18 Ramazan 1267 (17 Temmuz 1851) tarihinde Sadrazam tarafından Padişah'a sunulan Trabzon Eyaletindeki madenler hakkındaki lâyiha'nın metni için bkz. Abdullah Saydam, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 6(1), s. 265-270.

³²² Saydam, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", s. 262-263.

³²³ Saydam, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", s. 263.

³²⁴ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 381.

“Gümüşhane madenindeki mağaralardan sulu mağaranın sularını tahliye için tulumba istimaline ve bu bâb’da muktezi masarife dair bazı ahkamı mutazammın hüküm”üne göre “Gümüşhane Maden mülhâkâtından Sulu Mağara olarak bilinen ocak “...gayet nemalu ve menfaatlü iken müddet-i vafireden berü ameleden ve intifa’dan sakıt ve metruk...” olmasından dolayı işletilememektedir. Şayet ocakta biriken su, tulumbacı amelesi tarafından boşaltılırsa, beher hafta 7700 dirhemden ziyade saf sim üretilmesi muhtemel olarak düşünülmektedir. Bundan dolayı İstanbul’a gönderilen arzuhalde tulumbacı amelesi için haftalık 125 gurusluk tahsisât ayrılması³²⁵” istenmiştir.

Maden ocaklarını su basması, ocakların çökmesi ve bu ocaklarda zehirli gaz birikmesi karşılaşılan ciddi sorunlardan bazılarıdır. Bu durum ise hem ocakların işletilmesini engellemiş hem de ocakların muattal hale gelmesine yol açmıştır.

2.6.3. Maden Mülhâkatındaki Ormanların Tükenmesi

Madenlerde en çok ihtiyaç duyulan malzemeler; odun, kereste ve kömür idi. Bunlar madendeki cevher eritme fırınlarında yakacak olarak kullanılmakta olup, odun ve kereste civar miri ormanlarından temin edilirdi³²⁶. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında maden ocakları için yakıt sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. Ocaklar için hâlâ ağaç kömürü kullanılmakta ve bunu temin etmek için maden ocaklarının etrafında bulunan ormanlardan faydalanılmaktaydı. Bu durum, maden ocakları civarında bulunan ormanların zamanla tükenmesi tehlikesine yol açmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında ve hatta XIX. yüzyılın başlarında madenler hâlâ ağaç kömürü ile işletilmekte ve kömür de meşe ağacından yakılmaktaydı. Fakat maden ocakları civarında bulunan ormanlar zamanla tükenmeye başlamış, önceden çok daha yakın mesafelerden ağaç temin edilirken gittikçe daha uzun mesafeler kat edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Eşkıya olaylarının çok sık bir şekilde yaşanması ve yolların düzgün olmaması bu işi daha da güçleştirmiştir³²⁷. Bununla beraber Keban ve Ergani madenleri ile aynı eminlik altında idare edilen ve o tarihte Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa’ya bağlı olan Gümüşhane maden ocaklarında halâ üretim devam etmekte ve İstanbul’a getirilen altın ve gümüşten darphanede

³²⁵ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 385; BOA, C. DRB. 2/69 (H. 07-11-1210 / M. 14-05-1796).

³²⁶ Ercüment Balcı, *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnâmeler Dönemi ve İmtiyazlar*, s. 22.

³²⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, 4 baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 244.

para kesilmektedir³²⁸. 15 Şubat 1780 tarihli belgeye göre; “Gümüşhane ve mülhâkâtındaki madenlerde çıkarılacak altın ve gümüşün eritilmesi için muktezi odunun o civar dağlarında mevcudu kalmamasından ve uzak mesafelerden celbi halinde edilecek masrafa dayanamayarak madencilerin dağılmalarını mucip olmasından dolayı mezkûr maden ocakları muattal bir hale gelmiş olduğundan bu babda ittihaz olunacak tedâbir ve muâmelâta dair hüküm³²⁹” verilmiştir. Cevherin kal edilmesi için gerekli kömürlerin imâl edildiği ormanların tükenmesi ve kömürün uzak yerlerden temîni, gelirleri masraflarına yetmeyen madenciler için büyük yük oluşturmuştur. Dolayısıyla bu durum hem mağaralardan cevher çıkarımını etkilemiş hem de madencilerin yavaş yavaş bölgeyi terk etmelerine neden olmuştur. Nitekim söz konusu belgede, Tiflis’te keşfedilen madene veyahut memleket içindeki farklı madenlere göç edildiği belirtilmektedir. Bu durum karşısında devletten, Tiflis ve diğer madenlere göç eden madenciyanın “evtân-ı asliyeleri”ne döndürülmesi, cevherin satış fiyatlarında düzenleme yapılması ve tahsis edilen sermayenin arttırılması istenmiştir. Buna karşılık merkezden gelen hükümle fiyatlarda iyileştirme yapılacağı ve her fırına onar kuruşluk iânet verileceği belirtilmiştir³³⁰.

³²⁸ Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, s. 298.

“Bu def’a Gümüşhane maden emini kulları tarafından elli külçe sim-i mahlût ve on üç külçe sim-i sâf vârid olunub darbhâne-i âmireye teslim olunmağla cümle mevâcibesinde vezn ettirildikte zıkr olunan elli külçe sim-i mahlût yirmi sekiz bin yüz seksen dirheme ve on üç külçe sim-i saf üç bin sekiz yüz kırk dirheme bâliğ olub sim-i mahlût çaşni tutuldukta beher çekide üç dirhem ve iki kırat altun zuhûr itmekle ecnâs-ı nukûd kat’ı için cümlesi ifrazcıyâna teslim olunduğu defterdar efendi kulları bir kıt’a takrir ile inhâ ider darbhâne-i âmire nâzırı ağa kullarının takriiriyle beraber mâruz-ı atıyye-i âlileri kılınmağla manzur-ı alileri buyuruldukta fermân şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velinimetim efendim padişahım hazretlerindir” (BOA, HAT 207/10948, H. 29-12-1205 / M. 29-08-1791).

Nitekim 1794 yılında da 41.940 dirhem mahlût ve 5.980 dirhem sâf sim Darbhane-i Âmire’ye gönderilmiştir. (“iki yüz senesine mahsûben hâlâ mâden-i hümâyun emini veziri el-Hac Yusuf Ziya Paşa kullarının Keban ve Gümüşhane madenleri hasılatından bu def’a irsâl eylediği zer ve sim hazinesi mûtaad üzere defterdar efendi kulları marifetiyle darbhâne-i âmirelerine vezn ve çaşni ettirildikte Keban madeni hasılatından altı yüz doksan iki bin dirhem sim-i sâf ve Gümüşhane ve tevâbi madenleri hasılatından kırk bir bin dokuz yüz kırk dirhem sim-i mahlût ile beş bin dokuz yüz seksen dirhem sim-i sâf zuhûr idüb sim-i mahlûtun beher çekîsinin üç dirhem üç buçuk kırat altun husûle gelmekle o’l-mikdar sim ve sim-i mahlût darbhâne-i âmirelerine ifrazcıyâna teslim olunduğunu mumaileyh defterdar efendi kulları defter-i köhne bir kıt’a ilâmıyla ihbar itmekle manzûr-ı hümâyunları buyurulmak için zıkr olunan ilâm-ı mâruz-ı hakpâ’i mulukâneleri kılındığı ekser eser-i şâhâneleri taalluk buyurulduktan sonra ilâm-ı mezkûr paşa muhasebesine kayd olunmak iktizâ ideceği mâlûm-ı şâhâneleri buyurulduktan emr ü fermân mehâbetlû kudretlû velinimetim efendim padişahım hazretlerindir” (BOA, HAT 197/9863 (H. 29-12-1208 / M. 28-07-1794).

³²⁹ BOA, C. DRB 49/2447 (H. 09-02-1194 / M. 15-02-1780).

³³⁰ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 386-387.

2.7. Görevli Personel

Osmanlı madenleri; emaneten³³¹, iltizâmen³³² ve ihâlâ³³³ yöntemleri ile işletiliyordu³³⁴. Osmanlı Devleti'nde bu üç usule göre işletilen madenler; çok uzun ömürlü olmayan iltizam usulü ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'daki maden mevzuatının örnek alınmasıyla yaygınlaşan ihale usulünün yanı sıra emanet usulü, devlet işletmelerinin tamamına yakınında uzun süre uygulanmıştır³³⁵. Maden işletilme usullerinden biri olan devlet yardım ve nezâreti ile madenciler tarafından işletilme tarzı özellikle altın, gümüş, bakır, kurşun gibi daha çok ticari olan madenlerin işletilmesinde uygulanmıştır. Bu usulde maden mahalline bir Emin veya Nâzır ve buna terfikan da bir kâtip ve bir tartıcı gönderilirdi. Emînin emrine madenin bolluğuna göre sermaye akçesi verilirdi. Bu para yakın bir mukataanın tahsil edilmesi kolay bir malından da havale edilebilirdi. Ergani, Gümüşhane ve Keban madenleri gibi birkaç büyük maden mıntakaları birleştirilerek bir emin idaresine verilirdi³³⁶. Bu usulde, madeni işletenler madencilerdi ve madencilerin devletle olan bağlantılarını “eminler” sağlardı. Eminler, madenin idaresiyle görevli olup, çıkarılan madenden miri hakkını madenlere göre tayin edilen 1/8, 1/5 veya 1/4 oranlarında tahsil ederdi. Eğer devlet, kendi payı dışında maden cevherine ihtiyaç duyarsa eminler ellerindeki sermaye akçelerinden vererek madencilerden istenilen miktarda madeni devlet adına satın alırdı. Emanet usulü, Osmanlı Devleti'nde madenleri işletmede kullanılan en etkili ve yaygın yöntem olmuş, devletin ekonomik ve siyasi buhrana düşmeye başladığı yıllarda, yerini başka işletme usullerine bıraksa da imparatorluğun yıkılışına dek varlığını sürdürmüştür³³⁷.

³³¹ Emanet usulünde, devletin tayin ettiği “Maden Emîni” sıfatındaki görevli belli bir ücret karşılığında madeni yönetirdi. Daha çok Keban-Ergani, Gümüşhacıköy ve Bulgardağı gibi büyük madenlerin işletilmesinde tercih edilen bu yöntemde, maden eminine sermaye akçesi olarak teslim edilen paradan madenin tüm harcamaları karşılanırdı (Özkan Keskin, “Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29 (29), s. 127).

³³² Lüzûm kökünden türeyen iltizâm sözlükte “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” demektir. İltizam metodu, XVI. yüzyılın başlarından itibaren hızlı bir şekilde genişlemiştir. Nazarî olarak üç ile on iki yıl arasında tasarlanan mukavele süreleri XVI. yüzyıl boyunca fiilen çok daha kısa olarak gerçekleşmiştir. Toplumun bütün kesimlerine açık tutulan yoğun rekabet ortamında mukavele süreleri kısılırken iltizam bedelleri de tırmanarak yükselmiş ve iltizam sektörü hızla genişlemiştir (Mehmet Genç, İltizam, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 154).

³³³ Devlet arazilerinde maden arama ve çıkarılma işinin uzun süreliğine şahıslara verilme işine ise ihâlâ yöntemi adı verilmiştir.

³³⁴ Özkan Keskin, “Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, s. 127.

³³⁵ Yaşar Öcal, “19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (44), 2018, s. 195.

³³⁶ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, s. 124.

³³⁷ERCÜMENT BALCI, *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnâmeler Dönemi ve İmtiyazlar*, s. 26-27.

2.7.1. Emîn/Nâzır

“Kendisine bir şey emanet edilen, güvenilir kimse” anlamına gelen emin, Osmanlılar’da belli bir görevi yerine getirmesi istenen ve bunun karşılığında ücret alan fakat üstlendiği vazifeden dolayı herhangi bir risk altına girmeyen görevli için kullanılmıştır³³⁸. Emânet usulü ile işletilen madenlerdeki eminler, yönetilecek madenin önemine binaen, genellikle kapıkulu kökenli kişiler arasından atanmıştır. Maden eminlerinin; madende üretimin devamlılığını sağlamak, maden işçilerini korumak, elde edilen cevherin der-Saadet’e ulaştırılmasını sağlamak, her cari dönem sonunda ortaya çıkan gelir ve giderleri gösteren hesap defterlerini darphaneye göndermek gibi görevleri vardı³³⁹. Ayrıca madencilerin hukuki davalarına maden eminleri bakar, davalarını çözmeleri için İstanbul veya sair yerlere gitmelerine müsaade edilmezdi³⁴⁰. Osmanlılar’da maliye, idare ve vakıf kurumlarında yönetici veya denetleyiciye ise nâzır adı verilmiştir. Nâzır ve emîn terimleri eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Darphâne’nin yöneticisi için XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bazen nâzır, bazen ise emin ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bürokraside XVII ve XVIII. yüzyıllarda aslî görev olarak nâzır unvanı taşıyan en yüksek rütbeli yöneticiler Baruthâne, Tophâne ve Darphâne gibi az sayıda kurumda mevcut idi³⁴¹.

Gümüşhane Darphanesi Emin veya Nâzırları’nın göreve ne zaman getirilip ne zaman alındıkları kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak arşiv belgelerinden hareketle belirtilen tarihlerde darphânenin Emin veya Nâzırı’nın kim olduğu anlaşılmaktadır. M. 1-10 Kasım 1702 tarihinde, (H. Evâil-i Cumâdelâhir 1114) tarihli hükümle Gümüşhane’den Darbhane-i Âmire’de kullanılmak üzere gönderilecek gümüş için Trabzon Valisi Vezir Kahraman Mehmet Paşa’ya yazılan hükme göre: H. 1 Ramazan 1113 (M. 30 Ocak 1702)’den beri Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlarından Süleyman, Gümüşhane Mukataası’na Emîn olunmuş, kendisine Erzurum, Gümüşhane ve Harput cizyelerinden sermaye olarak 104.120 kuruş verilmiştir³⁴².

³³⁸ Halil Sahillioğlu, “Emîn”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 111.

³³⁹ Metin Günay, “Osmanlıda Madenciler, Maden Hukuku ve Madencilik Sektöründe Yaşanan Problemler”, *Journal of Management and Organization History*, C. 1, S. 2, 2022, s. 140.

³⁴⁰ Ercüment Balcı, *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnâmeler Dönemi ve İmtiyazlar*, s. 20.

³⁴¹ Mehmet Genç, “Nâzır”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 449-450.

Nitekim 1770 yılında Tophane-i Âmire mahzeninde Gümüşhane nuhası yeterli miktarda olmadığından dört bin sekiz yüz yetmiş dokuz vukiyye nuhasın Gümüşhane’den îta olunması istenmiştir. Bu tarihte Tophâne-i Âmire Nâzırı’nın Mehmed Said el-Hâc Süleyman olduğu görülür (BOA, C. DRB. 5/247).

³⁴² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlı “Tapu Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy / Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler”den Örnekler*, s. 76.

27 Ekim 1734 tarihli belgeden, Gümüşhane madeninden Gümüşhane Emmini İzzetli Sadullah Efendi tarafından gönderilen yirmi altı bin seksen dokuz okka bakırın Tophane-i Âmire Nâzırı Murtaza tarafından teslim alındığı anlaşılır³⁴³. Nitekim söz konusu tarihte Gümüşhane Emmini Sadullah Efendi'dir. 21 Haziran 1735 tarihli belgeye göre, H. 1147 senesinde Gümüşhane Darphanesi'nden kat'i ferman buyurulan sikke-i hümayun ayarı için Kastamonu Küresi mukataasından gönderilen bakır teslim alınmıştır. Belgeden hareketle, bu tarihte Gümüşhane Darphanesi Nâzırı'nın Gedüklüyân-ı Şehriyari Ağalarından İzzetlü Hacı Mustafa Ağa olduğu tespit edilir³⁴⁴. 27 Ocak 1747 tarihinde Gümüşhane ve Keban Madenleri Emanet'ine Dergâh-ı Âli kapucıbaşlarından hâlâ Darphâne-i Âmire Nâzırı olan Mehmed Sadık Ağa tayin edilmiştir³⁴⁵.

25 Kasım 1758'de Darphâne Nezâreti ve Miri Madenleri Emaneti'nin Nazırı Lâhik Hüseyin Efendi'ye tevcihinde selefi Subhi el-Hâc Mehmed'in uhdesindeki madenleri zaptı emredilmiş ise de Gümüşhane ve tevâbî madenlerinin hesapları mart ayında görüldüğünden bu maden marta kadar Hacı Mehmed uhdesinde bırakılmıştır³⁴⁶.

4 Aralık 1762 tarihli belgeye göre, H. 1174 senesi Gümüşhane ve tevâbî madenleri istihşalâtından mâden-i mezkûr Emmini Osman Ağa tarafından mübayaa suretiyle Dersaadet'e

³⁴³ BOA, C. DRB. 59/2946 (H. 29-05-1147 / M. 27-10-1734).

³⁴⁴ BOA, C. DRB. 43/2102 (H. 29-01-1148 / M. 21-06-1735).

³⁴⁵ BOA, C. DRB. 39/1912 (H. 29-12-1159 / M. 12-01-1747).

“Gümüşhane ve Keban madenleri yüz elli dokuz senesi mayıs ibtidasından zabt eylemek üzere Dergâh-ı Âli Kapucıbaşlarından hâlâ Darphâne-i Âmire Nâzırı Mehmed Sadık Ağa kullarına deruhte ve tehfiz olmağla mumailerh tarafından maden-i mezbûreye tâyin olunacak eminlerin beher hal zaman-ı zabtından mukaddem mahallerine ib'at ve irsâl olunacağı eğerçi lazıme-i halden olub yeni mahallerine vâsıl olunduktan mart duhulüne dek elyevm emin olanların umûr-ı hususlarına bir türlü müdahale eylemeyüb nizâm-ı umûr-ı madene hâlel virecek harekât ile bais-i perişân olmamaları muktezâ-i halden olduğundan maa'da avn-ı hakla mart duhulünde sâbık ve lâhik ümenâ-ı mabeyn hesaplarını marifet-i şer ve cümle marifetiyle rü'yet eylediklerinde hasbe'l-iktiza bazı madenciyân vesâire zimmelerinden kalan zimem ve bakayâ-i miri sermaye akçesi olmağla eshâb-ı zimem deynlerini ikrâr ve itiraf eyledikleri halde ümena-i lahika kabul edegeldikleri öteden berü meşruh olub ve fi'l-hâsıl mutazammim müteaddid evâmîr-i aliyye dahî şerefsudur bulmağın bu defa dahî ümenâ-i cedîdin vech-i meşruh üzere seleflerinin madenciyân ve'sâiresi olan alacaklarını kabul eyleyüb madenin mezburiyette biraz müddet-i emin olanlardan müteşekki olanlar zâhir ve ayân olmağla bazı müzevver deavi peyda idüb beyhûde taciz edecekleri muhtemel olub mâzul olan eminlerin mart duhulünden sonra ol-taraflarda bilâ-vech meks ile izâen evkât itmeyüb bir an akdem Âsûtâne-i Saadete gelüb hesapları görülmesi muktezi olmağla müddeileri zuhûr ider ise ol-taraflarda davaları ısga ve istima olunmayub Âsûtâne-i Saadetten görülmek üzere men ve def olunmak için Gümüşhane ve Çemişgezek kadılarına hitaben iki küt'a emr ü şerif verilmek ricasıyla el-hâc Sadullah efendi kulları arzuhal ider malûm-ı devletleri buyurulduktan mucebince başka başka iki küt'a emr ü şerif tahrir babında emr ü ferman devletlü saadetlû sultanım hazretlerindir” (BOA, C. DRB. 39/1912).

³⁴⁶ BOA, C. DRB. 57/2840-1 (H. 24-03-1172 / M. 25-11-1758).

“Darphâne-i Âmire Nezâreti ve Miri Madenler Emâneti'nin Nâzırı Lâhik Hüseyin Ağa kullarına hin-i tevcihinde selefi Subhi el-Hâc Mehmed Efendi kulları uhdesinde bulunan maden-i miriyyeyi kanûn-ı sâni ibtidasına dek tarafından mensub ümenâsı zabt eylemek üzere eğerçi emr-i şerif sâdır olub lakin Gümüşhane madeninin ve mülhakatı olan maden-i sa'ire-i müteferrikanın ümenâ ve madenciyânın hesap ve kitabı öteden beri marttan marta ruyet oluna geldiğinden...” (C. DRB. 57/2840-3).

gönderilen bakır Darphane'ye teslim edilmiş ve Darphane-i Âmire Nâzırı Mustafa Sıdkı tarafından baş muhasebeye kayıt ve suret verilmesi istenmiştir. Buna göre; H. 1174 senesi martı başlangıcından şubatı sonuna gelince Gümüşhane ve tevâbi madenleri hâsılatından sene-i merkûmede emin-i maden olan Osman Ağa'nın mübayaa edip Âsîtâne-i Saadet'e irsal eylediği 130.781 buçuk vukiyye nuhas teslim edilmiştir³⁴⁷. Nitekim H. 1174 yılında Gümüşhane Madenleri Emîni Osman Ağa'dır.

6 Temmuz 1770'de Tophane-i Âmire mahzeninde Gümüşhane nuhası az miktarda olduğundan dört bin sekiz yüz yetmiş dokuz vukiyye nuhas Gümüşhane'den îtâ olunmuştur. Belgeden hareketle *“bundan akdem Gümüşhane Emîni olan Siyâdetlü Ser-Mevvabi Hassa-ı el-Hâc Tahir Ağa tarafından Fatıma zade oğlu Mehmed Reis sefinesiyle gelüp...”* ifadesinden bundan önceki eminin Hacı Tahir Ağa olduğu anlaşılır³⁴⁸.

15 Aralık 1781 tarihli belgede, H. 1195 senesi mâh-ı temmuzun yirmi beşinci gününden teşrîn-i evvelin dokuzuncu gününe gelinceye kadar Gümüşhane ve tevâbî madenlerinden hâsıl olan zer ve sim hazinesinin pusulasına göre söz konusu tarihte Gümüşhane Darphanesi Emîni Hacı Ahmed'tir³⁴⁹.

1786 yılında, Darphâne-i Âmire merbûtâtından olan Gümüşhane emîni olan Mustafa Ağa görevinden azledilmiş olup, Gümüşhane madeninin idareye muktedir bir kimseye verilmesi istenmiştir. Haremeyn-i Şerifeyn'e bağlı vakıflardan Trabzon'da bulunan Hatuniyye Vakf-ı Şerîfi mütevellisi olan Hacı Mehmed Efendi kullarının öteden beri sözü edilen havâli ile teması aşîkâr olduğundan, maden idâresi konusunda deneyimli ve güvenilir kimselerden olan Hacı Mehmed Efendi'nin tâyini söz konusudur. Ayrıca Gümüşhane madeninin vakt-ı zabtı mart başlangıcı olduğundan dolayı kömür ve odun sağlanması konularına önceden başlanması gerektiğinden Gümüşhane madeninin mumaleiyh kullarına tevcîhî için emir verilmiştir³⁵⁰.

2 Aralık 1788 tarihli belgede, simhâne ve Gümüşhane ve tevâbî madenlerinin H. 1202 hâsılatından olmak üzere hâla maden-i mezbur emîni Muhammed Efendi kulları tarafından getirilip Darphâne-i Âmire'ye teslim olunan zer ve sim hazinesinin miktarı belirtilmiştir³⁵¹. Söz konusu tarihte Gümüşhane Madenleri Emîni Muhammed Efendi'dir. 27 Ocak 1791 tarihli

³⁴⁷ BOA, C. DRB. 4/159 (H. 17-05-1176/ M. 04-12-1762).

³⁴⁸ BOA, C. DRB. 5/247 (H. 12-03-1184/ M. 06-07-1770).

³⁴⁹ BOA, C. DRB. 60/2986-1 (H. 28-12-1195/ M. 15-12-1781).

³⁵⁰ BOA, HAT 1430/58542 (H. 29-12-1200 / M. 23-10-1786).

³⁵¹ BOA, C. DRB. 33/1646 (H. 03-03-1203/ M. 02-12-1788).

belgeden hareketle, bu tarihte Gümüşhane Madenleri Emîni'nin Silahşöran-ı Hassadan Hafız Muhammed Emin Ağa olduğu anlaşılır³⁵².

10 Mart 1793 tarihli belgeden ise Gümüşhane ve tevâbî madenleri hâsılatından gelen zer ve sim hazinesinin Gümüşhane Madenleri Emîni olan Hacı Mehmed Emin Efendi tarafından teslim edildiği anlaşılır³⁵³.

9 Ocak 1798 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere, Gümüşhane ve tevâbî madenleri hâsılatından hâla Gümüşhane Madenleri Emîni olan Hacı Yusuf Ziya Paşa tarafından gelen zer ve sim hâsılatı Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir³⁵⁴. Bu tarihte Gümüşhane Madenleri Emîni'nin Hacı Yusuf Ziya Paşa olduğu görülür.

Tablo 11. Gümüşhane Madenleri Eminlerinin İki Yıllık Maaşları³⁵⁵

Gümüşhane Maden Eminleri Maaşları (İki Yıllık)	Miktar (Guruş)
Emin-i Maden-i Gümüşhane	20.000
Emin-i Maden-i Örüce	2.200
Emin-i Maden-i Espiye	2.000
Emin-i Maden-i Lahnoz	1.900
Emin-i Maden-i Kızılkaya	1.900
Emin-i Maden-i İsrail	1.700
Emin-i Maden-i Kızılot	1.360
Emin-i Maden-i Cücen	1.300
Emin-i Maden-i Kul	1.100
Emin-i Maden-i İsbir	500
Emin-i Maden-i Refane	200
TOPLAM	34.160

2.7.2. Diğer Görevliler

Gümüşhane, uzun yıllar Anadolu'da yeni açılan birçok maden ocağı için kalifiye eleman ve maden işçisi sağlayan bir merkez konumunda olmuştur³⁵⁶. Arşiv belgelerinden hareketle Gümüşhane madenlerinde; madenci, kalcıbaşı, kürekçi, kömürcü, prustad, baltacı, tomrukcu,

³⁵² BOA, TSMA.e 1220/6 (H. 22-05-1205/ M. 27-01-1791).

³⁵³ BOA, C. DRB. 35/1714-1; 35/1714-2; 35/1714-3 (H. 27-07-1207/ M.10-03-1793).

³⁵⁴ BOA, AE. SSLM.III. 314/18290 (H. 21-07-1212/ M. 09-01-1798).

³⁵⁵ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 387.

³⁵⁶ Ercüment Balcı, *19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde maden işletmeleri (Bulgardağı Maden İşletmesi örneği) 1825-1908*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 7.

ahenger ve derbendci tayin olunduğu ve bunların avârız-ı divâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır³⁵⁷. Neşet Çağatay, maden işlerinde maden aristokrasisinin olduğunu ifade eder, dolayısıyla madenci olan birinin çocuğu da madenci olmak zorundadır. Usta, kalcı, prustad, ifrazcı, dökümcü gibi maden hizmetlerinde bulunanlar vefat ettiği zaman yerine oğlu veya kardeşi, bunlar yoksa en yakın akrabası getirilmiştir³⁵⁸.

Prustadlar, Gümüşhane ve çevre madenlerde cevherin kal edilme işlemini yürüten teknik elemanlardan biridir³⁵⁹. Kal işlemi ise madenleri eritmek suretiyle eritilen madenin içindeki maddeleri ayırma işlemi olarak ifade edilebilir. H. 1148 tarihli belgeden Gümüşhane Darphanesinde kal ve çâşnî işleminin Yahudi tâifesine mahsus olduğu anlaşılmaktadır³⁶⁰. İfraz; Arapça ayırmak, ayrılmak anlamlarına gelmekte olup, ifrazcılar ise darphanede sikke kesenlere mahsus bir tabirdir. Başka bir ifadeyle, altın, gümüş ve bakır madenlerini para haline getiren kimselerdir³⁶¹. Maden hazinesi darphaneye teslim edildiğinde, öncelikle vezn ve çâşni işlemine tabi tutulmuş, madenin tartılma işlemine “vezn”, madenin kalitesinin belirlenmesi işlemine ise “çâşni” adı verilmiştir. Çâşni işlemi ile cevherin ihtiva ettiği altın ve gümüş miktarı belirlenmiştir³⁶².

Farsça teberdârân adıyla da anılan baltacılar, bir rivayete göre ilk defa II. Murad zamanında Acemi Ocağı'na alınmışlar ve sefere giderken yol açmak, bataklıkları kurutmak, çadır kurmak, yük kaldırıp indirmek gibi işler ile bazı saray hizmetleri için kullanılmışlardır³⁶³. 1783 yılında “*Gümüşhane merbûâtından Koğans kazasından Ergani ve Keban madenleri için baltacı amelesi ihrâcına dâir Gümüşhane Madeni Emîni Mustafa Paşa'ya hüküm*”³⁶⁴ verilmiştir. Keban ve Ergani madenleri için Gümüşhane'ye dâhil olan Koğans (Kokans) kazasından iki yüz nefer baltacı amelesi her sene bin iki yüz kuruş verile gelmiş iken birkaç seneden beri sözü edilen maden eminlerinin inhâlarına binaen aynı baltacı amelesi ihraç

³⁵⁷ BOA, C. DRB. 48/2393-2 (H. 05-09-1194 / M. 04-09-1780); C. DRB. 56/2796 (H. 06-07-1197 / M. 07-06-1783); C. DRB. 5/233 (H. 22-02-1194 / M. 28-02-1780); C. DRB. 64/3184 (H. 14-04-1202 / M. 23-01-1788); C. DRB. 46/2276-1, 46/2276-2 (H. 14-12-1148/ M. 26-04-1736); Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri* (967-1200), s. 27-28.

³⁵⁸ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, s. 125.

³⁵⁹ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 389.

³⁶⁰ BOA, C. DRB. 46/2276-2.

³⁶¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 37.

³⁶² Ömerül Faruk Bölükbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 76

³⁶³ Abdülkadir Özcan, “Baltacı”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 34.

³⁶⁴ BOA, C. DRB. 56/2796 (H. 06-07-1197 / M. 07-06-1783).

olunmak hususunda adet olunduğu üzere Keban ve Ergani levâzimesi için Koğans kazasından gerekli olan baltacıyân amelesinin aynen ihraç olunması istenmektedir³⁶⁵. 1788 yılında ise Keban ve Ergani madenlerinin işletilmesi temin edilmek üzere Gümüşhane ve çevre madenler ile Koğans Nâhiyesi'nden 300 nefer prustad amelesi ile 500 nefer baltacı gönderilmesine dair Gümüşhane Madenleri Emmini Hacı Mehmed'e hükûm verilmiştir³⁶⁶.

1736 yılında “*Gümüşhane Darphanesi'nde müstahdem kalıcı ve kürekçi iki Yahudinin yerlerine Nikola nam zımmının tayini muvafık olmayıp her senenin hitâmında (sonunda) Yahudilerin Darphane-i Amire'den gönderilecek Yahudilerle istibdalleri hakkında Gümüşhane Darphane Nazırlığı'na hüküm*”³⁶⁷ yazılmıştır. 1763 yılındaki belgeye göre; Ergani ve Keban madenlerinde istihdam olunan madenci ve prustadlar Gümüşhane köylerinden tedârik edildiğinden ve bu sene öteki senelerden fazla madenci ve prustad sevk edilmesi tebliğ olunmasına rağmen henüz yeterli miktarda sevkiyat gerçekleşmediğinden süratle yeterli miktarda madenci ve prustadın gönderilmesine dâir Gümüşhane Maden Emmini'ne hüküm verilmiştir³⁶⁸. 1780 tarihli belgede ise “*Gümüşhane, Espiye, Ergani ve Keban madenlerinde müstahdem madenci amelenin ve madene merbut köy reayasının dava ve niza'larının eminler tarafından ru'yet edilmesi ve aher taraftan müdahale olunmaması hakkında Diyarbakır ve Erzurum valileriyle Gümüşhane eminine hüküm*”³⁶⁹ yer almaktadır. Buna göre Gümüşhane eminine verilen hüküm şöyledir:

“*Gümüşhane eminine hüküm ki*

Maden-i miriyyeden Ergani ve Keban madenleri emini bin yüz doksan beş senesi martı ibtidâsından zabt eylemek üzere dârbhane-i âmirem tarafından Bekir Mehmed zîde mecduhûya îfâ ve takrîr kılınmağla mâden-i mezbûrun bir defa hüsn-ü nizâm üzere imâl ve idârelerine bervech-i mûtaad oluna gelen prustad amelelerinin şimdiye dek tedârik ve ihzarından lâbüd ve lazım olmağla imdi sen ki Gümüşhane emini mûmâileyhsin mâden-i mezbûrlarının imâl ve idâreleri için prustad ve'sâir esnâf amele-i sâbıklarından ziyâde olmağla bervech-i mûtaad Gümüşhane

³⁶⁵ BOA, C. DRB. 56/2796.

³⁶⁶ BOA, C. DRB. 64/3184 (H. 14-04-1202 / M. 23-01-1788); Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 390.

³⁶⁷ “*Gümüşhane darphanesi bundan akdem ba-ferman-ı arz kalcıbaşı ve kürekçi tayin buyurulan beş nefer Yahudi tâifelerinin takrir ve istirhamlarıdır ki Gümüşhane'de kendilerinden gayrı Yahudi taifeleri olunmayub...*” (BOA, C. DRB. 46/2276-1).

³⁶⁸ BOA, C. DRB. 3/110 (H. 12-11-1176 / M. 25-05-1763).

³⁶⁹ BOA, C. DRB. 48/2393-1, 48/2393-2 (H. 05-09-1194/ M. 08-06-1780).

*kazâlarından ve Kobaş Nahiyyesi'nden bilâ-tevakkuf tedârik ve ihraç ve muaccelen Keban ve Ergani taraflarına tesyir ve intikâl-i mübâderet eylemek ferman olunmağla hasseten işbu emr i celil-ül en'am ısdar ve ile irsal olunmuştur*³⁷⁰.

Belgeden hareketle -sayı belirtilmese de- adet olunduğu üzere H. 1195 senesinde Gümüşhane kazalarından ve Kobaş Nahiyyesi'nden acele bir şekilde prustad ve sâir amelenin Keban ve Ergani taraflarına gönderilmesine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Gümüşhane'den temin edilen teknik personelin başında kalcı ve prustadlar³⁷¹ gelmekte idi. Genellikle her yıl Torul'un beş köyünden temin edilen 200 purustad bölgeye gönderilmiş, Gümüşhane'den Keban-Ergani bölgesine gönderilen maden amelesinin sayısı ise yıllık 500 kişiyi bulmuştur. Maden ocaklarının iş gücünü temin edebilmek için Tirebolu ve Koğans kazaları Gümüşhane mukataasına dâhil edilmiştir. Ocakların ihtiyaç duyduğu baltacı amelesi ise Sürmene'den sağlanmıştır. Nitekim 1733-1734 yıllarında Sürmene kazasından 600 baltacı³⁷² getirtildiği bilinmektedir³⁷³. 1780 yılında ise Aladağ, nam-ı diğer Bereketli madeni için Gümüşhane'den dört nefer prustad ve iki nefer kalcı gönderilmesi istenmiştir³⁷⁴. Erzurum'da darphane kurulurken de Erzurum'un ticari ve idari öneminin yanında Gümüşhane madenine yakın olması göz önünde bulundurulmuştur³⁷⁵. 1782 tarihli hükme göre, daha önce

³⁷⁰ BOA C. DRB. 48/2393-2.

³⁷¹ Fahrettin Tızlak, "pristad" şeklinde bahseder (Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, Doktora Tezi, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 1991, s. 187-190).

³⁷² Osmanlı Devleti'nde maden cevherinin işlenmesi için en önemli madde olan kömürün iyi şekilde ve zamanında yakılarak temin edilmesi için baltacılık hizmeti teşkil edilmiştir. Merkezi yönetim ve maden yönetimi açısından Gümüşhane'den getirilen baltacılar oldukça önemlidir, nitekim yerli baltacılar Gümüşhane'den getirilenlerin yanında yetersiz kalmış, Maadin-i Hümayun'un personel ihtiyacı devamlı olarak Gümüşhane'den karşılanmıştır. (Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, s. 191-192). Ayrıca Gümüşhane'deki maden ustaları Osmanlılar tarafından fethedilen Azerbaycan, Şirvan ve Dağıstan'da maden ocağı açmada, işletmede ve para kesiminde önemli rol oynamışlardır. Nitekim III. Murad döneminde (1574-1595) on iki yıl süren Şark Seferleri sırasında, 1583'de Şirvan ile Dağıstan madenlerini işletmek üzere Gümüşhane'den ustalar gönderilmiştir. Yine Gümüşhane ustalarının bir bölümü 1588'de "Nahçıvan Gümüş Maden"lerini işletmek üzere vilayet merkezi olan Revan'da bir Darphane kurup para kesilmesi için çalışmışlardır (M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlı "Tapu Tahrir" ve "Mühimme" Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy / Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine "Hükümler"den Örnekler, Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, (Gümüşhane, 13-17 Haziran 1990), Gümüşhane Valiliği Yayınları, Ankara 1991, s. 73).

³⁷³ Nedim İpek, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Gümüşhane'de Göç", *History Studies*, 11/2, Nisan 2019, s. 683. (Ayrıca bkz. Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, s. 193). 1781 yılında da Gümüşhane'den 600 baltacı, 1783 yılında Koğans Nahiyyesinden 200 baltacı, 1788 yılında ise Gümüşhane ve havalisindeki madenler ile Koğans Nahiyyesinden 300 nefer prustad ve 500 nefer baltacı gönderilmiştir (Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), 2. bs., Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, s. 390).

³⁷⁴ *Aladağ nam-ı diğer Bereketli madeninin layıkıyla işletilmesi için Niğde, Bor, Yahyalı ve Şücaeddin kazaları ile bazı köylerin oraya ilhakı lüzumuna ve mahallinden gönderilen numuneye nazaran maden cevherinin gayet a'la olduğuna ve Gümüşhane'den dört nefer prustad ve iki nefer kalcı gönderilmesine dair tahrir*" verilmiştir (BOA, C. DRB. 5/233 (H. 22-02-1194 / M. 28-02-1780).

³⁷⁵ Bölükbaşı, "Osmanlı Taşra Darphaneleri", s. 34.

Gümüşhane madenlerinden Bozkır madenine gönderilen teknik personelin deneyimsiz olmaları nedeniyle maden işlerinin aksadığı belirtilerek bu defa işinde gerçekten mahâretli 12 nefer prustad, 3 nefer kalcı ve 1 nefer feteci gönderilmesi belirtilmiştir³⁷⁶. 1794 tarihinde ise aynı madenin daha nitelikli bir şekilde değerlendirilmesi için “*Bozkır ve Bereketli Madenleri Emîni Arapzade Süleyman'ın memuriyetinde ibka edildiğinden bahisle mezkûr madenler için Gümüşhane'den*” mağara fennini bilen 30 nefer prustad, 4 nefer kalcı ve 1 nefer kürek bağlayıcı olmak üzere toplamda 35 nefer teknik elemanın acil bir şekilde gönderilmesi istenmiştir³⁷⁷.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Gümüşhane ve havalisindeki madenler, Kastamonu-Küre, Sidrekapsi, Samakov ve Üsküb yöresi madenleri gibi Osmanlı Devleti'nin önemseydiği ve büyük ölçüde yararlandığı maden ocaklarından biri olmuştur. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Gümüşhane bu önemini hâlâ korumakta olup söz konusu dönemde Gümüşhane Maden Mukataası Eminliği'ne bağlı olan madenler Harşit Havzası boyunca sıralanmıştır³⁷⁸. Gümüşhane Maden Emaneti'ne bağlı prustad, baltacı ve diğer teknik personel özellikle Keban ve Ergani madenlerinde görevlendirilmiştir. Keban ve Ergani madenlerin XVIII. yüzyılda önem kazanmasından dolayı hem maden çıkarma ve arıtım hem de ocakların kömür ihtiyacının karşılanmasında Gümüşhane'nin teknik personeli görevlendirilmiştir. Nitekim yerli elemanlar deneyimsiz ve yetersiz oldukları için hususi maharetlere sahip prustad ve baltacıların seçilip bir an önce gönderilmesi aksi taktirde maden işlerinin dumura uğrayacağı Gümüşhane Maden Emaneti ile yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır³⁷⁹. Böylelikle yerli madencilerin bilgi ve deneyim kazanması hedeflenmiştir. Arşiv belgelerinden hareketle madenci tâifesinin hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden oluştuğu anlaşılır. H. 1145 yılında “*Madenci reâyasının*

M. 1145 yılında ise “Hosta nâm maden” öteden beri Gümüşhane emînleri tarafından zapt oluna geldiğinden fakat zıkr olunan Hosta madeninin Gümüşhane madenine yedi konak mesafede olup Keban madenine on beş saat mahal olduğundan ve kurbiyeti cihetiyle Keban madeni emîni tarafından zapt olunduğu belirtilmektedir. Nitekim söz konusu madenin 1145 senesi mart başlangıcından Keban Madeni Emîni Sadullah Efendi tarafından zapt olunduğu anlaşılmaktadır (BOA, C. DRB. 65/3267 (H. 10-09-1145 / M. 24-02-1733)).

³⁷⁶ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 391.

³⁷⁷ BOA, C. DRB. 25/1218 (H. 21-09-1208; Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, a. sf.

³⁷⁸ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 383. Ardauç da bunlardan biridir (BOA, C.DRB., 57/2832-1, 57/2832-2). (Bu maden ocakları için bkz. BOA, C. DRB. 50/2457 (H-22-03-1211). Keban ve Ergani madenleri de bu tarihte yeterince önem kazanmamış olup Gümüşhane Maden Mukataası Eminliği'ne bağlıdır. Ancak üretilen cevherin gayet verimli olmasından dolayı giderek önem kazanmış ve 1740 yılında müstakil hale getirilerek Darphane-i Amire tarafından atanan emînler vasıtasıyla işletilmiştir (Mustafa Altunbay, a.g.m, s. 383). (Ayrıca bkz. Fahrettin Tızlak, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997; Hasan Yüksel, Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri / 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri, Dilek Matbaası, Sivas 1997).

³⁷⁹ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, s. 390.

*İslamlara mahsus libas giymemelerine dâir*³⁸⁰” hüküm verilmiştir. Gümüşhane kadısı ve emînine verilen hükümde;

“Gümüşhane’de sakin olan madenciyân reayası ve sâir kefere tâifesi Müslüman’a mahsus elbise ve siyab-ı iktisâ ile Müslim ile keferenin farkı temyizleri kalmadığı mukaddemâ der-i saadetime inhâ olundukta gerek maden reâyası gerek sâir kefere tâifesinin şiar-ı ehl-i İslam olan elbise ve siyab-ı iktisâ ve mukteza-i halleri olan hududu tecavüz ile ümmet-i Muhammed’i tekdir ve ezâlarına cidden ve kat’an rıza-yı hümâyunum olunmayub...³⁸¹” ifadesi yer almaktadır.

Belgeden hareketle, Gümüşhane’de sakin olan gayrimüslim madenci tâifesinin, Müslümanlara mahsus elbise giymelerinin Müslim ve gayrimüslim arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığı ve bu durumdan rahatsızlık duyulduğu anlaşılmaktadır.

³⁸⁰ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, s. 35.

³⁸¹ Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, a. sf.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Devlet-i Âliyye'nin “*mukatta-i cesimesi*”, “*mücessem ve muazzam*” mukataası ve “*muazzam gelirlerinden*” olan Gümüşhane madenleri, Osmanlı Devleti'ne büyük iktisadi faydalar sağlamıştır. Arşiv belgelerinden hareketle buradan çıkartılan cevherlerin, Kapıkulu aylıklarının ödenmesinde, Tophâne-i Âmire'de üretilecek olan topların yapımında ve para basımında kullanıldığı anlaşılmıştır. Devlet, hem Gümüşhane madeni için verilen sermayenin güvenli bir şekilde yerine ulaştırılması hem de Gümüşhane Maden Mukataası'ndan çıkartılan cevherin güvenli bir şekilde der-Saadet'e teslim edilmesi için birtakım önlemler almıştır. Nitekim arşiv belgelerinden hareketle, güzergâh üzerindeki; valilere, kadılara, naiblere, hakimlere ve yeniçeri serdarlarına hüküm verildiği görülmektedir. Devlet, yalnızca cevherin ve sermayenin ulaştırılmasında değil, aynı zamanda Gümüşhane Mukataası gibi madenlerin genellikle ormanlık, engebeli ve birbirinden uzakta olduğu ıssız alanlarda yer alan ocakların eşkıya saldırılarına maruz kalmaması, ahalinin terk-i diyar etmemesi ve korunması için de tedbirler almıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin, madencilere ve madene bağlı ahaliye zulüm edilmemesi ve maden eminlerine yardımda bulunulması için hüküm verdiği de tespit edilmiştir. Devletin önemseydiği bir diğer konu da altın ve gümüşün dış ülkelere gitmemesidir, nitekim cevherlerin dâhilde kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Araştırma sonucunda Gümüşhane madenlerinde görevli olan teknik personelden prustad ve baltacıların Gümüşhane Darphanesi haricinde de muhtelif madenlere görevlendirildiği anlaşılmıştır. Bu durum, Gümüşhane'de görevli olan personelin deneyimli ve bilgili olduğunun göstergesidir. Gümüşhane Maden Mukataası'nda çalışan madencilerin vergi muafiyeti olmakla birlikte kendi aralarında veya başkaları ile olan davaları, maden işlerinin sekteye uğramaması için maden emini vasıtasıyla görülmüş, İstanbul'a veya başka bir şehre gitmelerine izin verilmemiştir.

Gümüşhane maden ocakları son dönemlere kadar “*ber vech-i emanet*” sistemine göre işletilmiştir. Emanet usulünde, devletin tayin ettiği “Maden Emini” adı verilen görevli belli bir ücret karşılığında madeni yönetmiştir. Bu usul, özellikle altın, gümüş, bakır ve kurşun gibi ekonomik önem taşıyan madenlerin işletilmesinde uygulanmıştır. Arşiv belgeleri kapsamında yapılan içerik analizinde, belgenin ihtiva ettiği tarihte Gümüşhane Emini/Nâzırı'nın kim olduğu tespit edilmiş ve ilgili bölümde verilmiştir. Arşiv belgelerinden hareketle, Gümüşhane Madeni Emin veya Nâzırlarının; “*Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlılarından...*”, “*Gedüklüyân-ı Şehriyari*

Ağalarından...”, “*Dergâh-ı Âli kapucibaşlarından hâlâ Darphâne-i Âmire Nâzırı olan...*”, “*Siyâdetlü Ser-Mevvabi Hassa-ı el-Hâc...*”, “*Hatuniyye Vakf-ı Şerîfi mütevellisi...*” gibi açıklamalardan bu kişilere verilen unvanlar ve görevleri tespit edilmiştir.

Araştırmaya başlamadan önce yapılan literatür taramasında Osmanlı Darphaneleri hakkında yapılan önemli çalışmaların varlığı görülse de Gümüşhane Darphanesi hakkındaki müstakil çalışmaların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu darphanenin farklı yüzyıllardaki durumu araştırmacılar tarafından ele alınabilir. Araştırmanın yüksek lisans tezi olması ve sürenin kısıtlı olması sebebiyle çalışmada daha çok Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde çeşitli fonlarda bulunan arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Daha kapsamlı bir çalışma, literatürde yer alan boşluk doğrultusunda konuyla ilgili defterler taranarak ve daha fazla arşiv belgesinden yararlanılarak doktora tezi düzeyinde yapılabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

-BOA

Defterler

BAB-I DEFTERİ (D.)

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d): nr. 5792, s. 11.

DRB:

Darphâne-i Âmire Defterleri (DRB.d): nr. 164, s. 632.

Belgeler

ALİ EMİRİ:

AE. SABH.I. 93/6359-2; 93/6359-4; AE. SMHD.I 1/1; AE. SMHD.I 180/14028; AE. SOSM.III 87/6678; AE. SSLM.III 314/18290.

CEVDET:

Askeriye:

C.AS. 552/23146-1; C.AS. 1105/48888.

Darphane:

C. DRB. 2/69; C. DRB. 3/109; C. DRB. 3/110; C. DRB. 3/123; C. DRB. 4/159; C. DRB. 4/190; C. DRB. 5/233; C. DRB. 5/247-1, 5/247-2, 5/247-3; C. DRB. 8/360; C. DRB. 23/1145; C. DRB. 25/1218; C. DRB. 28/1357-1, 28/1357-2; C. DRB. 30/965; C. DRB. 33/1646; C. DRB. 35/1714-1, 35/1714-2, 35/1714-3; C. DRB. 39/1912; C. DRB. 43/2101; C. DRB. 43/2102; C. DRB. 46/2276-1, 46/2276-2; C. DRB. 47/2303; C. DRB. 47/2342-1; C. DRB. 48/2393-1,

48/2393-2; C. DRB. 49/2427; C. DRB. 49/2447; C. DRB. 50/2457; C. DRB. 55/2730; C. DRB. 56/2796; C. DRB. 57/2728-1, 57/2728-2; C. DRB. 57/2832-1, 57/2832-2; C. DRB. 57/2840-1, 57/2840-2, 57/2840-3; C. DRB. 59/2946; C. DRB. 60/2976-1; C. DRB. 60/2986-1, 60/2986-2; C. DRB. 62/3097; C. DRB. 64/3184; C. DRB. 64/31771-1; 64/31771-2; C. DRB. 65/3203; C. DRB. 65/3246; C. DRB. 65/3267; C. DRB. 65/3272.

Maliye:

C.ML. 125/5522.

HATT-I HÜMÂYUN:

HAT 15/611; HAT 197/9863; HAT 207/10948; HAT 1390/5541; HAT 1430/58542.

TSMA:

TSMA.e 2/8; TSMA.e 2/10; TSMA.e 33/54; TSMA.e 805/26; TSMA.e 1220/6.

Kaynak Eserler

Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlîl) I* (2003). yay. haz. Ziya Yılmaz, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Evliya Çelebi. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Cilt-1. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman & Yücel Dağlı, 1. bs., İstanbul: Yapı Kredi.

Evliya Çelebi. (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 2. Cilt 2. Kitap, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi.

Kâtip Çelebi. (2010). *Cihânnümâ*. İstanbul: T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Raşid Mehmed Efendi, (2013). *Târih-i Râşid I, (1071-1114/1660-1703)*, haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır & A.Z. İzgöer, İstanbul: Klasik Yayınları.

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II . (1997). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Telif-Tetkik Eserler

- Akdağ, Mustafa. (1949). “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”. *Belleten*, 13(51), 139-186.
- Altunbay, Mustafa (1998). “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), Trabzon.
- Altunbay, Mustafa. (2002). “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler*, C. 10, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek & Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altunbay, Mustafa. (2010). *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Artuk, Cevriye; Artuk, İbrahim. (1981). “Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış”, *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ (14-18 Eylül 1981)*, İstanbul.
- Artuk, İbrahim. (1980). “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Gazi’ye Ait Sikke”, *Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri*, Edt. O. Okyar & H. İncik, 27-31.
- Artuk, İbrahim. (1992). “Bayburt Kalesi”, *DİA*, C. 5, İstanbul, 228-229.
- Artuk, İbrahim. (1993). “Cedid Eşrefi”, *DİA*, C. 7, İstanbul, 210-211.
- Ary, D. L., Jacobs, L. C., & Sorensen, C. (2010). *Introduction to research in education*. Belmont: CA: Wadsworth.
- Balcı, Ercüment. (1994). *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnâmeler Dönemi ve İmtiyazlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Balcı, Ercüment. (2001). *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Maden İşletmeleri (Bulgardağı Maden İşletmesi Örneği) 1825-1908*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bogdan, R. C., & Biklen, K. (2007). *Qualitative research for education: an introduction to theory and methods* (5th ed.). Boston: Pearson.
- Bostan, M Hanefi. (1993). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisâdi Hayat*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. (2010). *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. (2013). “Osmanlı Taşra Darphaneleri (1697-1758)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* (29), 27-76.

- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. (2022). “Osmanlı Madenciliğini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Gümüş Üretimi”, *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 78(3), 51-71.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 1. bs. Ankara: Pegem Akademi.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*, (3. Baskıdan Çeviri), gözden geçirilmiş 6. baskı, çev. ed. Ş.B. Demir & M. Bütün. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çağatay, Ahmet; Çopuroğlu, İbrahim. (1990). “Gümüşhane Kurşun-Çinko Yataklarının Mineralojisi”. *MTA Dergisi* 111, 61-71.
- Çağatay, Neşet. (1943). “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2(1), 117-126.
- Çalık, İsmail; Düzgün, Ertuğrul; Ödemiş, Murat & Düzgün, Ayşegül. (2021). *Gümüşhane’de Yayla Turizmi (Sürdürülebilir Turizm Bakış Açısıyla)*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Çalık, Muammer; Sözbilir, Mustafa. (2014). "Parameters of content analysis". *Education and Science* 39(174), 33-38.
- Çiğdem, S., Emir, O., & İlhan, H. (2018). “Yüzey Araştırmaları Işığında MÖ II. Yüzyıldan MS 10. Yüzyılın Başlarına Kadar Bayburt ve Çevresi”. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4(6), 241-266.
- Demir, Kenan. (2016). “Kadimden-Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi”. *The Journal of Academic Social Science Studies* (42), 205-223.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE handbook of qualitative research* (5th ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Ekinci, İlhan. (2013). “Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)”. *Turkish Studies* 8(5), 243-259.
- Ekşioğlu, Ayşen Gönül. (2019). *Kürtün İlçesinin Ekoturizm Potansiyeli*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Erdem, Ekrem. (2006). “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”. *Bankacılar Dergisi* (56), 10-27.

- Erşen, Filiz (2013). *Eski Gümüşhane (Gümüşhane/Merkez) Manganez Yataklarının Mineralojik ve Jeokimyasal Özelliklerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gümüşhane.
- Farooqi, Suraiya. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 3. bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill.
- Genç, Mehmet. (1989). "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri". *İstanbul University Journal of Sociology* 3(1), 175-185.
- Genç, Mehmet. (2006). "Nâzır" (Osmanlılar'da), *DİA*, C. 32, İstanbul, 449-450.
- Genç, Mehmet. (2007). "Osmanlılar (İktisadî ve Ticarî Yapı)", *DİA*, C. 33, İstanbul, 532-538.
- Gümüşhane Valiliği (1968). *Gümüşhane il yıllığı 1967*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- Gümüşhane Valiliği (1974). *Cumhuriyetin 50. yılında Gümüşhane: 1973 il yıllığı*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Günay, Metin. (2022). "Osmanlıda Madenciler, Maden Hukuku ve Madencilik Sektöründe Yaşanan Problemler", *Yönetim ve Örgüt Tarihi Dergisi* 1(2), 135-150.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2004). "Menzil", *DİA*, C. 29, Ankara, 159-161.
- Hatipoğlu, M., & Gürsoy, B. (2022). "Günümüz Ekonomik Yatırım Araçlarında Kişilere Alternatif Bir Menkul Altın; Osmanlı Sikkeleri ve Modern Darphane Altınları Üzerine Bir Araştırma". *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art* 7(14), 1-29.
- İnalcık, Halil. (1996). "Filori", *DİA*, C. 13, İstanbul, 106-107.
- İnalcık, Halil. (1997). *The Ottoman Empire, Classical Age 1300-1600*. London: Phoenix.
- İnalcık, Halil. (2007). "Osman I", *DİA*, C. 33, İstanbul, 443-453.
- İpek, Nedim. (2019). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Gümüşhane'de Göç". *History Studies* XI/2, 681-700.
- İşbilir, Ömer. (2013). "Yük" *DİA*, C. 44, İstanbul, 46-48.
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C. II, haz. Cevriye Artuk & İbrahim Artuk. (1974). İstanbul: MEB Basımevi.
- Kamber Taş, Songül Seda. (2019). "Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi ve Gümüşhane". H. İ. Zeybek & İ. Çalık (Düz.) içinde, *Gümüşhane'de Sürdürülebilir Turizm* (s.75-94). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

- Karadeniz, Ümran. (2017). “XVII-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz’de Osmanlı Deniz Taşımacılığı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5(57), 466-483.
- Kallek, Cengiz. (2001). “Kantar”, *DİA*, C. 24, İstanbul, 317-320.
- Kallek, Cengiz. (2007). “Okka”, *DİA*, C. 33, İstanbul, 338-339.
- Karakök, Cahit. (2014). “Kdz. Ereğli Arkeoloji Müzesindeki Osmanlı Sikkeleri (1300-1730)”. *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 1(2), 33-95.
- Karal, Enver Ziya. (1988). *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, 4 baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaya, Özge Eda. (2022). “Menzilnâmeler Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 20(40), 401-418.
- Kaya, Perihan Hazel. (2020). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Vergiye İlişkin Göstergeler Çerçevesinde Taşra-Merkez İlişkisi: Konya Örneği. *Maliye ve Finans Yazıları* 1(114), 327-352.
- Keskin, Özkan. (2010). “Osmanlı Devletimde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilğine Hizmetleri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (11), 79-92.
- Keskin, Özkan. (2011). “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)” (OTAM) *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29(29), 125-147.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1991). Osmanlı “Tapu Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy / Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine “Hükümler”den Örnekler, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, (Gümüşhane, 13-17 Haziran 1990)*, Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Koçak, A., & Arun, Ö. (2013). “İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu”. *Selçuk İletişim* 4(3), 21-28.
- Kökten, İ. K. (1944). “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”. *Bellekten* 8(32), 659-680.
- Köprülü, M Fuad. (1991). *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 4. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köprülü, M Fuad. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, yay. haz. Orhan Köprülü, 3. bs., İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Köse, Osman. (2001). “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, yay. haz. Arslan & Öksüz, I. Cilt: Tarih, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

- Kulüp, Bülent (2010). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-İ Âmire ile İlgili Düzenlemeler (120, 143 ve 165 Nolu Darphane Defterleri)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2006). “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 60-61.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences* (9th ed.). England: Pearson Education Limited.
- Marek, C. (2022). “Pontus et Bithynia, Paphlagonia, Pontus Galaticus, Pontus Polemonianus, Ora Ponti Polrmoniani, Pontus Mediterraneus”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, haz. Oğuz Tekin, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi.
- Memiş, Ekrem. (2002). *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Merçil, Erdoğan. (1996). “Na'l-Baha ve Kullanılışına Dair Örnekler”. *Belleten* 60(227), 21-32.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative Research: a guide to design and implementation* (4th ed.). San Francisco: John Wiley & Sons.
- Öcal, Yaşar. (2018). “19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (44), 189-220.
- Öktem, Elif. (2022). “Gümüşhane İlinin Kültürel Turizm Potansiyeli”. *Kültür Araştırmaları Dergisi* (12), 271-292.
- Özcan, Abdülkadir. (1992a). “Buçuktepe Vak'ası”, *DİA*, C. 6, İstanbul, 343-344.
- Özcan, Abdülkadir. (1992b). “Baltacı”, *DİA*, C. 5, İstanbul, 34-35.
- Özkan Kılıç, Serap. (2011). *Pers Hâkimiyeti Altında Batı Anadolu*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztel, Muharrem. (2020). “Osmanlı Para Piyasasında Tedavüldeki Kalp Sikkeler (1811-1919)”. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 5(1), 1-23.
- Pakalın, M Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Paksoy, Günay. (2011). “Anadolu'da Altın ve Gümüşe Vurulan Osmanlı Damgası”. *Anadolu'da Paranın Tarihi*, yay. dan. Halil İnalcık, edt. Bülent Arı, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

- Pamuk, Bilgehan. (2006). "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12(30), 39-48.
- Pamuk, Bilgehan. (2009). "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası". *Belleten* 73(266), 115-144.
- Pamuk, Bilgehan. (2016). "Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17. Yüzyıllar)", *İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri 25-26 Mayıs 2010*, Edt. Bayram Nazır & Kemal Saylan, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (1992). "Para, tarih ve nümizmatik", Yapı Kredi Koleksiyonları,. *Ak akçe: Moğol ve İlhanlı sikkeleri*, yay. haz. T. Aykut & Ş. Aydın, çev. V.T. Saçlıoğlu, İstanbul: Yapı Kredi.
- Pamuk, Şevket. (2001). *A monetary history of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pamuk, Şevket. (2002). "Kuruş", *DİA*, C. 26, Ankara, 458-459.
- Pamuk, Şevket. (2004). "Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C. II, Edt. H. İnalcık & D. Quataerts. İstanbul: Eren Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (2007). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Edt. Gökhan Aksay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (2009). *The Ottoman Economy and Its Institutions*. Farnham: Surrey Ashgate.
- Pamuk, Şevket. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Pastor, L. B. (2022). "Pontos Krallığı". *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, haz. Oğuz Tekin. İstanbul: Yapı Kredi.
- Pere, Nuri. (1968). *Osmanlılarda Madenî Paralar, Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı Madenî Paralar Koleksiyonu*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Plano Clark, V. L., & Creswell, J. W. (2015). *Understanding research: a consumer's guide* (2nd ed.), Boston: Pearson.
- Refik, Ahmed. (1931). *Osmanlı Devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Reyhan, E., & Cengiz, T. B. (2015). *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Sahillioğlu, Halil. (1958). *Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul.

- Sahillioğlu, Halil. (1965). *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul.
- Sahillioğlu, Halil. (1968). “Fatih’in Son Yıllarında Bakır Para Basılması ve Dağıtılması ile İlgili Belgeler”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (6), 72-75.
- Sahillioğlu, Halil. (1978). Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)”. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, 1-35.
- Sahillioğlu, Halil. (1989). “Akçe”, *DİA*, C. 2, İstanbul, 224-227.
- Sahillioğlu, Halil. (1993). "Darphane", *DİA*, C. 8, İstanbul, 501-505.
- Sahillioğlu, Halil. (1994a). “Dinar”, *DİA*, C. 9, İstanbul, 352-355.
- Sahillioğlu, Halil. (1994b). “Dirhem”, *DİA*, C. 9, İstanbul, 368-371.
- Sahillioğlu, Halil. (1995). “Emîn”, *DİA*, C. 11, İstanbul, 111-112.
- Sahillioğlu, Halil. (1999). *Studies On Ottoman Economic And Social History*. İstanbul: Organisation of the Islamic Conference Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA).
- San, Sabri Özcan. (1991). “Gümüşhane Müstakil Sancağı’ndaki Mahalleler, Aileler ve Efsaneler, Hikayeler”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, (Gümüşhane, 13-17 Haziran 1990)*. Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Sanpe, D., & Spencer, L. (2003). The Foundations of Qualitative Research. J. R. (Eds.) içinde, *Qualitative research practice: a guide for social science students and researchers* (1st ed.) (s. 2-23). London: SAGE Publications.
- Saydam, Abdullah. (2014). “Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’daki Maden Ocakları”. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 6(1), 261-276.
- Saylan, Kemal. (2012). *Gümüşhane Sancağı (1850-1918)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Saylan, Kemal. (2014). *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Saylan, Kemal. (2015). *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*. Trabzon: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Neşegül, Selvi. (2023). *Kültürel Mirasın Turistik Değer Olarak Kullanılarak Sürdürülebilirliğinin Sağlanması: Gümüşhane Santa Harabeleri Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

- Sezer, Mustafa. (2016). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı Prof. Dr. Cengiz Orhonlu". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(1), 243-254.
- Sığrı, Ünsal. (2023). "Nitel Araştırma Yöntemleri". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Yeni Perspektifler*, güncellenmiş 2. baskı (s. 471-510). içinde Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şahin, Harun. (2015). "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış". *Ekev Akademi Dergisi*, 19(61), 415-424.
- Şenbak, Betül. (2006). *Şiran ve Çevresi Höyük ve Kaya Mezarları*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Şerif, Abdürrahim. (1341). "Tarihte Gümüşhane Madenleri". *Anadolu Mecmuası* (12), İstanbul, 449-453.
- Tabakoğlu, Ahmet. (1984). "Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi 1300-1750". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2(2), 247-255.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2005). *Türk İktisat Tarihi*, 7. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2007). "Resim", *DİA*, C. 34, İstanbul, 582-584.
- Tekin, Oğuz. (2003). "Mangır". *DİA*, C. 27, Ankara, 568.
- Tekin, Oğuz. (2009). "Sikke". *DİA*, C. 37, İstanbul, 179-184.
- Tezcan, Betül. (2020). *XVIII. Yüzyılda Kahire Darphanesi*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tızlak, Fahrettin. (1996). "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları". *Belleten*, 60(229), 703-718.
- Tozlu, Selahattin. (1998). *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*. Erzurum: Akademik Araştırmalar.
- Tuncel, Metin. (1996). "Gümüşhane". *DİA*, C. 14, İstanbul, 273-276.
- Turan, Osman. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, Osman. (2008). *Selçuklular Tarihi ve Türk-islâm Medeniyeti*, 10. bs., Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İ Hakkı. (1945). "Gazi Orhan Beğın Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi". *Belleten* 9(34), 207-211.
- Uzunçarşılı, İ Hakkı. (2011). *Osmanlı Tarihi 4. Cilt 2. Kısım (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). "Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi". *BAD Sosyal Bilimler Dergisi* (10), 188-201.

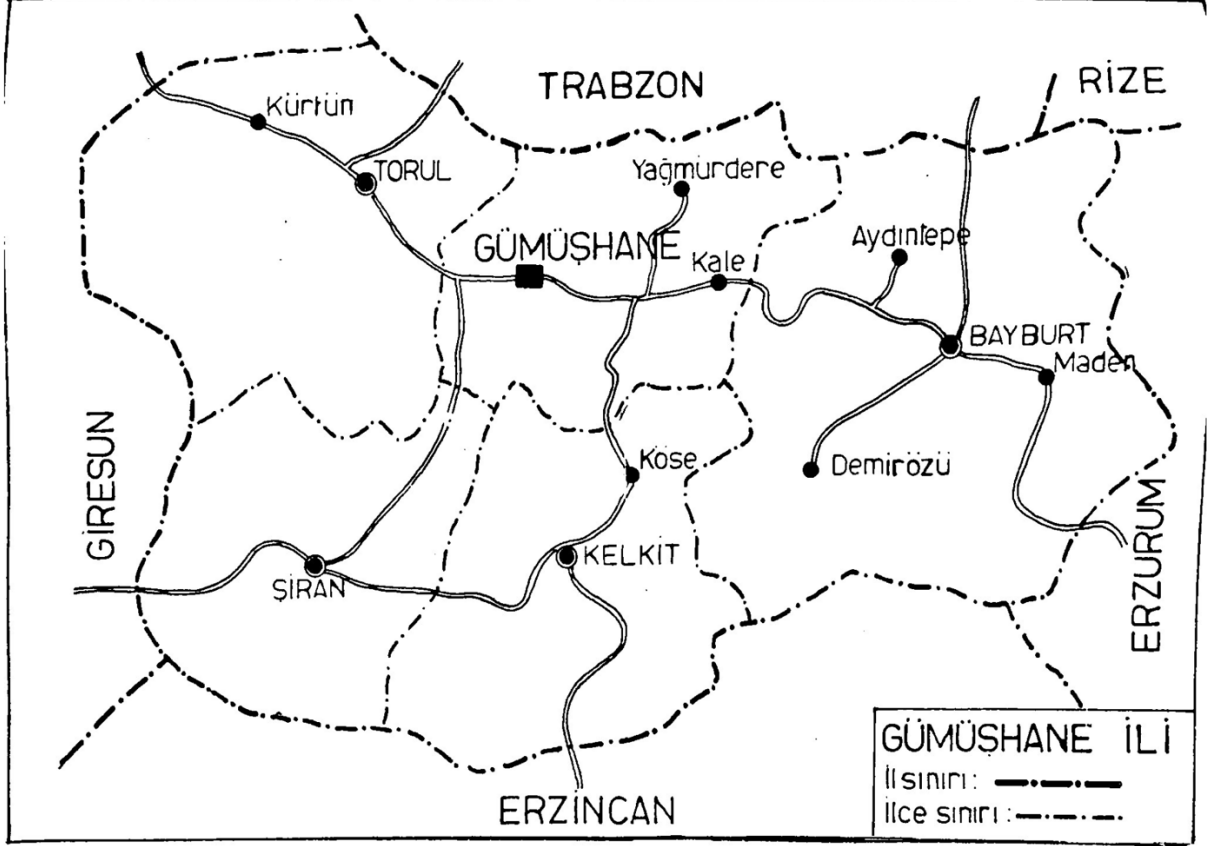
- Ünal, Mehmet Ali. (2017). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 3.bs. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, Mehmet. (2015). “XVII. Yüzyılın Başlarında Harput Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri”. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 3, 93-108.
- Ünsal, Veli. (2020). "Kalkolitik Çağ'da Orta Kızılırmak Havzası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13(72), 306-318.
- Wolff, J. (1861). *Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff*. London: Saunders, Otley and Co.
- Yıldırım, Şahin. (2010). *Roma İmparatorluğu'nun Kuzeydoğu Sınır Kenti: Satala*, Tarih Boyunca Anadolu-Gürcistan İlişkileri Sempozyumu. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Elektronik Kaynaklar

- Tarım ve Orman Bakanlığı. 2018 Çalışma Raporu. <https://gumushane.tarimorman.gov.tr>. 26 Ekim 2023.

EKLER

EK 1. Gümüşhane İl Haritası³⁸²

³⁸² Gümüşhane il yillığı 1967, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1968, s. 101.

EK 3. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'da darb ettirdiği H. 1477-1478 tarihli ilk Osmanlı sultânîsi³⁸⁴

Sikkenin ön tarafında; “Sultan Mehmed bin Murad han azze nasruhu Kastantiniye duribe fi 882” (zaferi şerefli olsun, 882 yılında Kostantiniye'de darbedilmiştir), arka tarafında ise “daribü'n-nadr sahibü'l-izz ve'n-nasr fi'l-berr ve'l-bahr” (altını basan, denizde ve karada Tanrı'nın yardımına mazhar, sabır sahibi yazmaktadır).

³⁸⁴ Günay Paksoy, “Anadolu’da Altın ve Gümüşe Vurulan Osmanlı Damgası”, *Anadolu’da Paranın Tarihi*, yay. dan. Halil İnalcık, ed. Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara 2011, s. 168.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

2vrk
(1shf bags)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ		
C.DRB		
66	3184	

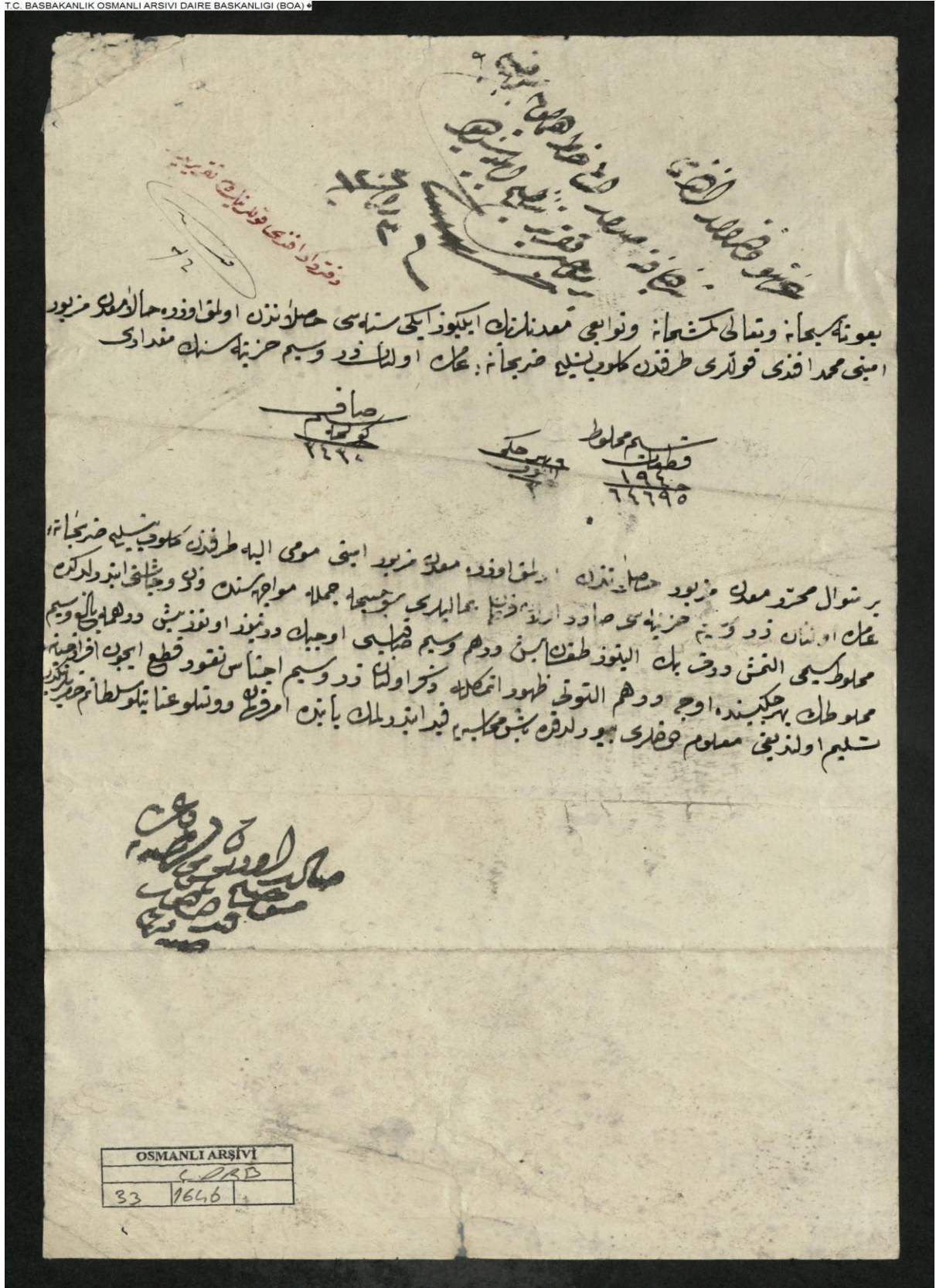
2uck
(124500)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIGI (BOA)

C.DRB.00056.02796.001

EK 7. Gümüşhane ve tevâbi madenlerinden çıkarılıp Darphane'ye teslim edilen altın ve gümüş miktarını içeren takrir.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) *

C.DRB.00033.01646.001